

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Kielce, dnia 4 grudnia 2023 r.

Poz. 4674

UCHWAŁA NR LI/517/2023 RADY POWIATU W BUSKU-ZDROJU

z dnia 1 grudnia 2023 r.

w sprawie przyjęcia "Programu opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim na lata 2023 - 2026".

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2022 r. poz. 1526 ze zm.) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2023 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840 ze zm.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, uchwała się, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się "Program opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim na lata 2023 - 2026" stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Busku - Zdroju.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Świętokrzyskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu

Andrzej Gądek

Załącznik do uchwały Nr LI/517/2023
Rady Powiatu w Busku-Zdroju
z dnia 1 grudnia 2023 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POWIECIE BUSKIM NA LATA 2023 -2026

Wersja 02/2023 z dn. 27-09-2023 r.

SPIS TREŚCI:

1. WPROWADZENIE	3
2. UWARUNKOWANIA PRAWNE	4
2.1. Ochrona zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków.....	6
2.2. Ochrona walorów kulturowych i historycznych na podstawie ustawy o ochronie przyrody.....	9
2.3. Ochrona miejsc pamięci.....	10
3. ZADANIA SAMORZĄDU POWIATOWEGO W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI	10
4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	13
4.1. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku).	13
4.2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 (z kontynuacją na lata kolejne).	15
4.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.	15
4.4. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.	15
4.5. Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+.	15
4.6. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016 (z kontynuacją na lata kolejne).	16
4.7. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.	16
4.8. Program Rozwoju Powiatu Buskiego na lata 2021-2030.	17
4.9. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Buskiego.	18
4.10. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z programami wykonanymi na poziomie gmin.	19
5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIECICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU	20
5.1. Ogólna charakterystyka powiatu.....	20
5.2. Rys historyczny Buska - Zdroju i Powiatu Buskiego.....	21
6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W POWIECIE BUSKIM.....	25
6.1. Obiekty zabytkowe podlegające ochronie na terenie Powiatu Buskiego.	26
6.1.1. Zabytki architektury sakralnej.....	26
6.1.2. Obiekty architektury rezydencjonalno – obronnej.....	50
6.1.3. Zabytek okresu reformacji.....	53
6.1.4. Zabytkowe obiekty o charakterze uzdrowiskowym.....	53
6.1.5. Zabytki kultury judaistycznej.....	56
6.1.6. Obiekty hydrotechniczne i techniczne.....	57
6.1.7. Zabytkowe układy urbanistyczne.....	57
6.1.8. Zabytkowe cmentarze.....	58
6.1.9. Grodziska i osady.....	59
6.1.10. Obiekty użytkowe.....	60
6.1.11. Kurhany i kopce.....	61
6.2. Stan utrzymania zabytków nieruchomych.	61
6.3. Muzea znajdujące się na terenie Powiatu Buskiego.....	61
6.4. Zasoby archeologiczne.....	62
6.5. Miejsca pamięci.....	63

6.6.	Przyrodnicze walory kulturowe.....	63
6.7.	Zabytki o istotnym znaczeniu dla powiatu.	65
6.8.	Wartości niematerialne i czynniki regionalnej tożsamości.	67
6.9.	Szlaki tematyczne.	68
6.9.1.	Szlaki tematyczne:.....	68
6.9.2.	Szlaki turystyczne.....	71
7.	ANALIZA SWOT	72
7.1.	Mocne strony.	72
7.2.	Słabe strony.....	72
7.3.	Szanse.	73
7.4.	Zagrożenia.....	73
7.5.	Wnioski z analizy SWOT.....	73
8.	CELE I KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POWIECIE BUSKIM.....	74
8.1.	Priorytety i działania przewidziane do realizacji w ramach Programu.	75
8.2.	Instrumenty wdrażania Programu.	78
8.3.	Monitoring Programu.....	79
9.	ZRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POWIECIE BUSKIM.....	79
9.1.	Ogólne zasady finansowania opieki nad zabytkami.....	79
9.2.	Zasady finansowania opieki nad zabytkami z budżetu Powiatu Buskiego.....	81
10.	ZAŁĄCZNIKI	83
10.1.	Obiekty małej architektury sakralnej podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.	83
10.2.	Obiekty przyrodnicze podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.....	87
10.3.	Miejsca pamięci podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.	93
10.4.	Stanowiska archeologiczne podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.....	95

1. WPROWADZENIE

Wśród najważniejszych czynników decydujących o szansach rozwoju społeczno - ekonomicznego oraz o możliwościach kreowania aktywnego społeczeństwa obywatelskiego znajduje się dziedzictwo kulturowe. Częścią tego dziedzictwa są zabytki ruchome i nieruchome, które jako ślady działalności ludzkiej stanowią źródło informacji o życiu przodków oraz o historycznym rozwoju regionu i kraju. Zachowanie łączności między przeszłością i przyszłością wymaga szczególnej troski o dziedzictwo narodowe, co jest konstytucyjnym obowiązkiem każdego Polaka.

Troska o ochronę dziedzictwa kulturowego nabiera szczególnego znaczenia w warunkach funkcjonowania Polski w unijnej wspólnocie kulturowej. Dokumenty programowe Unii Europejskiej nadają szczególną wagę odrębności kulturowej i zwracają uwagę na potrzebę promowania wspólnego dziedzictwa kulturowego z poszanowaniem zasady respektowania narodowej i regionalnej różnorodności kulturowej.

Dziedzictwo kulturowe stanowi także ważny element rozwoju turystyki oraz rozwoju gospodarczego, jako fundament rozwoju przemysłu kultury, który zawiera w sobie nie tylko dziedziny działalności gospodarczej bezpośrednio zajmujące się produkcją i dystrybucją dóbr i usług kultury, ale i działalność niedochodową, która generuje przychód w innych branżach. Z punktu widzenia rozwoju społeczno - gospodarczego rozwój przemysłu kultury mieści się w modelu gospodarki opartej na wiedzy:

- 1) tworzy miejsca pracy oraz zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowanych specjalistów;
- 2) opiera się na ponadlokalnych powiązaniach, dziedzictwie kulturowym, wiedzy i informacji;
- 3) jest powiązany z innymi sektorami bazującymi na wiedzy (edukacja, turystyka);
- 4) jest czysty ekologicznie.

Złożoność działań w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego w warunkach gospodarki rynkowej wymaga strategicznego zarządzania zabytkami. Narzędziem realizacji strategii ochrony dziedzictwa kulturowego są programy opieki nad zabytkami województwa, powiatu lub gminy. *Program opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim na lata 2023 - 2026*, zwany w dalszej części Programem, wyznacza priorytety i kierunki działań w dziedzinie opieki i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego. Opracowaniu Programu przyświecała idea stworzenia spójnego systemu opieki nad zabytkami obejmującego:

- 1) ochronę i poprawę stanu zasobów środowiska kulturowego;
- 2) promocję i turystyczne udostępnienie lokalnych atrakcji dziedzictwa kulturowego;
- 3) kształtowanie ładu przestrzennego;
- 4) budowanie tożsamości kulturowej i obywatelskiej;
- 5) rozwój społeczno - gospodarczy.

Program za jeden z podstawowych celów przyjmuje pobudzenie wśród lokalnej społeczności świadomości istnienia własnego dziedzictwa kulturowego oraz potrzeby jego ochrony. Coraz więcej osób identyfikuje się z własnym regionem. Na wzmocnienie więzi regionalnych wpływają zwiększające się możliwości swobodnego dysponowania swoim losem oraz przywiązanie do własnych korzeni rodzinnych i narodowych wzmacniające poczucie bezpieczeństwa związane z rodzinnymi stronami. Powoduje to pragnienie posiadania bezpiecznej „małej ojczyzny”. Odzwierciedleniem tych zjawisk jest historia własnego regionu, której widocznym znakiem są lokalne zabytki. Pielęgnacja

własnej historii związana jest z ochroną dziedzictwa kulturowego i wymaga wzięcia odpowiedzialności przez właścicieli i użytkowników za właściwy stan zachowania obiektów historycznych oraz aktywnego udziału samorządów w wykorzystaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego. Należy zatem podjąć wszelkie starania w zakresie wspólnej dbałości o wartości historyczne i estetyczne architektury i przestrzeni.

2. UWARUNKOWANIA PRAWNE

Stan prawodawstwa ochrony dziedzictwa kulturalnego w Polsce jest od dnia 1 maja 2004 r. częścią systemu prawa Unii Europejskiej. Do zagadnienia ochrony dziedzictwa kulturowego odnosi się również Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997r. (*Dz. U. Z 1997r. Nr 78, poz. 483 ze zm.*). Ustawa zasadnicza jest fundamentem systemu ochrony dziedzictwa narodowego w Polsce (art. 5) stwarzając warunki upowszechniania i zapewnienia równego dostępu do dóbr kultury (art. 6 ust. 1) wskazując, że ochrona środowiska, w tym zabytków jest zasadniczym obowiązkiem państwa i każdego obywatela (art. 86).

Wymóg opracowania Programu opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim wynika bezpośrednio z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (*Dz. U. z 2022r. poz. 840 ze zm.*). Ponadto istnieją dodatkowe regulacje prawne odnoszące się do ochrony dziedzictwa historycznego i kulturowego. Spośród licznych aktów prawnych odnoszących się do przedmiotowej materii w szczególności należy wskazać:

- 1) Ustawę z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (*Dz. U. z 2022r. poz. 1526 ze zm.*). W ustawie tej określono zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Zadania z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami nałożone zostały w art. 4 ust. 1 pkt 7.
- 2) Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (*Dz. U. z 2022r. poz. 916 ze zm.*). W ustawie tej określone zostały między innymi procedury odnoszące się do pielęgnacji i wycinki drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.
- 3) Ustawę z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (*Dz. Z 2018r. poz. 2337*). 90 lat temu sformalizowano zbiór norm prawnych mający na celu określenie procedur regulujących kwestie dotyczące mogił i cmentarzy wojennych wprowadzając prawny obowiązek pielęgnowania grobów wojennych i otaczania ich szacunkiem, bez względu na narodowość (art. 2).
- 4) Ustawę z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (*Dz. U. z 2023r. poz. 102*). W ustawie tej uregulowano kwestie prawne dotyczące m.in. z obrotu dokumentami wytworzonymi przez organy bezpieczeństwa państwa w latach 1944–1990 oraz organy III Rzeszy Niemieckiej i ZSRR dotyczącymi w szczególności zbrodni nazistowskich i komunistycznych, tryb postępowania w zakresie ścigania niektórych przestępstw oraz prowadzenie działań edukacyjnych i informacyjnych dotyczących tych zagadnień.
- 5) Ustawę z dnia 7 lipca 1994r. – Prawo budowlane (*Dz. U. z 2021r. poz. 235 ze zm.*). Ustawa ta w sposób szczególny traktuje zabytki podkreślając fakt, że obiekt budowlany należy projektować i budować w sposób zapewniający ochronę obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz objętych ochroną konserwatorską.

- 6) Ustawę z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (*Dz. U. z 2022 r. poz. 503 ze zm.*) Ustawa precyzuje, co proces sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, oraz ustalenie lokalizacji inwestycji celu publicznego. Proces planowania i zagospodarowania przestrzennego musi uwzględniać wymagania z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.
- 7) Ustawę z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (*Dz. U. z 2021r. poz. 1899 ze zm.*). Zgodnie z zapisami ustawy jako jeden z celów publicznych wskazana została opieka nad nieruchomościami będącymi zabytkami w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzując jednocześnie zakres działań wymagających pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- 8) Ustawę z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (*Dz. U. z 2022r. poz. 2556 ze zm.*). Ustawodawca podkreślił w sposób szczególny ochronę środowiska wskazując m.in., że ochrona ta polega na zachowaniu wartości kulturowych. Ponadto prognoza oddziaływania na środowisko, której wymóg sporządzenia przy okazji opracowywania różnego rodzaju polityk, strategii, planów lub programów powinna zawierać analizę i ocenę znaczącego oddziaływania danego przedsięwzięcia na środowisko w tym także na zabytki.
- 9) Ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (*Dz. U. z 2022 r. poz. 916*). Ustawa ta określa m. in. procedury wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską, gdzie wojewódzki konserwator zabytków nadane ma uprawnienie do wydawania zezwoleń na usunięcie drzew lub krzewów z terenów nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków.
- 10) Ustawę z dnia 25 października 1991r. o prowadzeniu działalności kulturalnej (*Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.*). W rozumieniu ustawy działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury poprzez wspieranie i promocję twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych w tym opieki nad zabytkami. W ustawie tej wskazano, że sprawowanie opieki nad zabytkami jest jednym z kluczowych zadań instytucji kultury oraz, że prowadzenie działalności kulturalnej należy do zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obligatoryjnym.
- 11) Ustawę z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (*Dz. U. z 2022 r. poz. 1327 ze zm.*). Mocą ustawy jednostki samorządu terytorialnego mogą wspierać działalność kulturalną w tym również związaną z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego udzielając w tym zakresie wsparcia organizacjom pozarządowym.
- 12) Ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (*Dz. U. z 2022 r. poz. 385*). W ustawie tej uregulowane zostały kwestie dotyczące przechowywania, zabezpieczania i udostępniania zabytków.
- 13) Ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (*Dz. U. z 2022 r. poz. 2393*). Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej, stanowią dobro narodowe służąc zachowaniu dziedzictwa narodowego.

Wśród aktów prawnych należy wskazać na liczne akty wykonawcze, które precyzują poszczególne procedury i kwestie dotyczące zabytków i niematerialnych dóbr kultury. Ze względu na ich znaczącą ilość nie sposób wymienić wszystkich aktów, niemniej jednak zasadnym jest przedstawienie części kluczowych uregulowań do których, w ujęciu chronologicznym, należą m.in.:

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury z 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (*Dz. U. z 2004 roku Nr 30, poz. 259*).
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury z 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (*Dz. U. z 2004 roku Nr 71, poz. 650*).
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (*Dz. U. z 2004 roku Nr 75, poz. 706*).
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury z 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (*Dz. U. z 2004 roku Nr 102, poz. 1066*).
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury z 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (*Dz. U. 2020 poz. 1901*).
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury z 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (*Dz. U. z 2004 roku Nr 212, poz. 2153*).
- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 lipca 2019 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (*Dz. U. z 2019 r., poz. 1470*).
- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (*Dz. U. z 2011 roku Nr 89, poz. 510*).
- 9) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*Dz.U. 2021 poz. 56*).
- 10) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (*Dz. U. 2021 poz. 81*).

2.1. Ochrona zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce, określa politykę zarządzania zabytkami wyznaczając w tym zakresie główne zadania państwa i obywateli. Ustawa ta określa procedurę sporządzania i kontroli realizacji lokalnych i regionalnych programów opieki nad zabytkami. W odniesieniu do samorządu powiatowego ustawa ta określa następujący sposób działania:

- 1) przedmiotem programu są wszystkie zabytki niezależnie od form ochrony, jakimi są objęte;
- 2) program sporządza zarząd powiatu na 4 lata;
- 3) program przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- 4) program jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym;
- 5) zarząd powiatu co 2 lata sporządza sprawozdanie z realizacji programu, które przedstawia radzie powiatu.

Podstawą sporządzenia programu jest ewidencja zabytków, a celem głównym programu jest poprawa stanu zachowania zabytków oraz włączenie zabytków w rozwój gospodarczy i społeczny. Program realizuje cele szczególne określone w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) włączanie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określanie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką na zabytkami.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami szczegółowo określa przedmiot, zakres, formy i sposób ochrony zabytków. Za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

W myśl powołanej ustawy ochronie i opiece podlegają (bez względu na stan zachowania):

- 1) **Zabytki nieruchome** będące w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami,
 - h) ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - i) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- 2) **Zabytki ruchome** będące w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,

- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami; odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami,
 - e) środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - f) materiałami bibliotecznymi,
 - g) instrumentami muzycznymi,
 - h) wytworami sztuki ludowej i rękodzielami oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - i) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
- 3) **Zabytki archeologiczne** będące w szczególności:
- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,
 - d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
- 4) Ponadto ochronie mogą podlegać nazwy:
- a) geograficzne,
 - b) historyczne,
 - c) tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami formami ochrony zabytków są:

- 1) **Wpis do rejestru zabytków**, który dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków.
- 2) **Wpis na listę Skarbów Dziedzictwa**, który odbywa się na drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku.
- 3) **Uznanie za pomnik historii** zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub parku kulturowego o szczególnej wartości dla kultury przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego (po uzyskaniu opinii Rady Ochrony Zabytków).
- 4) **Utworzenie parku kulturowego** w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- 5) **Ustalenie ochrony** w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględniające w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych.

Zgodnie z powołaną ustawą ochrona zabytków polega, w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu i nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

W myśl powołanej wyżej ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W celu wyróżnienia pomnika historii jako marki i ułatwienia działań promocyjnych, w 2011 roku Narodowy Instytut Dziedzictwa opracował logo, zaakceptowane zostało przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Logiem pomników historii jest godło z motywem gotyckiego łuku, dostępne jest ono w kilku wersjach kolorystycznych. Szczegółowe informacje dotyczące warunków korzystania z logo „pomnik historii” dostępne są na stronie internetowej NID pod adresem: <https://nid.pl/pomniki-historii>.

Rysunek 1. Wzór logo „pomnik historii”.

2.2. Ochrona walorów kulturowych i historycznych na podstawie ustawy o ochronie przyrody.

Ochrona wartości kulturowych i historycznych jest uwzględniana przy tworzeniu form ochrony na podstawie ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Do form ochrony przyrody, które uwzględniają ochronę wartości kulturowych, należą: parki narodowe; rezerваты przyrody; parki krajobrazowe; obszary chronionego krajobrazu; obszary Natura 2000; pomniki

przyrody; stanowiska dokumentacyjne; użytki ekologiczne; zespoły przyrodniczo – krajobrazowe; ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

Na szczególną uwagę zasługuje ochrona *wielkoobszarowa w postaci parku krajobrazowego*. Zgodnie z ustawą z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania i popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju.

2.3. Ochrona miejsc pamięci.

Celem ochrony miejsc pamięci jest zachowanie wszelkich śladów i utrwalenie znaczących dla tożsamości narodowej wydarzeń, faktów, postaci z dziejów państwa i narodu polskiego, walk o zjednoczenie i niepodległość ze szczególnym uwzględnieniem celów wychowawczych i edukacyjnych, tak, aby służyły popularyzacji wiedzy o dokonaniach Polaków, stanowiły trwałe elementy tożsamości narodowej i składnik współczesnego życia.

Miejsca, obiekty i znaki pamięci narodowej, jako ważny składnik tożsamości powinny być chronione przez wszystkich obywateli.

3. ZADANIA SAMORZĄDU POWIATOWEGO W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTKÓW I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Szczegółowy zakres zadań i kompetencji organów samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury regulują przede wszystkim:

- ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie powiatowym*;
- ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Ustawa *o samorządzie powiatowym* w art. 4 ust. 1 zawiera ogólną regulację dotyczącą wykonywania zadań publicznych o charakterze ponadgminnym. Wśród wskazanego katalogu zadań publicznych znajduje się kultura i ochrona dóbr kultury.

Ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* szczegółowo określa zadania należące do organu powiatu w przedmiotowym zakresie. Zgodnie z zapisami art. 87. ust. 1. ustawy - zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami. Program ten ma na celu w szczególności:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z art. 18, ust. 1 ustawy – kwestię ochrony zabytków i opieki nad zabytkami należy uwzględnić między innymi przy sporządzaniu i aktualizacji analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Oznaczać to może dla powiatu konieczność zapoznania się z gminnymi programami ochrony i opieki nad zabytkami i uwzględnienie ich zapisów w wydawanych decyzjach administracyjnych, w tym w zgodzie z powiatowym i wojewódzkim programem ochrony i opieki nad zabytkami. Ustawa stanowi, że w koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w art. 18 ust. 1 ustawy, w szczególności:

- uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Rada powiatu uchwała na okres czterech lat powiatowy program opieki nad zabytkami, po wcześniejszym uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ten ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Zarząd powiatu zobowiązany jest przy tym do sporządzania sprawozdania z realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami w okresach dwuletnich, które to sprawozdanie przedstawia radzie powiatu zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy.

Ustawodawca w art. 81 dopuszcza możliwość udzielenia przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Udzielenie dotacji może się odbywać wyłącznie na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Przedmiotowa kwestia została uregulowana w Uchwale Nr XVIII/201/2020 Rady Powiatu w Busku - Zdroju z dnia 14 sierpnia 2020 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub umieszczonych w gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie Powiatu Buskiego (*Dz. Urz. Woj. Św. 2020 r. poz. 3043*).

W przypadku wystąpienia zagrożenia polegającego na możliwości zniszczenia, uszkodzenia, kradzieży, zaginięcia lub nielegalnego wywiezienia za granicę zabytku ruchomego wpisanego do rejestru albo na Listę Skarbów Dziedzictwa, z godnie z ustawą wojewódzki konserwator zabytków ma możliwość wydania decyzji o zabezpieczeniu zabytku ruchomego, który został wpisany do rejestru, zaś minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego wydaje, decyzję o zabezpieczeniu zabytku ruchomego wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa. Zabezpieczenie to następuje w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia i polega na przekazaniu zabytku – w zależności od jego rodzaju - do muzeum, archiwum lub biblioteki.

Zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy, w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru albo na Listę Skarbów Dziedzictwa, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków:

- zabytek ruchomy może być przejęty przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, oświaty lub turystyki, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku;
- zabytek ruchomy wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa zostaje przejęty przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego w drodze decyzji, na własność Skarbu Państwa, z przeznaczeniem na cele kultury, za odszkodowaniem odpowiadającym wartości rynkowej tego zabytku;
- zabytek nieruchomy może być wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

Na podstawie art. 12 ustawy starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Wzór i wymiary znaku określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. (*Dz. U. 2004 Nr 30 poz. 259*). Powinien on być wykonany z blachy w kształcie pięciokątnej tarczy o wymiarach 185 mm x 100 mm. Tarcza skierowana winna być ostrzem w dół, a w jej polu – prócz znaku Błękitnej Tarczy zgodnej z Konwencją Haską z 1954 r. – w jej górnej części zamieszczony powinien być napis „Zabytek chroniony prawem”.

Rysunek 2. Wzór znaku „zabytek chroniony prawem”.

W art. 103 ustawy określone zostały wyłączne kompetencje starosty w zakresie powierzania opieki społecznym opiekunom zabytku. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, starosta właściwy dla miejsca zamieszkania (siedziby) kandydata na społecznego opiekuna zabytków - ustanawiania społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Funkcję społecznego opiekuna zabytków może pełnić osoba fizyczna, której starosta wydaje odpowiednią legitymację, osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, którym starosta

wydaje zaświadczenie zawierające informację o nadaniu uprawnień opiekuna. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków.

Na podstawie art. 96 ust. 2 ustawy „wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa”. W takim przypadku powiat może ustanowić wyodrębnione stanowisko powiatowego konserwatora zabytków.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Program opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim koresponduje z założeniami dokumentów programowych Powiatu Buskiego, Województwa Świętokrzyskiego oraz dokumentami krajowymi, w szczególności:

- 1) Strategią na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku).
- 2) Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022,
- 3) Strategią Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.
- 4) Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego 2030.
- 5) Strategią Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+.
- 6) Programem opieki nad zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013 – 2016.
- 7) Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.
- 8) Program Rozwoju Powiatu Buskiego na lata 2021-2030.
- 9) Planem Ochrony Zabytków na Wypadek Konfliktu Zbrojnego i Sytuacji Kryzysowych dla Powiatu Buskiego.

4.1. Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku).

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 roku) uchwalona przez Radę Ministrów w dniu 14 lutego 2017 r. (*M.P. z 2017 r. poz. 260*) określa główną taktykę rozwojową wskazującą strategiczne zadania państwa, których podjęcie w perspektywie najbliższych lat jest niezbędne, by wzmocnić procesy rozwojowe. W strategii tej wskazano nowy model rozwoju regionalnego Polski w którym przewidziano rozwój naszego kraju jako społecznie i terytorialnie zrównoważony, dzięki któremu efektywnie będą rozwijane oraz wykorzystywane miejscowe zasoby i potencjały wszystkich regionów. Celem takiego modelu jest wspomaganie w szczególności obszarów, które nie mogą w pełni rozwinąć swojego potencjału rozwojowego, bo utraciły swoje funkcje społeczno-gospodarcze (np. przestały być miastami wojewódzkimi) przez co stały się mniej odporne na różne zjawiska kryzysowe (np. negatywne skutki procesów demograficznych).

Strategia wyznacza trzy cele szczegółowe, w których będą się koncentrować główne zadania:

- 1) Trwały wzrost gospodarczy oparty coraz silniej o wiedzę, dane i doskonałość organizacyjną obejmujący następujące obszary działania:
 - reindustrializacja, rozwój innowacyjnych firm, małe i średnie przedsiębiorstwa, kapitał dla rozwoju, ekspansja zagraniczna.

- 2) Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony obejmujący następujące obszary działania:
 - spójność społeczna, rozwój zrównoważony terytorialnie.
- 3) Skuteczne państwo i instytucje służące wzrostowi oraz włączeniu społecznemu i gospodarstwu obejmujący następujące obszary działania:
 - prawo w służbie obywatelom i gospodarce, instytucje prorozwojowe i strategiczne zarządzanie rozwojem, e-państwo, finanse publiczne, efektywność wykorzystania środków UE oraz obszary wpływające na osiągnięcie celów Strategii: kapitał ludzki i społeczny, cyfryzacja, transport, energia, środowisko, Bezpieczeństwo Narodowe.

Wzmocniony zostanie obszar kultury, m.in. poprzez realizację programów na rzecz rozwoju czytelnictwa, kultury obywatelskiej, sieci muzeów. W ramach zadań związanych z ochroną zabytków zostały uwzględnione następujące obszary i działania:

- 1) E-państwo - kierunek interwencji: budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe. Wyznaczony projekt strategiczny: Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.
- 2) Kapitał ludzki i społeczny - kierunek interwencji: wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej. W ramach tego obszaru przewidziano następujące działania:
 - wzmocnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie;
 - wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.
 - ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty;
 - inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO);
 - wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

4.2. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 (z kontynuacją na lata kolejne).

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to dokument strategiczny uchwalany przez Radę Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego zgodnie z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Dokument ten określa cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na okres czterech lat. Wskazuje on także szczegółowo kierunki działań i zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jak również warunki i sposób ich finansowania oraz harmonogram ich realizacji. Dotychczas obowiązujący program został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 13 sierpnia 2019 r. a jego głównym celem było: „*Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami*”.

4.3. Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030.

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta przez Radę Ministrów uchwałą Nr 155 z dnia 27 października 2020 r. głównym celem tego opracowania jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego. Realizacja tego celu odbywać się ma przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech głównych obszarach:

- Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie.
- Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie.
- Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

4.4. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 17 września 2019 r. (M.P. z 2019r. poz. 1060) określa cele i sposób działania podmiotów publicznych, a w szczególności rządu i samorządów województw, wyznacza cele polityki rozwoju regionalnego, w tym wobec obszarów wiejskich i miejskich, oraz definiuje ich relacje w odniesieniu do innych polityk publicznych o wyraźnym terytorialnym ukierunkowaniu. Głównym celem polityki regionalnej jest efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju celem tworzenia warunków do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. Strategia ustala trzy główne cele szczegółowe polityki regionalnej:

- zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym,
- wzmocnienie regionalnych przewag konkurencyjnych,
- podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

4.5. Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+.

Strategia Rozwoju Województwa Świętokrzyskiego 2030+ przyjęta została Uchwałą Nr XXX/406/21 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego. Opracowanie to stanowi podstawowy

dokument samorządu województwa określający obszary, cele i kierunki polityki rozwoju regionu. Dokument ten stanowi punkt wyjścia dla pozostałych regionalnych dokumentów strategicznych i operacyjnych. Wyznaczona do 2030 wizja oraz misja realizowana będzie w obszarze trzech głównych celów strategicznych:

- Cel strategiczny 1. Inteligentna gospodarka i aktywni ludzie.
- Cel strategiczny 2. Przyjazny dla środowiska i czysty region.
- Cel strategiczny 3. Wspólnota i bezpieczna przestrzeń, które łączą ludzi.
- Cel strategiczny 4. – horyzontalny. Sprawne Zarządzanie regionem.

W ramach trzeciego celu strategicznego wspólnota i bezpieczna przestrzeń, które łączą ludzi wyznaczono cel operacyjny – silny kapitał społeczny w regionie w ramach którego określona następujące, kluczowe kierunki działania:

- zwiększenie poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców,
- upowszechnienie rozwiązań ograniczających migracje i wspieranie działań na rzecz osiedlania się nowych mieszkańców w regionie,
- wspieranie działań mających na celu wysoką jakość edukacji,
- rozwój instytucji kultury i dziedzictwa kulturowego,
- poprawa warunków dla zwiększenia aktywności społecznej o obywatelskiej mieszkańców.

W ramach czwartego celu strategicznego wyznaczono cel operacyjny budowa rozpoznawalnej marki regionu świętokrzyskiego w którym kluczowe kierunki działań to:

- promocja regionu jako miejsca atrakcyjnego do życia,
- promocja gospodarcza i turystyczna regionu.

4.6. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013-2016 (z kontynuacją na lata kolejne).

Dotychczas obowiązujący program opieki nad zabytkami Województwa Świętokrzyskiego na lata 2013 - 2016 przyjęty uchwałą nr XXIX/524/13 Sejmiku Województwa Świętokrzyskiego dnia 25 marca 2013 r. w kompleksowy sposób określał cele i zadania władz województwa w zakresie opieki nad zabytkami. W programie tym wyznaczono cel generalny, cele szczegółowe (strategiczne) wraz z kierunkami działań i zadaniami, których realizacja miała za zadanie służyć osiągnięciu celu generalnego, który określony został jako: "Ochrona i zachowanie materialnego oraz niematerialnego dziedzictwa kulturowego województwa świętokrzyskiego". Zgodnie z informacjami posiadanymi na dzień sporządzenia niniejszego opracowania w chwili obecnej trwają prace nad przygotowaniem kontynuacji przedmiotowego programu.

4.7. Plan zagospodarowania przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Świętokrzyskiego został przyjęty uchwałą Sejmiku nr XLVII/833/14 z dnia 22 września 2014 r. (*Dz. Urz. Woj. Św.* z 2014 r. poz. 2870 z późn. zm.) Głównym zadaniem polityki ochrony przestrzeni kulturowej jest zabezpieczenie

obiektów i zespołów zabytkowych, w tym dziedzictwa archeologicznego przed degradacją oraz sukcesywna renowacja, rewitalizacja oraz racjonalne ich udostępnienie drogą pełnego wykorzystania instrumentów prawnych i finansowych przewidzianych w obowiązujących przepisach prawnych i programach.

Realizacja tego zamierzenia winna odbywać się poprzez:

- wnioskowanie o dokonanie wpisu cennych obiektów do rejestru zabytków;
- egzekwowanie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego oraz objęcie tymi planami wszystkich terenów szczególnej ochrony konserwatorskiej;
- tworzenie warunków przestrzennych do organizacji parków kulturowych — wskazane jest przeanalizowanie możliwości tworzenia parków kulturowych na obszarach o wyróżniającym się krajobrazie kulturowym. W tym celu niezbędne jest wykonanie szczegółowej inwentaryzacji terenu i przygotowanie odpowiedniej dokumentacji. Interesującym przypadkiem jest obszar doliny rzeki Kamiennej, dla którego w przeszłości opracowano dokumentację wskazując go jednocześnie, jako projektowany Park Kulturowy Doliny Rzeki Kamiennej;
- podjęcie starań o utworzenie pomników historii miejsc szczególnie ważnych dla Województwa.

W ramach polityki ochrony przestrzeni kulturowej plan określa następujące obszary działań priorytetowych:

- rewaloryzacja i rewitalizacja obiektów, zespołów oraz zabytkowych układów przestrzennych;
- kreowanie przestrzeni kulturowej;
- rozpoznanie i udokumentowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

4.8. Program Rozwoju Powiatu Buskiego na lata 2021-2030.

Program Rozwoju Powiatu Buskiego na lata 2021-2023 przyjęty uchwałą XXXV/366/2022 Rady Powiatu w Busku - Zdroju z dnia 27 maja 2022 r. Program wskazuje na ważną rolę lokalnego dziedzictwa kulturowego i historycznego w rozwoju gospodarczym Powiatu mających wpływ na podnoszenie jego atrakcyjności. Szczególne znaczenie ma tu bogata historia regionu który jest jednym z najstarszych ośrodków chrześcijaństwa w Polsce i może poszczycić się mianem kolebki polskiej państwowości (stolica państwa Wiślan, Wiślica jako gród kasztelański, a także Nowy Korczyn - ważny ośrodek władzy państwowej w epoce jagiellońskiej). Program odnosi się do występujących na naszym terenie licznych i różnorodnych zasobów dziedzictwa kulturowego oraz na bogactwo miejsc i tradycji historycznych, a także dużą liczbę i różnorodność zabytków o szczególnych walorach historycznych, w tym obiektów architektury drewnianej. Bogate i zróżnicowane zasoby środowiska przyrodniczego: obszary chronionego krajobrazu (gminy Busko - Zdrój, Solec - Zdrój, Nowy Korczyn, Stopnica, Pacanów i Wiślica) oraz rezerваты: słonoroślowy w Owczarach i stepowe: Góry Wschodnie, Przęślin, Skorocice i Skotniki Górne czynią ziemię buską bardziej atrakcyjną.

Misja powiatu wskazaną w programie:

- *Powiat Buski poprzez swoje działania zapewnia przyjazne i atrakcyjne miejsce do życia i pracy, wykorzystuje potencjały Powiatu dla budowania silnego kapitału społecznego i tworzenia dogodnych warunków do rozwoju gospodarki, rolnictwa i turystyki, zapewniając jednocześnie dbałość o środowisko i zasoby naturalne.*

Cel główny programu:

- *Powiat Buski to miejsce przyjazne dla wszystkich, gdzie funkcjonuje silne, zdrowe i zintegrowane społeczeństwo, któremu zapewnia się wysoką jakość życia, pracy, leczenia i wypoczynku oraz nowoczesną infrastrukturę i czyste środowisko. Powiat Buski to miejsce atrakcyjne do życia, inwestowania oraz rozwoju osobistego, zawodowego, społecznego i gospodarczego.*

4.9. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Buskiego.

Celem opracowania Planu Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Buskiego jest wzmocnienie ochrony i opieki nad zabytkami zlokalizowanym na terenie Powiatu Buskiego w sytuacjach zagrażających ich istnieniu. Ochrona ta polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich mających na celu ratowanie zabytków przed ich zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem. Przedsięwzięcia te realizowane są poprzez:

- 1) zapobieganie i prowadzenie prac przygotowawczych w czasie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- 2) podwyższenie gotowości wprowadzanej w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia przez organy kierowania kryzysowego,
- 3) reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej;
- 4) zabezpieczenie i dokumentowanie po ustąpieniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

Zapobieganie zagrożeniom i prowadzenie prac przygotowawczych do zabezpieczenia zabytków obejmuje w szczególności:

- 1) opracowanie planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz ich aktualizację,
- 2) kontrolę i doskonalenie stanu technicznego zabytków,
- 3) instalowanie i utrzymywanie w sprawności urządzeń i systemów zabezpieczenia zabytków, w tym sygnalizacji wykrywania i alarmowania,
- 4) wykonywanie ewidencji i dokumentacji zabytków podlegających ochronie,
- 5) projektowanie i wykonywanie inżynieryjno - technicznych prac zabezpieczających przy zabytkach takich, jak:
 - podwyższenie klasy odporności ogniowej i poprawa właściwości konstrukcyjnych,
 - zabezpieczenia przed skutkami wybuchów, wichur, śnieżyc, powodzi lub zalania z innych przyczyn, osunięć lub zapadnięć gruntu,
 - obudowa lub osłona fragmentów szczególnie wartościowych i narażonych na destrukcję.

Podwyższenie gotowości wprowadzanej w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia przez organy kierowania kryzysowego obejmuje:

- 1) demontaż i ukrycie najcenniejszych detali architektonicznych i elementów wyposażenia;
- 2) przygotowanie i rozmieszczenie znaków Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego;
- 3) zgromadzenie i utrzymywanie w gotowości urządzeń, sprzętu, narzędzi, opakowań, materiałów niezbędnych do wykonywania prac zabezpieczających i działań ratowniczych;
- 4) zorganizowanie systemu monitorowania zagrożeń, alarmowania i powiadamiania;
- 5) wyznaczenie i przygotowanie zespołów ludzkich do prac zabezpieczających i działań ochronnych;
- 6) zorganizowanie współdziałania właścicieli, zarządców i użytkowników zabytków, organów administracji publicznej, specjalistycznych służb, jednostek i instytucji, Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz wolontariatu.

Plan ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Buskiego – stanowi odrębne opracowanie podlegające okresowej aktualizacji.

4.10. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z programami wykonanymi na poziomie gmin.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na jednostki samorządu terytorialnego każdego szczebla obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy). Obowiązek ten dotyczy również gmin, które jako podstawowe jednostki samorządu terytorialnego z racji posiadanych w tym zakresie kompetencji odgrywają szczególną rolę w zakresie opieki nad zabytkami. W świetle przytoczonej ustawy - wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami. Działania realizowane przez poszczególne szczeble samorządu terytorialnego są działaniami niezależnymi i wynikają głównie z zakresu odrębnych kompetencji i możliwości podejmowania działań. Głównym odbiorcą gminnego programu opieki nad zabytkami jest społeczność lokalna, która bezpośrednio powinna odczuć efekty jego wdrażania. Dotyczy to nie tylko właścicieli i użytkowników obszarów i obiektów zabytkowych, ale również wszystkich mieszkańców, gdyż zachowane i należycie pielęgnowane dziedzictwo kulturowe wyróżnia obszar poszczególnych gminy i przesądza o ich atrakcyjności. Przyjęty przez radę gminy w formie uchwały gminny program opieki nad zabytkami powinien być, wraz z pozostałymi, gminnymi dokumentami strategicznymi – jednym z podstawowych elementów polityki samorządowej. Plan taki powinien służyć podejmowaniu planowych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego danego regionu. W trakcie procesu związanego z przygotowaniem Powiatowego Programu Ochrony Zabytków dokonano szczegółowego rozeznania kwestii związanej z realizacją działań w przedmiotowym zakresie przez gminy z terenu Powiatu Buskiego w skład którego wchodzi 5 gmin miejsko - wiejskich: Busko – Zdrój, Stopnica, Wiślica, Pacanów, Nowy Korczyn oraz trzy gminy wiejskie: Gnojno, Solec – Zdrój oraz Tuczępy.

Zgromadzone w tym zakresie informacje wykazały, nie wszystkie gminy w równym stopniu realizują podstawowe zadania z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami wynikające z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Zgodnie z informacjami zebranymi na

dzień sporządzenia niniejszego opracowanie, spośród 8 gmin – jedynie 2 gminy posiadają aktualnie obowiązujący gminny program opieki nad zabytkami, są to następujące gminy:

- 1) Busko – Zdrój – *Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026* przyjęty Uchwałą Nr LIX/ 720/2023 Rady Miejskiej w Busku – Zdroju z dnia 20 kwietnia 2023 r.
- 2) Tuczepy – *Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2021 -2024* – przyjęty Uchwałą Nr XLV/ 286/2021 Rady Gminy Tuczepy z dnia 19 października 2021 r.

W przypadku pozostałych gmin programy te są w trakcie opracowywania.

Dużo lepiej wygląda realizacja przez gminy obowiązku wynikającego z art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, zgodnie z którym - wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Gminna ewidencja zabytków prowadzona jest przez następujące gminy: Busko – Zdrój, Gnojno, Stopnica, Solec – Zdrój, Tuczepy. Informacje na temat ilości obiektów wpisanych do gminnych ewidencji zabytków przedstawione zostały w rozdziale 6 Programu: „*ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W POWIECIE BUSKIM*”.

5. CHARAKTERYSTYKA ZASOBÓW I ANALIZA STANU DZIECICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU

5.1. Ogólna charakterystyka powiatu.

Powiat Buski położony jest w południowo - wschodniej części Województwa Świętokrzyskiego. Zajmuje obszar o powierzchni 96 739 ha. W skład Powiatu wchodzi 8 gmin: Busko – Zdrój, Stopnica, Wiślica, Pacanów, Nowy Korczyn (gminny miejsko – wiejskie) i trzy gminy wiejskie: Gnojno, Solec – Zdrój oraz Tuczepy. Największą gminą zarówno pod względem powierzchni, jak i liczby ludności jest Busko - Zdrój, najmniejszą Tuczepy.

Centrum administracyjnym powiatu jest miasto Busko - Zdrój. Powierzchnia Powiatu objęta różnymi formami ochrony przyrody i krajobrazu wynosi ponad 89 tys. ha, co stanowi ok. 92% jego ogólnej powierzchni. Parki krajobrazowe obejmują obszar ponad 16,7 tys. ha, a obszary chronionego krajobrazu zajmują niemal 72 tys. ha.

Tereny Powiatu posiadające najwyższe walory przyrodnicze weszły w zasięg Zespołu Krajobrazowych Parków Poniżnia oraz obszarów chronionego krajobrazu. W skład Zespołu Krajobrazowych Parków Poniżnia wchodzi trzy odmienne charakterem parki, w tym dwa obejmujące obszar Powiatu Buskiego: Szaniecki i Nadnidziański Park Krajobrazowy.

Zasady gospodarowania w gminach na terenie parku krajobrazowego i jego otuliny obejmują m.in.:

- Ochronę najcenniejszych walorów przyrodniczych gminy.
- Ochronę pojedynczych zabytków i zespołów.
- Wykluczenie wprowadzenia nowej zabudowy na takie tereny, jak m.in.:
 - rezerваты przyrody i ich otoczenie,
 - bezpośrednie sąsiedztwo pomników przyrody,
 - tereny występowania chronionych i rzadkich stanowisk roślinnych i gatunków fauny,
 - torfowiska i obszary podmokłe,
 - tereny z roślinnością kserotermiczną,

- obszary geologiczne i geomorfologiczne kwalifikujące się do ochrony w postaci stanowisk dokumentacyjnych;
- otoczenie naturalnych źródeł,
- obszary węzłów ekologicznych,
- korytarze ekologiczne.

Obszary chronionego krajobrazu w Powiecie Buskim obejmują część obszarów gmin: Busko - Zdrój, Solec - Zdrój, Nowy Korczyn, Stopnica, Pacanów i Wiślica - są to: Chmielnicko - Szydłowski, Solecko - Pacanowski, Nadnidziański i Szaniecki Obszar Chronionego Krajobrazu. W Powiecie Buskim znajdują się także rezerwat przyrody (rezerwat słonoroślwy w Owczarach) oraz rezerваты stepowe (Góry Wschodnie, Przęślin, Skorocice i Skotniki Górne).

Rysunek 3. Poglądowa mapa Powiatu Buskiego.

5.2. Rys historyczny Buska - Zdroju i Powiatu Buskiego¹.

Początki Buska - Zdroju sięgają XII w. Pierwsza wzmianka o Busku - Zdroju (*Bugsk*) pojawiła się w Bulli Papieskiej z 1166 r. oraz w kronice Diecezji Krakowskiej. W 1185 r. właściciel Buska i okolic - rycerz Dersław (zwany także Dierzkiem lub Dierzysławem) sprowadził do osady żeński zakon norbertanek, któremu później przekazał testamentem swój majątek, dzięki czemu od 1241 r. przez kilkaset lat Busko było własnością klasztoru.

Pierwsza wzmianka o buskiej wodzie mineralnej pojawia się w 1252 r., kiedy Bolesław Wstydlivy nadał miastu immunitet skarbowy, w którym zezwolił na eksploatację solanki.

W 1287 r. Busko otrzymało z rąk księcia Leszka Czarnego prawa miejskie. Natomiast w 1412 r. król Władysław Jagiełło nadał buskiemu mieszczaństwu przywilej cotygodniowego targu i dwóch jarmarków rocznie, dzięki czemu przez cały XV i XVI w. miasto przeżywało swój rozkwit słynąc

¹ Opracowano na podstawie:

- L. Marciniak, *Buska Starówka Zdrojowa*, Dal, Busko - Zdrój 2006;
- T. Koba - Ryszewska, *Przeszłość administracyjna ziem Województwa Kieleckiego*, Kielce 1970;
- F. Kiryk, *Busko w okresie rozbiorów i niewoli*, /w:/ *Studia Kieleckie*, 3/47 Kielce 1985;
- H. Lawera, *Powiat Buski*, Alpa, Busko - Zdrój 2001;
- M. Byszewski, *Kronika m. Buska Powiatu Stopnickiego Województwa Kieleckiego*, Busko 1927.

z handlu i produkcji sukna. Wojny i antymieszczańska polityka doprowadziły do zubożenia Buska od połowy XVII w. Wraz z odkryciem w Busku w 1776 r. nowych źródeł solankowych i rozpoczęciem eksploatacji soli nastąpił okres krótkiego ożywienia, lecz wkrótce produkcja ta okazała się nieopłacalna.

Po 1795 r. Busko znalazło się w zaborze austriackim w Województwie Sandomierskim. Po zwycięstwie wojsk napoleońskich w 1809 r. ziemie zagarnięte przez Austrię w trzecim rozbiore Polski zostały włączone do Księstwa Warszawskiego. Wówczas utworzono Departament Krakowski, w skład którego wchodził Powiat Stopnicki wraz z Buskiem.

W okresie Księstwa Warszawskiego (1808 r.) magister medycyny Winterfeld z Pińczowa, przeprowadził pierwsze badania nad wykorzystaniem miejscowych wód do leczenia. Do Buska zaczęli przyjeżdżać pierwsi kuracjusze zwani wówczas gośćmi kąpielowymi. Jednak za pierwszą kuracjuszkę uznaje się królową Jadwigę, która odwiedziła Busko razem z królem Władysławem czterokrotnie w latach 1389 - 1394, co znajduje potwierdzenie w zapisach historycznych. W kronice klasztoru norbertanek, pod datą 6 grudnia 1393 r. jest wzmianka o kąpeli leczniczej jaką siostry przygotowały królowej Jadwidze.

Upadek Napoleona (1815 r.) spowodował likwidację Księstwa Warszawskiego. Busko zostało włączone do utworzonego Królestwa Polskiego, pozostającego pod zaborem rosyjskim.

W 1818 r. rząd Królestwa Polskiego uzyskał zgodę na wyposażenie nowo utworzonych Diecezji Sandomierskiej i Podlaskiej kosztem kasacji 47 klasztorów. Wśród zlikwidowanych klasztorów znalazł się również buski klasztor norbertanek. Dobra klasztorne przejął skarb państwa a Busko stało się miastem rządowym.

Po pożarze miasta w 1820 r., buskie uzdrowisko wzięły w dzierżawę Feliks Rzewuski i - dzięki pomocy warszawskiej spółki - wybudował buskie łązienki według projektu słynnego, włoskiego architekta Henryka Marconiego. W 1828 r. na leczeniu sanatoryjnym w Busku przebywało już 202 gości. W 1836 r. nastąpiło uroczyste otwarcie łązienek uzdrowiskowych, które potem wzięła w dzierżawę spółka warszawskich przemysłowców.

Mimo pozbawienia Buska praw miejskich w 1869 roku uzdrowisko nadal funkcjonowało. W 1880 r. jego dzierżawę przejął lekarz Andrzej Dobrzański. Przez 15 lat jego działalności Busko stało się jednym z najpopularniejszych uzdrowisk na ziemiach polskich słynącym ze swoich uzdrowiskowych walorów również poza granicami.

W wyniku kampanii wojennej 1914-1915 Busko znalazło się pod okupacją austriacko - węgierską. W czerwcu 1915 r. odzyskało prawa miejskie i zostało siedzibą Powiatu Stopnickiego. Dziesięć lat później granice miasta rozszerzono o tzw. Górkę oraz przywrócono nazwę Busko (zmienioną w czasach carskich na Busk).

W 1919 r. - po zakończeniu I wojny światowej - do Buska zaczęli ponownie przyjeżdżać kuracjusze. W okresie międzywojennym nastąpiła intensywna rozbudowa uzdrowiska. Z inicjatywy dr Szymona Starkiewicza wybudowane zostało Sanatorium Dziecięce „Górka”.

II wojna światowa przerwała rozwój Buska jako miasta uzdrowiskowego. Po zakończeniu działań wojennych baza uzdrowiskowa przeżywała prawdziwy rozkwit, który trwa nadal. Oddano do użytku kolejne sanatoria: Sanatorium „Nida - Zdrój”, Sanatorium „Włókniarz”, Sanatorium „Rafał”. W 1960 roku rozpoczęto w Busku - Zdroju produkcję uzdrowiskowej wody mineralnej „Buskowianka”.

Szczególne miejsce w historii Powiatu Buskiego zajmuje Wiślica (łac. *Vislicia*) należąca do najstarszych miejscowości w Polsce, mających swój początek jeszcze przed powstaniem państwa polskiego. Nazwa osady według legendy pochodzić ma od imienia jej założyciela, księcia Wiślan - Wiślimira, który wraz ze swoim otoczeniem miał przyjąć chrzest w 880 roku a więc 86 lat przed

chrztem Mieszka I. Wspomina o tym tak zwana legenda panońska, czyli „Żywot św. Metodego”, wspominająca o przymusowym chrzcie pogańskiego księcia Wiślan. Dla części badaczy wzmianka ta była dowodem, że w IX wieku istniało silne państwo Wiślan ze stolicą w Wiślicy. Współcześnie jednak uważa się, że to Kraków pełnił stołeczną rolę w państwie Wiślan. Około roku 990 gród został włączony w obręb państwa Piastów. Wiślica stała się w tym czasie obok Krakowa i Sandomierza jednym z najważniejszych ośrodków administracyjnych w Małopolsce. Na początku XI wieku Bolesław Chrobry wznosił nieopodal osady targowej gród obronny, którego zadaniem było strzec przeprawy przez Nidę. Przez Wiślicę przebiegał szlak handlowy z Pragi i Krakowa na Ruś Kijowską. Najstarsze odkryte ślady osadnictwa pochodzą z II połowy IX w. Prawa miejskie Wiślica otrzymała w II połowie XIII w., potwierdzone przez Władysława Łokietka w 1326 r.

Za panowania Kazimierza Wielkiego w XIV w. wzniesiono mury obronne z trzema bramami (Krakowską, Buską i Zamkową), rozbudowano zamek, wybudowano nowy kościół kolegiacki. Miasto otrzymało też szereg korzystnych przywilejów gospodarczych, np. prawo do sprzedaży soli, którego reliktem jest funkcjonująca do czasów obecnych nazwa jednego z placów – Placu Solnego. W Wiślicy uchwalono w 1347 r. tzw. Statuty Wiślickie. Związany z piętnastowieczną Wiślicą Jan Długosz, kustosz miejscowej kolegiaty w swoich Rocznikach czyli „*Kronikach sławnego Królestwa Polskiego*” pod rokiem 1347 napisał: *“Król polski Kazimierz chciał położyć kres godnym potępienia ciężkim nadużyciom, w postaci różnego rodzaju oszczerstw i krzywde, wskutek których całe Królestwo Polskie za wszystkich jego poprzedników, królów i książąt - wiedział o tym – cierpiało bardzo dotkliwy ucisk przy wymierzaniu sprawiedliwości i rozstrzyganiu sporów i wszelkiego rodzaju nieporozumień z tego mianowicie powodu, że sądy ziemskie po przeprowadzeniu postępowania dowodowego wyrokowały nie na mocy pisanych spraw czy statutów, ale kierowały się osobistymi odczuciami sędzących i przewodniczących sądom, ulegających często namiętnościom, sympatiom i przekupstwu. Pragnął zatem wprowadzić porządek w całym Królestwie przez jednakowe i sprawiedliwe prawa...”*.

W okresie tym przeżywała świetność znana i ceniona wówczas szkoła wiślicka, z której prawdopodobnie pochodził Jan z Wiślicy, poeta, autor *Bellum Prutenum* (wyd. w 1516 r. w Krakowie) zawierającej m.in. opis bitwy grunwaldzkiej. W 1528 r. rozpoczęto budowę wodociągów miejskich, dzięki czemu powstały browary i gorzelnie. Najazd szwedzki i liczne plagi zrujnowały miasto, które po upadku Powstania Styczniowego w 1869 utraciło prawa miejskie, które odzyskała dopiero 1 stycznia 2018 r.

Prace archeologiczne prowadzone latach 1958 - 1965 odsłoniły w północno - zachodnim narożu Placu Solnego fundamenty romańskiego kościółka Św. Mikołaja z cmentarzyskiem i tzw. misą chrzcielnią. Kościół ten istniał od II połowy XI w. do końca XIII w. i należy do najstarszych kościołów w Małopolsce.

Kolejnym ważnym ośrodkiem historycznym w Powiecie Buskim jest Nowy Korczyn. Pierwotnie osada handlowa, położona była na szlaku prowadzącym z Krakowa na Ruś Kijowską. W 1258 r. książę Bolesław Wstydlivy ulokował tu Nowe Miasto Korczyn. Dokument lokacyjny miasta stał się wzorem dla niektórych miast założonych w późniejszym okresie. Na prawie korczyńskim (*ius Corcinense*) lokowany był m.in. Skaryszew. Rok przed lokacją miasta, książę Bolesław i jego żona Kinga ufundowali w Korczynie klasztor ojców franciszkanów.

W 1300 r. wojska ruskie zniszczyły miasto. Spaleniu uległ między innymi drewniany zamek książęcy. Na jego miejsce w połowie XIV w., król Kazimierz Wielki wznosił zamek królewski, który stał się jedną z najważniejszych siedzib monarszych w Polsce. Miasto zostało otoczone obronnymi murami i zabezpieczone dodatkowo sztucznie utworzonym jeziorem Czartoria. Na zamku

w Korczynie przebywał często dwór królewski. Dzięki centralnemu położeniu w Małopolsce Korczyn stał się miejscem zjazdów politycznych i zgromadzeń szlacheckich.

Za panowania Jagiellonów Nowy Korczyn był ważnym ośrodkiem władzy państwowej. W 1404 r. w Nowym Korczynie odbył się zjazd rycerstwa Korony zwołany przez króla Władysława Jagiełłę. Celem zjazdu było ustalenie podatku na wykupienie z rąk Krzyżaków ziemi dobrzyńskiej. W 1438 r. w Korczynie miał miejsce walny zjazd, w trakcie którego obradowano o przyjęciu przez króla Władysława III Warneńczyka korony czeskiej. Ostatecznie koronę przyjęto, ale dla królewskiego brata Kazimierza. W dniu 25 kwietnia 1438 r. sprzeciwiający się sojuszowi z czeskimi husytami kardynał Zbigniew Oleśnicki zawiązał w Korczynie konfederację. W 1439 r. w Korczynie zawiązano z kolei konfederację polskich husytów pod wodzą Spytka z Melsztyna. Konfederacja ta skupiła opozycję przeciwną rządowi Oleśnickiego w Polsce. Kardynał przebywał w tym czasie z małoletnim królem Władysławem na nowokorczyńskim zamku. Wojska husyckie zebrały się w pobliskim Piasku Wielkim, skąd wyruszyły w kierunku Nowego Miasta Korczyn. Konfederaci zatrzymali się na zakolu Nidy pod Grotnikami. Spytko zamierzał umocnić się tu taborem na wzór czeski, jednak nie zdążył się przygotować. W dniu 4 maja 1439 r. wojska królewskie rozbiły konfederatów w bitwie pod Grotnikami.

W 1461 r. król Kazimierz Jagiellończyk przyjął w Korczynie poselstwa od Jerzego z Podiebradów, chana tatarskiego oraz margrabiego brandenburgskiego. W 1465 r. zjazd szlachty małopolskiej i delegatów wielkopolskich obradował tu w sprawie środków na prowadzenie wojny z Krzyżakami. W czasie zjazdu uchwalono także statut nowokorczyński. W 1470 r. Kazimierz Jagiellończyk przyjął w Korczynie delegata papieskiego oraz Rafała Leszczyńskiego, przybywającego z misją od cesarza Fryderyka III. W dniu 9 października 1479 r. wielki mistrz krzyżacki Martin Truchsetz von Wetzhausen złożył na zamku w Korczynie hołd lenny polskiemu królowi.

Tradycja zjazdów rycerskich sprawiła, że w Korczynie odbywały się sejmiki generalne prowincji małopolskiej. Na trzy tygodnie przed sejmem walnym zbierali się tu posłowie i senatorowie z województw: sandomierskiego, lubelskiego, krakowskiego, wołyńskiego i podolskiego, aby porównać i połączyć uchwały i żądania sejmików wojewódzkich i ziemskich. Miasto było siedzibą starostwa grodowego, jednego z sześciu w województwie sandomierskim. W Korczynie odbywały się sądy grodzkie dla powiatów wiślickiego i piłźnieńskiego.

W 1474 r. w mieście miał miejsce wielki pożar, po którym Korczyn zwolniono na 12 lat z wszelkich czynszów, robocizn i danin. W XVI w. miasto nawiedziły kolejne dwa pożary. W 1531 r. król Zygmunt I Stary zezwolił na pobieranie na rzecz miasta cła mostowego i grobelnego. W 1549 r. Zygmunt II August wyposażył szpital miejski. W 1566 r. wybudowano nowy ratusz. W 1568 r. wykopano kanał zasilający sztuczne jezioro wodą z Nidy. W 1569 r. król Zygmunt August potwierdził prawa miejskie Korczyna. Pierwotny przywilej lokacyjny uległ zniszczeniu podczas pożaru. W XVII w. po przeniesieniu stolicy kraju do Warszawy, rola polityczna małopolskiej szlachty osłabła, a wraz z nią znaczenie korczyńskich sejmików. W 1606 r. Korczyn zajęli i złupili rokoszanie Mikołaja Zebrzydowskiego. W 1607 r. pożar zniszczył niemal całe miasto. Ogromne zniszczenia przyniosły wojny, a szczególnie potop szwedzki oraz najazd Rakoczego. W 1657 r. miasto zostało spalone i splądrowane. Zniszczeniu uległy archiwa grodzkie i miejskie. Korczyn został ponownie zajęty i zniszczony przez Szwedów w 1702 r. w trakcie III wojny północnej.

Na skutek rozbiorów Polski Nowy Korczyn znalazł się na granicy państw, co spowodowało zatamowanie stosunków handlowych z terenami położonymi za Wisłą. W 1794 r. przez miasto przemaszerowały wojska Tadeusza Kościuszki obozujące w pobliskich Winiarach. W dniu 30 kwietnia 1794 r. szlachta sandomierska ogłosiła tu przystąpienie do Powstania. W 1869 r. Korczyn utracił prawa miejskie, które odzyskał dopiero 1 stycznia 2019 r.

W czasie I wojny światowej między 15 - 24 września 1914 r. koło Korczyna, m.in. w miejscowości Czarkowy, toczyły się ciężkie walki formującego się dopiero I Pułku Piechoty Legionów Polskich dowodzonego przez Józefa Piłsudskiego z Rosjanami. W samym mieście znajdowała się kwatera Piłsudskiego, mieścił się tu również jego sztab. Dla upamiętnienia bojów legionowych 23 września 1928 r. został odsłonięty pomnik. W uroczystości tej wziął udział ówczesny prezydent II RP Ignacy Mościcki.

W czasie II wojny światowej w Korczynie istniał silny i dobrze zorganizowany ruch oporu. W nocy z 24 na 25 lipca 1944 r. doszło do ataku oddziału Armii Krajowej na posterunek żandarmerii w Nowym Korczynie. Partyzanci ujęli wtedy i stracili 12 żandarmów oraz 8 policjantów granatowych. W wyniku tych działań Korczyn znalazł się w granicach partyzanckiej Republiki Pińczowskiej.

6. ZASOBY DZIEDZICTWA I KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W POWIECIE BUSKIM

Na terenie Powiatu Buskiego zlokalizowano 127 obiektów wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach, w tym:

- 100 zabytków nieruchomych,
- 27 stanowisk archeologicznych.

Wśród nieruchomych zabytków wpisanych do rejestru zabytków dominuje architektura sakralna. We wszystkich ośmiu gminach Powiatu Buskiego zidentyfikowano 107 zabytków. Szczegółowe zestawienie danych w przedmiotowym zakresie przedstawia Tab. 1.

Wśród stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków znajdują się w większości osady z różnych epok, kopce pradziejowe, relikty kościołów oraz grodziska. Na terenie Powiatu Buskiego zlokalizowano ich 27. Oprócz stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków można wyróżnić stanowiska archeologiczne ujęte w ewidencji zabytków.

Tab. 1. Zestawienie obrazujące ilość zabytków ruchomych na terenie Powiatu Buskiego ujętych w poszczególnych rejestrach (stan na dzień 9 sierpnia 2023 r.).

Lp	Gmina	Ilość i obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków	Ilość obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych zgodnie z Rejestrem Zabytków Województwa Świętokrzyskiego	Ilość stanowisk archeologicznych wpisanych do Rejestru Zabytków Województwa Świętokrzyskiego
1	Busko – Zdrój	- 149 zabytków nieruchomych - 431 stanowisk archeologicznych	34	9
2	Gnojno	- 5zabytków nieruchomych	5	8
3	Nowy Korczyn	- *	21	2
4	Pacanów	- *	5	0
5	Solec – Zdrój	- 37 zabytków nieruchomych - 186 stanowisk archeologicznych	10	1
6	Stopnica	- 35 zabytków nieruchomych - 301 stanowisk archeologicznych	10	1
7	Tuczepy	- 34 zabytki nieruchome - 118 stanowisk archeologicznych	4	0
8	Wiślica	- *	11	6

Objaśnienie: Zgodnie z informacjami przekazanymi przez poszczególne gminy symbol „*” oznacza, że dana gmina nie prowadzi gminnej ewidencji zabytków o której mowa w art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

6.1. Obiekty zabytkowe podlegające ochronie na terenie Powiatu Buskiego.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej z urzędu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków lub na wniosek właściciela zabytku nieruchomego, jak również użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tegoż zabytku. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku. Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę. Centralną ewidencję zabytków ruchomych prowadzi Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

Stanowisko archeologiczne to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Zabytek archeologiczny wpisuje się do rejestru zabytków podobnie jak zabytek nieruchomy.

Do rejestru zabytku nie wpisuje się zabytku wpisanego do inwentarza muzeum lub wchodzącego w skład narodowego zasobu bibliotecznego.

Zabytki umiejscowione na terenie Powiatu Buskiego zarówno ruchome jak i nieruchome to przede wszystkim zabytki o charakterze sakralnym (kościół, cmentarze), świadczące o głębokiej tradycji chrześcijańskiej regionu. O przeszłości lokalnej społeczności świadczą najstarsze zabytki takie, jak kurhany, grodziska, osady oraz związane z osadnictwem (zamki, pałace, dwory, kamienice, domy, układy urbanistyczne). Na terenie Powiatu zachowały się zabytki związane z lecznictwem uzdrowskim oraz z techniką i produkcją (młyny, spichlerze). Na terenach Gmin Nowy Korczyn, Busko - Zdrój i Stopnica zachowały się zabytki kultury judaistycznej.

6.1.1. Zabytki architektury sakralnej.

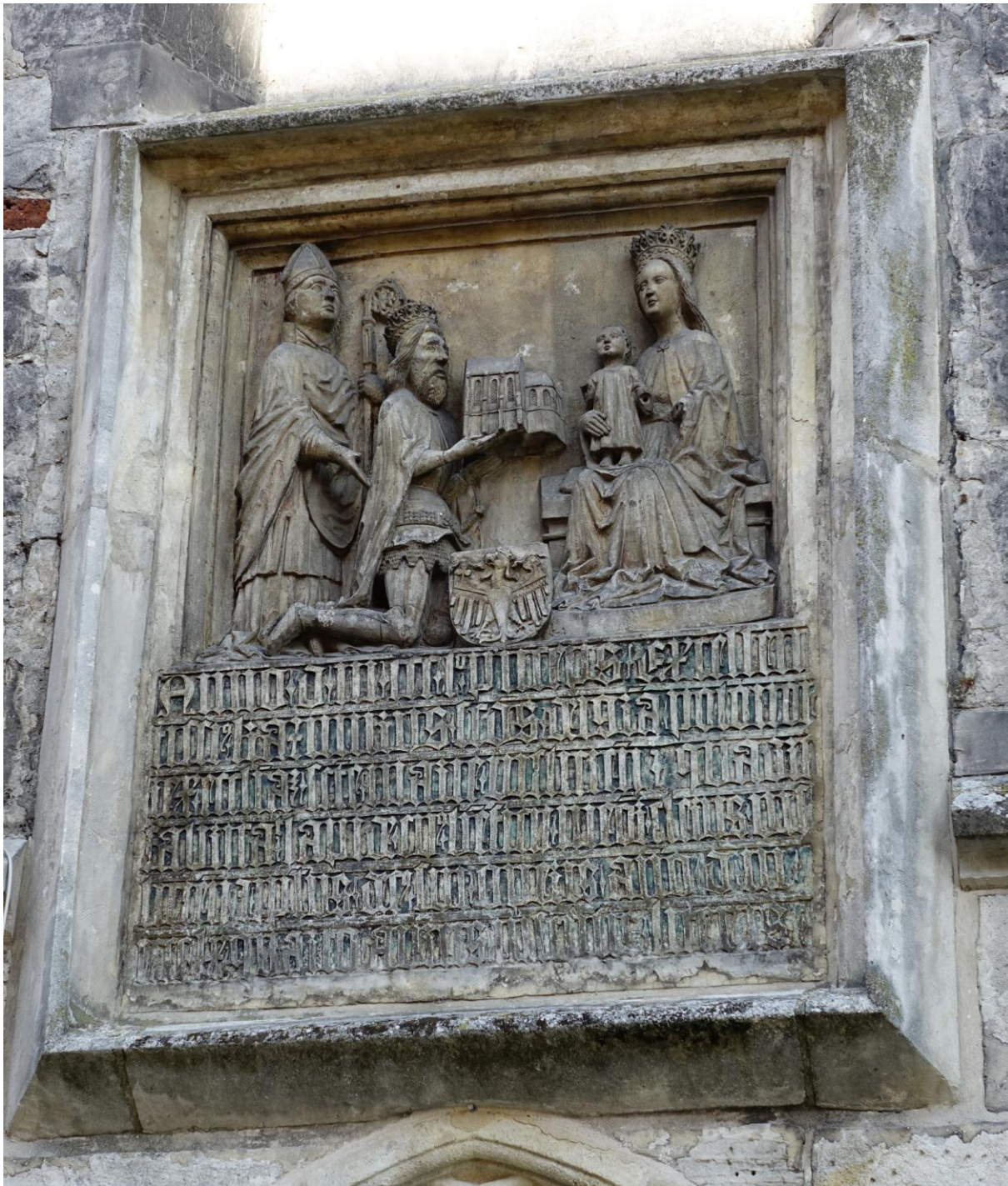
Wśród zabytków architektury sakralnej na terenie Powiatu Buskiego, za szczególnie cenne uznać należy:

- 1) **Zespół kościoła kolegiackiego pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Wiślicy** wpisany do rejestru zabytków pod nr A.85/1-3; data wpisu: 15.05.2008, w skład którego wchodzi:
 - a) **Bazylika** - ufundowana w 1350 r. przez Kazimierza Wielkiego (jeden z kościołów, które król wznosił jako pokutę za zabójstwo kanonika Marcina Baryczki), która była wykańczana w latach 1370 - 1380, odnawiana w II połowie XVII w., w XVIII w. i w 1824 r. Bazylika została poważnie zniszczona w czasie działań wojennych w 1915 r. Odbudowana w latach 1919 – 1926 (pod kierownictwem Adolfa Szyszko – Bochusza), częściowo uszkodzona w 1945 r., została następnie odremontowana. Świątynia wzniesiona jest z kamienia ciosowego w stylu gotyckim. Posiada dwunawowy korpus, prostokątny, czteroprzęsłowy, węższe prezbiterium czteroprzęsłowe, zamknięte

wielobocznie. W głównym ołtarzu znajduje się słynąca łaskami wczesnogotycka - kamienna rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem, tzw. Madonna Łokietkowa z ok. 1300 r. (według tradycji przed posągiem modlił się o zjednoczenie kraju ukrywający się w Wiślicy Władysław Łokietek. Przed cudownym posągiem modliła się również królowa Jadwiga z królem Władysławem Jagiełłą). W prezbiterium zachowały się pozostałości polichromii rusko - bizantyjskiej z końca XV w. W czasie prac konserwatorskich i wykopaliskowych w latach 1958 - 1963 odkryto relikty kościoła romańskiego z XII w. z rytowaną wykonaną z jastrychu posadzką krypty (tzw. *plyta wiślicka* lub *plyta orantów* – unikatowy w skali światowej zabytek sztuki romańskiej z lat około 1175–1177) oraz relikty kościoła romańskiego z I poł. XIII w. z partiami posadzki z glazurowych płytek ceramicznych. Płyta orantów odkryta została w środkowej nawie krypty, pod dwoma przęsłami nieistniejącego sklepienia z którego zachowały się trzy bazy kolumn. Płyta składa się z dwóch pól na których widnieją tzw. przedstawienia figuralne oraz bordiura oddzielająca pola i otaczająca całość. W lewym pasie bordiury znajdują się wyobrażenia lwa, centaury, smoka i bazyliuszka, w górnym, u stóp ołtarza – dwa lwy przy Drzewie Życia. Pozostałe pasy bordiury wypełnia dekoracja roślinna (plecionka, wić) i roślinno-zwierzęca (dodatkowo przedstawienie smoka). Mityczne potwory w lewym dolnym pasie bordiury symbolizują grzechy wymieniane w mszalnym tekście liturgicznym tzw. spowiedzi powszechnej. W górnym polu, (znajdującym się bliżej ołtarza), widnieje przedstawienie postaci duchownego, stojącego między brodatym mężczyzną a chłopcem. W dolnym polu przedstawiony jest mężczyzna z brodą pomiędzy kobietą w czepcu i młodzieńcem. Wszystkie postacie mają głowy podniesione do góry oraz ręce uniesione w charakterystycznym geście modlitewnym (interpretowane jako oranci - adoranci). Nad postaciami z górnego pola zachował się fragment łacińskiego napisu: „*Hi conculcari querunt ut in astra levare possint et pariter ve...*” („*Ci chcą być podeptani, aby mogli być wzniesieni do gwiazd i zarówno...*”). 8 września 2005 r. kolegiata wiślicka otrzymała tytuł bazyliki mniejszej. W 2018 r. bazylika (wraz z relikdami kościoła św. Mikołaja oraz grodziskiem) została wpisana na listę pomników historii w ramach akcji „*100 Pomników Historii na stulecie odzyskania niepodległości*”.

Zdjęcie 1. Bazylika kolegiacka Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Wiślicy – widok od strony prezbiterium.

Zdjęcie 2. Tablica erekcyjna z 1464r. umieszczona nad północnym portalem przedstawiająca króla Kazimierza Wielkiego klęczącego przez Madonną z Dzieciątkiem ofiarowującego jej model świątyni. Postać widoczna obok klęczącego króla przedstawia biskupa krakowskiego Bodzanta.

- b) *Dzwonnica* zbudowana w latach 1460 - 1470 z fundacji Jana Długosza pełniącego w Wiślicy funkcję kanonika. Dzwonnica powstała na rzucie kwadratu i posiada cztery kondygnacje. Do połowy zbudowana jest z ciosu wapiennego, natomiast od połowy w górę z cegły układanej we wzory. W 1858 r. pożar zniszczył dzwonnice. Odbudowano ją w 1872 r., ale w 1914 r. została zbombardowana przez artylerię austriacką. Ceglany mur dzwonnicy uzupełniono rombowym wzorem z zendrówki z maswerkami i herbami: *Korony, Litwy, J. Długosza, Z. Oleśnickiego, Nałęcz, Poraj, Rawicz, Grzymała, Ogończyk*

i *Pilawa*. W oknach wieży są ostre łuki. Portal od południa ozdobiony jest schodkowym obramieniem. Trzy dzwony, znajdujące się w dzwonnicy, ufundowane zostały po wojnie i noszą imiona: *Jan, Maria i Paweł*.

- c) **Dom Długosza** jest piętrową ceglana budowlą wybudowaną w 1460 r. przez Jana Długosza dla wikariuszy i kanoników. Pod całym budynkiem znajdują się sklepiene piwnice. W sieni, korytarzu i pokojach zachowały się belkowane stropy z widocznymi resztkami polichromii. Na piętrze mieści się sala – refektarz (dawna jadalnia). W północno - zachodnim pomieszczeniu odkryto unikatową polichromię z końca XV w. - gotyckie przedstawienie Zmartwychwstałego Chrystusa oraz kobiety z krzyżem (przypuszczalnie św. Heleny). W środku znajduje się postać klęczącego mężczyzny (prawdopodobnie Jana Długosza) otoczonego aureolą z gotyckim napisem „*Boże zmiłuj się nad nami*”. Ceglane szczyty Domu mają ostrołukowe wnęki, w których umieszczono kamienne tarcze z herbem *Wieniawa* (głowa byka z kolczykiem w nozdrzach). Charakterystyczne dla Domu Długosza w Wiślicy, jak również w Krakowie oraz Sandomierzu są dwudzielne okna.

Zdjęcie 3. Dom Długosza w Wiślicy.

- 2) **Zespół klasztorny franciszkanów w Nowym Korczynie** wpisany do rejestru zabytków pod nr A.50/1-2/107 data wpisu: 19.02.1966, obejmujący:
- a) **Kościół św. Stanisława w Nowym Korczynie** - świątynia w stylu gotyckim wchodząca w skład zespołu pofranciszkańskiego. Kościół został ufundowany w 1257 r. przez Bolesława Wstydlwego i jego żonę Św. Kingę. W XIV w. kościół rozbudował Kazimierz Wielki. Barokowe wyposażenie świątyni pochodzi z XVII i XVIII w. W XVIII w. do

kościół dobudowano dzwonnice połączoną niewielkim przejściem z fasadą zachodnią. Na fasadzie świątyni znajduje się barokowy szczyt dobudowany w XIX w. Wewnątrz znajduje się barokowa polichromia z 1761 r. Prezbiterium kościoła posiada sklepienie krzyżowo - żebrowe z XIV w. Nawa natomiast ma sklepienie kolebkowe z lunetami z XVII w. Ściany prezbiterium pokrywają malowidła przedstawiające sceny z życia św. Stanisława. Na ołtarzu głównym umieszczony jest obraz *Wskrzeszenie Piotrowina*. W kościele znajduje się także sześć późnobarokowych ołtarzy bocznych.

- b) **Klasztor** - obecnie plebania - skrzydło przylegające do prezbiterium kościoła, wielokrotnie przebudowywane utraciło swój pierwotny styl.

Zdjęcie 4. Kościół pw. św. Stanisława w Nowym Korczynie z widocznym skrzydłem poklasztornym przylegającym do prezbiterium kościoła.

Zdjęcie 5. Wnętrze kościoła pw. św. Stanisława w Nowym Korczynie.

3) **Zespół kościoła parafialnego pw. Św. Trójcy w Nowym Korczynie**, nr rejestru 301 z dnia 4.12.1956; 106 z dnia 19.02.1966), w skład którego wchodzi:

- a) *Kościół Św. Trójcy w Nowym Korczynie* - gotycko - renesansowy kościół został wzniesiony w XVI w., a przebudowany w 1608 r. Jest to budowla jednonawowa. Na piętrze zakrystii dobudowanej do prezbiterium od strony północnej, mieścił się kiedyś skarbiec. Do prezbiterium kościoła przylegają dwa arkadowe ogrójce. We wschodnim znajduje się barokowa rzeźba Chrystusa. Kaplice boczne wzniesione w XVII w., przykryte są kopułami zwieńczonymi latarnią. Na fasadzie zachodniej świątyni wybudowanej w 1630 r. w stylu manierystycznym, znajdują się rzeźby Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Elżbiety, św. Mikołaja oraz św. Wawrzyńca, a także płaskorzeźby z herbami Nowego Korczyna, Krakowa, herbem Korab i Syrokomla. Do wnętrza świątyni prowadzi manierystyczny portal z 1634 r. zwieńczony orłem polskim z herbem Wazów - *Snopkiem*. Sklepienia nawy i prezbiterium ozdobione są dekoracją stiukową. Barokowy ołtarz główny pochodzi z 1692 r. W kaplicy św. Jana Kantego zachowane są fragmenty późnogotyckiego tryptyku przedstawiającego Oplakiwanie Chrystusa. Świątynia posiada wyposażenie barokowe. Kościół często był miejscem obrad sejmiku generalnego małopolskiego. W pobliżu świątyni znajduje się XVIII - wieczna figura św. Floriana.

Zdjęcie 6. Kościół pw. św. Świętej Trójcy w Nowym Korczynie.

- b) *Dzwonnica* neogotycka z 1889 r. znajdująca się przed kościołem od strony Rynku.
 - c) *Cmentarz* przykościelny w granicach ogrodzenia.
- 4) *Kościół św. Marcina z Tours w Pacanowie* wpisany do rejestru zabytków pod numerem A.62 (daty wpisu: 8.02.1958; 23.06.1967) - konsekrowany na pocz. XII w. przez biskupa krakowskiego Maura. Odnowienia aktu erekcyjnego dokonał w 1219 r. biskup krakowski Iwo Odrowąż. W 1600 r. do nawy głównej kościoła dobudowano wieżę - dzwonnice, której mury zachowały się do dziś. W związku z przeniesieniem figury Jezusa Konającego z kaplicy przyszpitalnej do kościoła, Pacanów od 1615 r. stał się miejscem kultu Pana Jezusa Konającego. W 1633 r. rozpoczęto budowę renesansowej kaplicy Cudownego Jezusa Konającego, w której umieszczono krzyż z figurą Chrystusa wyrzeźbioną prawdopodobnie we wczesnym średniowieczu. W zrębie dzisiejszego kościoła zachowane są fragmenty murów kościoła wczesnogotyckiego. Cudowny Krzyż przedstawiający Pana Jezusa Konającego, pochodzi z XII wieku. Wówczas nie rzeźbiono jeszcze cierniowej korony wokół głowy i tej nie posiada Chrystus w Pacanowie. Krucyfiks ocalał dwukrotnie z pożarów, jakie wybuchły w 1906 i 1944 roku. Na drewnianym ołtarzu z krzyżem widoczne są dziś jedynie niewielkie ślady pozostawione przez ogień mimo, iż podczas tych wydarzeń spłonął cały kościół. Krucyfiks zasłaniał łaskami, o czym świadczą liczne wota oraz teksty źródłowe z XVII wieku. Krzyż odsłaniany jest codziennie rano przed mszą świętą i zasłaniany wieczorem obrazem przedstawiającym pokutującą i klęczącą u stóp Krzyża Marię Magdalenę.

5) **Zespół kościoła parafialnego pw. św. Bartłomieja w Chotlu Czerwonym** wpisany do rejestru zabytków pod nr A.80/1-2; data wpisu: 15.05.2008, w skład którego wchodzi:

- a) **Kościół gotycki pw. św. Bartłomieja w Chotlu Czerwonym** - parafia powstała prawdopodobnie w I poł. XII w. Pierwszy zapis źródłowy o kościele i parafii pochodzi z 1244 r. Pierwotny kościół wybudowany w 1313 r. był drewniany. Według dokumentu z 1325 r. plebanem w Chotlu był Boguchwał. Według Jana Długosza parafia w Chotlu należała do najstarszych w okolicy. Była ona początkowo bardzo rozległa, jej ziemie sięgały aż po okolice Chmielnika. Obecna świątynia została ufundowana przez Jana Długosza i wzniesiona w latach 1440 - 1450 w stylu gotyckim, odnowiona w 1645 r. Jest to świątynia jednonawowa, której nawa ma plan zbliżony do kwadratu. Wewnątrz kościoła znajdują się cenne gotyckie rzeźby (m.in. krucyfiks z ok. 1400 r.). Na gotyckiej tablicy erekcyjnej z 1450 r. umieszczono płaskorzeźbę przedstawiającą Matkę Boską z Dzieciątkiem, a także św. Stefana i św. Hieronima. Do nawy kościoła przylegają dwie kruchty, gotycka od południa ze znajdującym się na jej zewnętrznej ścianie zegarem słonecznym i piętrowa, neogotycka od zachodu, dobudowana w 1850 r. Nawa i prezbiterium posiadają sklepienie sieciowe. Na sklepieniu nawy umieszczono herby *Wieniawa* (Jana Długosza) i *Dębno* (kardynała Zbigniewa Oleśnickiego), a na sklepieniu prezbiterium wizerunek Orła Polskiego. Za ołtarzem głównym kościoła znajduje się gotyckie sakramentarium z baldachimem zwieńczonym pinaklami. Na jednej ze ścian kościoła wyryte są obrysy stóp o nieznanym znaczeniu. Świątynia znajduje się na gipsowym wzgórzu. O wyjątkowości kościoła w Chotlu Czerwonym w dużej mierze decyduje fakt, że zachował się do czasów obecnych w stanie niemal nienaruszonym – zarówno jeśli chodzi o kształt, jak i wyposażenie.

Zdjęcie 7. Gotycki kościół pw. św. Bartłomieja w Chotlu Czerwonym.

- b) **Teren przykościelny** ogrodzony niewielkim kamiennym murem.
- 6) **Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Szańcu** wpisany do rejestru zabytków pod numerem A.37; data wpisu: 2.04.2008. Kościół w Szańcu istniał już prawdopodobnie na początku XIV w., źródła bowiem wspominają o tutejszych duchownych. W 1470 r. Jan Długosz w Liber beneficiorum pisze o kamiennym kościele znajdującym się w Szańcu. Obecną świątynia ufundował w końcu XV w. biskup wrocławski i kanclerz koronny Krzesław z Kurozwęk. Budowa rozpoczęta została ok. 1480 r., a konsekracja świątyni nastąpiła w 1499 r. W XVI w. dobudowano do świątyni zakrystię. W czasie potopu szwedzkiego kościół był zniszczony, o czym świadczy tablica zawierająca informację o ponownej konsekracji w 1662 r. W 1863 r. powstała kruchta północna, a w 1914 r. zachodnia. Świątynia składa się z korpusu nawowego, prezbiterium oraz kilku przybudówek. Jest opięta przyporami, na elewacjach znajdują się gotyckie gzymsy. Szczyt fasady zachodniej wypełniają blendy. Od południa do nawy prowadzi gotycki portal. Na jednej ze szkarp znajduje się zegar słoneczny z datą 1599. Dwunawowy korpus tworzy halę trójprzęsłową, wspartą na dwóch ośmiobocznych filarach. W zwornikach oraz w arkadzie tęczy znajduje się herb Poraj i Łabędź. Nad chórem muzycznym umiejscowiony jest okulus podzielony na czworo kamiennym krzyżem. W bocznym ołtarzu znajduje się obraz Franciszka Smuglewicza przedstawiający św. Stanisława. Od północy do korpusu przylega kaplica dwuprzęsłowa. Prezbiterium jest węższe od korpusu nawowego, jednoprzęsłowe, zamknięte wielobocznie. Od północy do prezbiterium przylegają zakrystia i skarbczyk. Cała świątynia (z wyjątkiem zakrystii) posiada sklepienia krzyżowo – żebrowe.
- 7) **Zespół kościoła parafialnego pw. św. Marii Magdaleny w Dobrowodzie** wpisany do rejestru pod numerem A.31/1-2 z dnia 2.04.2008, w skład którego wchodzi:
- a) **Kościół parafialny pw. św. Marii Magdaleny w Dobrowodzie** ufundowany przez biskupa krakowskiego Floriana z Mokrska został wybudowany w II połowie XIV w. W XV w. został rozbudowany, a w latach 1524 - 1525 przebudowany, dzięki czemu świątynia nabrała cech późnogotyckich. Świątynia ta jest jednonawowa, z węższym i niższym prezbiterium, do którego od strony północnej przylega zakrystia. Do nawy od północy przylega kaplica z XVI w. pod wezwaniem Matki Boskiej. Do fasady zachodniej kościoła dobudowana jest okrągła wieżyczka ze stożkowym dachem. Charakterystycznym elementem architektonicznym świątyni jest portal o gotycko - renesansowym kształcie, w którym znajduje się herb Łódzia. Neogotycka kruchta kościoła została dobudowana na początku XX w. W pobliżu kruchty zachowały się fragmenty gotyckiej inskrypcji z XVI w. Na sieciowym sklepieniu nawy umieszczono herby szlacheckie Łódzia, Doliwa, Jastrzębiec, Dębno oraz Ślepowron. Sklepienie prezbiterium jest krzyżowo - żebrowe. Na parapecie chóru znajdują się kartusze z herbami Łódzia, Poraj i Warnia. Z prezbiterium do zakrystii prowadzi wczesnorenesansowy portal z XVI w. Obraz na ołtarzu głównym przedstawia Ukrzyżowanie. Pod amboną znajduje się marmurowa renesansowa płyta nagrobna Jana Boboli z 1605 r. herbu Leliwa (stryja św. Andrzeja Boboli). W filar oddzielający nawę od kaplicy Matki Boskiej wbudowane jest renesansowe epitafium Jana Boboli z jego popiersiem.

Zdjęcie 8. Kościół pw. św Marii Magdaleny w Dobrowdzie.

- b) *Dzwonnica drewniana z XVIII w.* Bezstylowa, kwadratowa dzwonnica jest budowlą piętrową z izbicą. Wzniesiona z drewna, w konstrukcji słupowej, na kamiennej podmurówce. Ściany ma szalowane z zewnątrz, dach namiotowy, kryty gontem.

Zdjęcie 9. Drewniana dzwonnica z XVIII w. w Dobrowodzie.

- 8) **Kościół parafialny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Piasku Wielkim** nr rejestru: A.55/350 i 131, daty wpisu 22.12.1956 22.06.1967. Kościół wybudowany ok. 1340 r. dzięki fundacji kasztelana krakowskiego Spicymiera i przebudowany w XIX w. W latach 1558 - 1590 pełnił funkcję zboru najpierw kalwińskiego, a później ariańskiego. Oddany kościołowi katolickiemu został ponownie konsekrowany w 1595 r. W latach 1898 - 1902 kościół, który w XIX w. popadł w ruinę, odnowiono i przebudowano w stylu neogotyckim. Świątynia składa się z jednej nawy oraz węższego i niższego od niej, wielobocznie zamkniętego prezbiterium, z którego do zakrystii prowadzi gotycko - renesansowy kamienny portal z herbami *Jastrzębiec*

i *Warnia* - dziedzica Piasku, Mikołaja Gnoińskiego oraz datą „1521”. Ołtarz główny, pochodzący z I poł. XIX w. został przeniesiony z kieleckiej świątyni św. Wojciecha.

- 9) **Zespół kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja w Starym Korczynie**, nr rejestru: A.57/1-2, w skład którego wchodzi kościół i dzwonnica nr rejestru 119 i 164 i daty wpisu: 21.01.1933, 11.02.1967:
- a) **Kościół pw. św. Mikołaja w Starym Korczynie** ufundował król Kazimierz Wielki, a jego budowę ukończono w XV w. Został przebudowany w XIX w. następnie uszkodzony w czasie I wojny światowej i potem odrestaurowany. Świątynia składa się z dwóch części: starszej gotyckiej, w skład której wchodzi prezbiterium z XIV w., wschodnia część nawy, zakrystia i kruchta z XV w. oraz z części neogotyckiej z II połowy XIX w. Na południowej ścianie kościoła, pomiędzy nawą a prezbiterium znajduje się czworoboczna wieżyczka z XIV w., z otworami strzelniczymi i śladami po dawnym zegarze słonecznym. Jednym z najcenniejszych elementów wyposażenia kościoła jest późnogotycki krucyfiks z ok. 1500 r. Na zewnętrznej ścianie zakrystii wmurowana jest płyta z nazwiskiem Jakuba z Ujścia, kanonika krakowskiego i profesora Akademii Krakowskiej. Wewnątrz kościoła znajduje się marmurowe epitafium profesora tej Akademii Jana Józefa Rygalskiego. Ich obecność związana jest z prawem do obsady tutejszego probostwa przez senat uczelni. W kruchcie za zakrystią znajduje się renesansowe epitafium zmarłego w 1599 r. Antoniego Skorczyckiego z jego popiersiem. W dolną część ołtarza wmurowana jest płyta nagrobna Elżbiety ze Zborowskich Dudyczowej.
- b) **Dzwonnica z 1920 r.** zbudowana z cegieł znajdująca się w pobliżu świątyni w której znajdują się cztery dzwony ufundowane w 1939 roku, w 25. rocznicę walk I Pułku Piechoty Legionów Polskich nad Nidą.
- 10) **Kościół Parafialny pw. Apostołów św. Piotra i Św. Pawła w Stopnicy**, nr rejestru: A.72 data wpisu - 12.05.2008. Gotycki kościół farny ufundowany przez Kazimierza Wielkiego w 1362 r., jako kościół pokutny za zabójstwo Marcina Baryczki. Świątynia została niemal całkowicie zniszczona (w 80%) podczas walk w 1944 r. Na przełomie XV i XVI w. do świątyni dobudowano późnogotycką kaplicę św. Anny. Z 1645 r. pochodzi wczesnobarokowa kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej nazywana Hinkową od nazwiska fundatora Adama Hinka. Sklepienie prezbiterium jest krzyżowo - żebrowe. Wsparta na dwóch masywnych filarach nawa ma sklepienie o schemacie trójdzielny. Na zworniku przęsła prezbiterium znajduje się rzeźba portretowa króla Kazimierza Wielkiego. Na zwornikach nawy umieszczone są herby ziem: krakowskiej, kaliskiej, sieradzkiej i dobrzyńskiej oraz ornamentyka roślinna i zwierzęca. W prezbiterium znajduje się gotyckie antepedium. Na zwornikach w kaplicy św. Anny umieszczone są płaskorzeźbione herby, a wśród nich herb Stopnicy. Kościół uznawany był za wybitny przykład czternastowiecznego polskiego budownictwa sakralnego o unikatowym programie architektoniczno - heraldycznym, charakterystycznym dla fundacji wskazanego władcy. Świątynia zrekonstruowana została w latach 1948-1956 i zaliczana jest w poczet cennych, ważnych przykładów „polskiej szkoły konserwacji”.

- 11) **Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Strożyskach**, nr rejestru: A.59/405 i 136, 13.01.1957; 22.06.1967. Kościół został ufundowany w 1378 r., przez dziedzica wsi Michała ze Strożysk. Kościół był rozbudowany w latach 1895 - 1896 w stylu neogotyckim. Został zniszczony w czasie działań wojennych w latach 1944 - 1945. Po wojnie został odrestaurowany. W nawie z XIV w. znajdują się pionowe zegary słoneczne z XVI w. (jedne z najstarszych w Polsce). Prezbiterium i kaplice Matki Boskiej i Pana Jezusa dobudowane zostały w XIX w. Do nawy, od strony zachodniej przylega wieża (pierwotnie bardzo wysoka), która pełniła funkcje obronne, o czym świadczą zachowane otwory strzelnicze. Z niej właśnie strażnicy wypatrywali wroga. Według Jana Długosza w tej miejscowości w XV w. znajdowała się szkoła oraz dom dla wikariuszy, a Strożyska należały do króla. Wewnątrz wieży znajduje się tablica erekcyjna z XIV w. Nawa kościoła rozdzielona jest na dwie części masywnym filarem, posiada sklepienie krzyżowo - żebrowe. Do wnętrza świątyni wiodą ostrołukowe portale, nad północnym portalem widnieje herb *Półkozic* dawnego właściciela tych ziem Pakosław Pakosławic, zaufany dygnitarz Kazimierza Wielkiego, założyciela m.in. Rzeszowa. Podczas prac konserwatorskich w roku 2019 – w kościele dokonano przypadkowego odkrycia unikatowych fresków datowanych na XIII lub XIV w.

Zdjęcie 10. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Strożyskach.

- 12) **Zespół Kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela w Gnojnie**, nr rejestru A.44/1-2, data wpisu: 02.04.2008, w skład którego wchodzi:
- a) **Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela w Gnojnie**. Osada pochodzi z czasów rzymskich. We wczesnym średniowieczu było tutaj znaczące grodzisko z obronnym dworem. Źródła pisane wspominają o parafii już w 1326 r. Świątynia w Gnojnie

zniszczona została przez Tatarów w 1241 po bitwie z rycerstwem małopolskim w dniu 18 marca 1241 r. pod Chmielnikiem. Murowaną świątynię wzniesiono z kamiennych ciosów w 1470 r. Świątynia była później wielokrotnie przebudowywana. Obecnie jest to kościół barokowy z dwoma późnobarokowymi kaplicami - Matki Boskiej Pocieszenia i Matki Boskiej Różańcowej. Ołtarz główny zdobi sześć korynckich kolumn. Między nimi znajdują się rzeźby świętych, a pośrodku rzeźba Chrystusa na krzyżu na tle Jerozolimy. Na południowej ścianie prezbiterium znajduje się obraz św. Franciszka z czaszką z XVIII w., prawdopodobnie autorstwa Szymona Czechowicza malarza, którego dzieła znajdują się w kościołach w Krakowie, Warszawie i Wilnie. Główną nawę od kaplic oddzielają wysokie arkady z falistymi gzymsami. W północnej kaplicy znajduje się duży obraz Chrystusa Ukrzyżowanego z II połowy XVII w. Na ścianie południowej znajdują się liczne tablice epitafijne księży i dziedziców Gnojna. Obok kościoła stoi barokowa figura św. Jana Nepomucena.

- b) **Murowana gotycka kostnica** pochodząca z I połowy XIV w. znajdująca się w sąsiedztwie kościoła.

- 13) **Kościół filialny pw. św. Wawrzyńca diakona i męczennika w Gorysławicach**, nr rejestru A. 81, data wpisu: 15.05.2008. Kościół w obecnym kształcie został wzniesiony w 1535 r. przez miejscowego proboszcza Józefa Dałowicza na miejscu starszego, drewnianego wybudowanego w 1430 r. Pierwsza wzmianka o parafii w Gorysławicach pochodzi z 1326 r. W 1676 r. staraniem rodziny Żelazowskich do głównej nawy dostawiono kwadratową kaplicę nakrytą kopułą z tzw. latarnią wieńczącą jej wierzchołek. Dekretem z dnia 5 kwietnia 1810 r. biskup kielecki Wojciech Górski zlikwidował parafię św. Wawrzyńca, a obowiązki duszpasterskie w tym kościele zlecił kolegiacie wiślickiej. Kościół był uszkodzony w czasie I wojny światowej i później odrestaurowany. Do kościoła przylega nieużytkowany cmentarz z kilkoma zachowanymi grobami. Obecny Kościół wsparty jest z zewnątrz szkarpami. Prezbiterium ma sklepienie sieciowo - żebrowe z herbami na zwornikach. W świątyni zachowały się fragmenty gotyckiej polichromii. Portal prowadzący do zakrystii łączy w sobie formy gotyckie z renesansowymi (wpływ drzwi wawelskich). We wczesnobarokowym ołtarzu głównym (poł. XVII w.) znajduje się obraz św. Szczepana i św. Wawrzyńca z widoczną postacią fundatora - Jakuba Gromeckiego kanonika wiślickiego. W kościele znajdują się liczne epitafia.

Zdjęcie 11. Kościół pw. św. Wawrzyńca diakona i męczennika w Gorzysławicach.

14) **Zespół kościoła parafialnego pw. św. Jakuba Starszego Apostoła w Szczaworyżu**, nr rejestru: A 40/1-2, data wpisu 02.04.2008, w skład którego wchodzi:

- a) ***Kościół parafialny pw. św. Jakuba Starszego Apostoła w Szczaworyżu***
to późnorenesansowa świątynia wzniesiona w 1630 r. na miejscu starszego kościoła z XV w. Z pierwotnej świątyni zachowało się gotyckie prezbiterium. Kaplice są późnobarokowe, dobudowane w XVIII w. Jest to niezwykła budowla posiadająca nieregularne prezbiterium, krótką nawę z dodanymi po obu jej stronach kaplicami oraz wyniosłą wieżę poprzedzoną nowszą kruchtą. Całość zbudowana jest na planie krzyża greckiego. Osobliwością tego kościoła jest fakt przykrycia prezbiterium świątyni kopułą zakończoną manierystyczną latarnią, wzniesioną około 1630 r. Na rokokowym ołtarzu głównym znajduje się uznany za cudowny obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem pochodzący z XVI w. W kruchcie kościoła znajduje się barokowe epitafium m. in. Jakuba i Barbary Kosteckich z 1634 r. Ambona i chór muzyczny są rokokowe. Na parapecie chóru umieszczono kartusz z herbami *Ogończyk* i *Śreniawa*. Na północnej ścianie prezbiterium zachowane są fragmenty polichromii z XVI w. Naprzeciw wejścia do kościoła wznosi się budynek dawnej plebani z 1660 r. Na jego piętrze, nadbudowanym w 1904 r., znajduje się kaplica Najświętszej Marii Panny Niepokalanego Poczęcia.
- b) ***Stara plebania z 1630 r.*** pełniąca obecnie funkcję kaplicy przedpogrzebowej nadbudowana piętrem w 1904 r. Pierwotnie w przyziemiu mieściła się kostnica, w górnej kondygnacji - kaplica Niepokalanego Poczęcia NMP. Obecnie kaplica służy jako ołtarz polowy. Wzniesiona na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjna, nakryta namiotowym dachem z cebulastą sterczyną z krzyżem w zwieńczeniu. Przyziemie murowane

z kamienia, obramienie prostokątnych drzwi - kamienne, zwieńczone odcinkiem gzymsu. Ściany górnej kondygnacji tynkowane, w narożach ujęte lizenami, dwie frontowe - przeprute obszernymi, półokrągłymi oknami. W zwieńczeniu ścian wyładowany, wielokrotnie profilowany gzyms. Do naroża kaplicy przylega parterowy, prostokątny budynek nakryty trójspadowym dachem z niewielką latarnią na połączeniu połaci. Ściany tynkowane, północna przepruta parą arkadowych okienek. Od frontu obszerny, prostokątny otwór drzwi.

15) **Ponorbertański zespół klasztorny w Busku - Zdroju** wpisany pod numerem A.17/1-3, data wpisu - 27.03.2008 obejmujący:

- a) **Kościół Parafialny pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Busku - Zdroju** będący najstarszą budowlą na buskiej starówce. Pierwotny kościół z XII w. był drewniany, następnie wzniesiono w 1470 r. kościół gotycki spłonął w 1590 r. Obecny został wybudowany w latach 1592 - 1621 r. w stylu barokowo - klasycyzm z pozostałościami gotyckimi w dolnych partiach murów dawnej nawy, szkarpach i elewacji zachodniej. Nawa i prezbiterium są trójprzęsłowe, nawa jest zamknięta trójbocznie z owalną kruchtą. Od strony południowej kościoła znajduje się kaplica św. Anny z początku XVII w., obecnie Matki Boskiej Częstochowskiej zbudowana na rzucie kwadratu z kopułą zwieńczoną latarnią. W kaplicy jest epitafium starościny sandomierskiej Anny z Korycińskich Kowalkowskiej oraz manierystyczna tablica fundacyjna, wymieniająca jako jej fundatora Zygmunta Urbańskiego. W ołtarzu głównym świątyni, pochodzącym z 1804 r., znajduje się obraz Matki Boskiej prawdopodobnie autorstwa Franciszka Smuglewicza.
- b) ***Teren kościelny w granicach ogrodzenia.***
- c) ***Budynek klasztorny*** został zbudowany w I poł. XVIII w. przez architekta Kacpra Bażankę dzięki fundacji biskupa krakowskiego Felicjana Szaniawskiego oraz kanonika krakowskiego Dominika Lochmana na rzucie litery L. Skrzydło wschodnie, leżące wzdłuż ul. Staszica stanowi tzw. starą część plebani. Na początku XIX w. budynek klasztorny został zaadaptowany przez Feliksa Rzewuskiego na pensjonat dla kuracjuszy. W okresie międzywojennym w budynku znajdowało się Starostwo Powiatu Stopnickiego, posterunek Policji Państwowej i Sąd Grodzki. Podczas II wojny światowej w piwnicach klasztornych Niemcy urządzili więzienie i miejsce kaźni. Po zakończeniu okupacji w budynku swoją siedzibę miał Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, który również wykorzystywał piwnice jako areszt. Od 1949 roku przez kolejne półwiecze w budynku poklasztornym znajdował się sąd. Obecnie nieużytkowany budynek stanowi własność parafii.

Zdjęcie 12. Ponorbertański zespół klasztorny w Busku - Zdroju.

Zdjęcie 13. Tablica wmurowana w północną ścianę budynku poklasztornego odnaleziona w XIX w. z inskrypcją po łacenie: „*Derslaw Chotel militari Palatinus Sandomiriac Capitaneus Cracoviensis fundator loci huius obit anno Domini 1241*”, co w wolnym przekładzie znaczy: *Deresław z Chotla, rycerz, palatyn sandomierski, kasztelan krakowski, fundator tego miasta, zmarł roku Pańskiego 1241.*

16) **Zespół klasztorny Księży Sercanów (dawniej oo. Reformatów) w Kątach Starych** – wpisany pod numerem A.73/1-4 z 16.10.1956 i z 23.06.1967. Ufundowany przez Krzysztofa i Zofię Ossolińskich, wybudowany w 1639 r. Ojcowie reformaci zostali wprowadzeni do klasztoru w 1648 r. W 1672 r. w jego murach pochowano matkę Jana Chryzostoma Paska. Prawdopodobnie sam Jan Chryzostom Pasek spoczął tu w 1701 r. Kościół klasztorny został niemal doszczętnie zniszczony przez Niemców w dniu 7 listopada 1944 r. Niestety nie odbudowano dawnego kościoła pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i Franciszka. Zachowały się z niego fragmenty murów przejścia z nawy do kaplicy św. Anny, pozostałości piwnic i resztki fasady. Obecnie podejmowane są działania w celu odbudowania kaplicy bocznej św. Anny z dawnego kościoła klasztornego. Istniejący kościół powstał po przebudowaniu jednego ze skrzydeł klasztornych. Do wnętrza zespołu prowadzi barokowa brama. Na murze dziedzińca umieszczono epitafium ze zniszczonego kościoła. W 1979 r. klasztor został przekazany księżom Sercanom.

Zdjęcie 14. Odbudowa kaplicy św. Anny - pozostałość po kościele klasztornym w Kątach Starych..

Zdjęcie 15. Krypta znajdująca się pod kaplicą św. Anny – pozostałość po kościele klasztorным w Kątach Starych.

- 17) **Kościół parafialny pw. św. Teresy z Avila w Jurkowie**, nr w rejestrze A.82 z dnia 15.05.2008. Pierwszą wzmiankę o kościele i parafii zanotował Jan Długosz ok. 1470 r. Pierwotny kościół był drewniany, w II połowie XVI w. został zniszczony przez innowierców. W 1629 r. nowy kościół drewniany zbudował Hermolaus Ligęza, podskarbi królewski. Po pożarze w 1719 r. kolejny kościół drewniany zbudowała Helena Morsztynowa z Potockich. Obecny kościół został wzniesiony w 1875 r. przez Stanisława i Marię Jastrzębskich z funduszu zapisanego na ten cel w testamencie przez Amelię Dembińską. Kościół jest murowany neogotycki - konsekrował go w dniu 10 czerwca 1894 r. bp. Tomasz Kuliński.
- 18) **Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa w Balicach**, nr w rejestrze: A.43 z dnia 02.04.2008. Kościół powstał w pałacu zbudowanym w XIX w. W zachodniej części pałacu, przebudowanego w 1923 r. usytuowano prezbiterium (wzbogacone o półkolistą absydę), w części środkowej, w miejsce dawnej sali balowej umieszczono nawę nakrytą płaskim stropem, a w części wschodniej wstawiono wysoką i smukłą, kwadratową u podstawy wieżę. Przy prezbiterium w ryzalitach skrajnych - od północy wykonano przedsionek, a od południa zakrystię, na miejscu dawnej kaplicy. W skrajnych ryzalitach od wschodu, przy wieży, znalazły się: od południa kruchta, od północy klatka schodowa, prowadząca na chór muzyczny. W półkolistym ryzalicie środkowym urządzono kaplicę, nakrywając ją nową kopułą. W latach 1931 i 1933 kościół spalił się - odbudowano go w 1935 r. Jak podaje ksiądz Jan Wiśniewski w „*Historycznym opisie kościołów, miast, zabytków i pamiątek w Stopnickiem*” wydanym w 1929 r.: „*jeden z Lubienieckich, spokrewniony z Sobieskimi, otrzymał za żonę w posagu obraz Koronowania NMP malowany na desce, kształt mający tryptyka*”. Według tradycji obraz ten miał służyć do modlitwy podczas wyprawy wiedeńskiej. Prawdopodobnie dla tego wizerunku Maryi w klasycystycznym pałacu zbudowano kaplicę.

Odbываły się w niej nabożeństwa, ponieważ we wsi nie było wówczas kościoła. Obraz z Balic znajduje się w Bazylice Katedralnej w Kielcach i przedstawia koronację Matki Boskiej oraz św. Wojciecha i św. Stanisława. Podziwiać je można na ścianie w północnej nawie świątyni. Obecne wyposażenie wnętrza kościoła nie zawiera starszych elementów. Współczesne są polichromie: na suficie nawy Zaśnięcie, Wniebowzięcie oraz zawołania litanijne do Matki Boskiej. Ściany zdobi biblijna scena Powrotu syna marnotrawnego oraz: Miłosierny Samarytanin, Uzdrowienie ślepego, Chrystus i Jawno grzesznica, Zwiastowanie, Michał Archanioł. W ołtarzu głównym znajduje się obraz św. Stanisława biskupa i kopia obrazu Częstochowskiej Madonny. Włodzimierz hr. Lubieniecki fundator kościoła był uczestnikiem Powstania Styczniowego a także dziadkiem mjr Henryka Dobrzyńskiego "Hubala".

Do najcenniejszych zabytków architektury drewnianej należą drewniane kościoły:

- 1) **Kościół parafialny pw. św. Idziego Opata w Zborówku**, nr w rejestrze A.65 z dnia 15.01.1957; 21.02.1966. Jeden z najstarszych pewnie datowanych w Polsce kościołów drewnianych. Wzniesiony w 1459 r. w miejscu poprzedniej świątyni z 1085 r. ufundowanej najprawdopodobniej przez Władysława Hermana, jako wotum za przyjście na świat syna - Bolesława Krzywoustego. Posiada konstrukcję zrębową, był konsekrowany w 1654 r. po przeprowadzonej odbudowie. W latach 1906 - 1908 dobudowano zachodnią murowaną część nawy. Stara część kościoła z drewna modrzewiowego w obecnym stanie nie odbiega od pierwotnego, z wyjątkiem ściany zachodniej, usuniętej przy dobudowie nowego kościoła. Wyposażenie wnętrza zawiera niezwykle cenne elementy m. in. późnogotyckie tryptyki, belkę tęczową, zdobioną motywem skręconego sznura z napisem fundacyjnym z 1459 r. podtrzymująca grupę Ukrzyżowania (krucyfiks z II poł. XV w. i późnogotyckie postacie Matki Boskiej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty), późnobarokową ambonę. Świątynia ta, poza niezwykle cenną substancją architektoniczną poszczycić się może wspaniałym wyposażeniem. Regionalista diecezji Kieleckiej ks. Jan Wiśniewski podaje w jednym ze swoich opracowań, że tryptyk z ołtarza głównego miał być ołtarzem obozowym Władysława Hermana. Inne hipotezy przypisują tę funkcję tryptykowi znajdującemu się w ołtarzu bocznym.
- 2) **Zespół kościoła cmentarnego pw. św. Leonarda w Busku – Zdroju**, nr w rejestrze: A.16/1-3 z dnia 27.03.2008 – w skład którego wchodzi:
 - a) **Kościół** wzniesiony w 1699 r. w miejscu poprzedniej świątyni, wzmiankowanej w 1664 i 1679 r., której początki z uwagi m.in. na jej wezwanie według niektórych badaczy mogą sięgać nawet XII w. W miejscu obecnego kościoła, znajdowała się siedziba najstarszej w Busku parafii, erygowanej jeszcze przed założeniem klasztoru norbertanek. Świątynia posiada konstrukcję zrębową, szalowanie i gontowy dach dwuspadowy, wspólny dla nawy i prezbiterium. Kościół ten jest najstarszą budowlą w Busku-Zdroju. Jej wykonawcą był cieśla Walenty o czym świadczy wyryty na belce tęczowej napis: "WAL(ENTY) W.C.(IESLA) – A[NNO] D[OMINI] 1699". Budowla drewniana na podmurówce, konstrukcji zrębowej wzmocnionej lisicami, orientowana, jednonawowa, z węższym, zamkniętym trójbocznie prezbiterium, niewielką zakrystią od północy i kruchtą od zachodu. Dach nad nawą i prezbiterium wspólny, dwuspadowy kryty gontem z arkadową sygnaturką krytą miedzianą blachą. Ściany szalowane. We wnętrzu profilowana belka

tęczowa oraz Grupa Ukrzyżowania z rzeźbami Matki Bożej, św. Jana oraz wyciętym w blasze krucyfiksem. Do ołtarza prowadzą schody wykonane z kamiennej płyty nagrobnej datowanej na 2. poł. XV w., z zachowanymi resztkami późnogotyckiego napisu “[.]E:/.]OINIS[...]. W późnobarokowym ołtarzu w centralnym miejscu znajduje się figura św. Leonarda. Ołtarz główny składa się z mensy i obejmującej ją z trzech stron nadstawy będącej w rzeczywistości sięgającym posadzki retabulum. Stołem ofiarnym jest dosyć prymitywna mensa skrzyniowa nakryta kamienną taflą z wydrążoną płyczną, w której znajduje się wykonana ze szlachetnego marmuru płyta z widocznym, sepulkurum (specjalna skrytka na relikwie). Na nadprożu ozdobionym reliefem „w ośli grzbiec” wyryto napis “*IHS/ANNO DOMINI 1699*”. W kościele znajduje się rzeźba Matki Bożej z ruchomymi rękami w stawach łokciowych i barkowych wzorowana na XVIII wiecznych lalkach niemieckich. Na stropie prezbiterium znajdują się zatarte późnobarokowe malowidła przedstawiające św. Stanisława i św. Wojciecha – patronów Polski. Na południowej ścianie świątyni, między oknami, stoi niekompletny, mocno zniszczony ołtarz (w rzeczywistości tylko jego środkowa część) pochodzący z nieistniejącego już klasztoru w Kamedulach. Na uwagę zasługują kwadratowe, kanelowane kolumny ustawione nie licem, lecz krawędziami. Między kolumnami znajduje się wizerunek koronowanego Jezusa Miłosiernego. Na wprost, po obu stronach prezbiterium, wiszą dwa bogato oprawione obrazy, będące przypuszczalnie fragmentami jakiegoś zdemontowanego ołtarza. Po lewej stronie znajduje się wizerunek św. Jadwigi Śląskiej a po prawej dwóch młodych świętych, ubranych w rzymskie tuniki i trzymających w dłoniach gałązki palmowe (palmy męczeństwa).

Zdjęcie 16. Drewniany kościół pw. św. Leonarda w Busku – Zdroju.

- b) **Teren starego cmentarza przy kościele** (dziś już niegrzebalnego). Cmentarz założony na planie zbliżonym do prostokąta wydłużonego na osi wsch. - zach., z zaoblonym narożem płn. - wsch. Na cmentarzu zachowało się kilka różnych typów nagrobków z lat 1819 - 1892, w formie krzyży (kamiennych i żeliwnych), pełnowymiarowych figur (Chrystus Nazareński, Matka Boska), kolumny oplecionej wicią roślinną, tablic epitafijnych z inskrypcjami. Większość pochówków znajdowała się w płd. i płd. - zach. części cmentarza, w sąsiedztwie kościółka (nagromadzenie nagrobków figuralnych, płyt nagrobnych, mogił oraz innych elementów grobów). Nagrobki figuralne orientowane, usytuowane przeważnie w kierunku zachodnim - przodem do alejki łączącej kościół z ulicą. Leżące na ziemi tablice inskrypcyjne orientowane są w kierunku wschodnim. Wśród kilkunastu nagrobków wyróżnia się eklektyczny, wielocłonowy pomnik nagrobny składający się z cippusu, kanelowanej, czworobocznej kolumny z kartuszem herbowym i wieńczącej sterczyny w kształcie obelisku. Obok kościoła znajduje się kwatery z grobem rodziny Rzewuskich (Feliks Rzewuski był założycielem łaźni uzdrowiskowych) z oryginalną tablicą umieszczoną na klasycystycznej steli.
- c) **Ogrodzenie** - kamienny mur pochodzi z XVII w.
- 3) **Kościół filialny pw. św. Stanisława Biskupa w Chotelku** (dawniej Chotelek Zielony), nr w rejestrze A. 30 z dnia 02.04.2008) z 1527 r. - jedyny na Kielecczyźnie obiekt XVI - wiecznego drewnianego budownictwa sakralnego. Jan Długosz pisze, że kościół wznosił bp. płocki Wit (brat Dzierżka, fundatora klasztoru norbertanów w Busku) dla swej matki, która z powodu starości niechętnie jeździła do parafii w Busku. Było to być może w 1190 roku. Zapewne świątynia nosiła wtedy inne wezwanie, ponieważ św. Stanisław jako patron pojawia się dopiero w 2. połowie XIII wieku. Pierwsza wzmianka źródłowa pochodzi z lat 1350-1351. W 1527 roku, po zniszczeniu pierwotnego kościoła, kanonik sądecki Stanisław Słupski ufundował nową świątynię i ołtarz. Kościół konsekrował w 1541 roku biskup Dominik Małachowski. Świątynia została wzniesiona na planie prostokąta z zaznaczoną od wschodu trójboczną absydą. W odróżnieniu od buskiej, drewnianej świątyni, jest prostsza w konstrukcji, gdyż nie ma wyodrębnionej zakrystii i prezbiterium. W środkowej części kalenicy mieści się ażurowa, kryta miedzianą blachą wieżyczka z sygnaturką. Kruchta przylegająca od południa, dobudowana została w późniejszym okresie, już po wybudowaniu samego kościoła. Wewnątrz kościoła zachowały się niektóre elementy z jego pierwotnego wystroju. W środku znajduje się kamienna gotycka kropielnica i późnorenesansowa ambona. Na szczególną uwagę zasługuje strop belkowy z zachowaną renesansową polichromią z XVI w. w kształcie kasetonów z rozetami. Badania sugerują, iż może on pochodzić z innej, starszej świątyni. Na ścianach znajdują się niewyraźne ślady dawnych malarskich dekoracji i słabo widoczne krzyże konsekuracyjne (tzw. zacheuszki). Ołtarz jest z II połowy XVII w. Na zasuwie ołtarza jest obraz przedstawiający Ukrzyżowanie z Matką Boską, św. Janem i klęczącą fundatorką kościoła, w stroju zakonnym, z herbem *Siekierz* i datą 1624 r. Kiedyś w kościółku można było też oglądać najcenniejszy element jego starego wyposażenia - zachowany w dwóch elementach późnogotycki, drewniany tryptyk Męki Pańskiej z początku XVI w. Zachowana jego część centralna przedstawia Matkę Boską z Dzieciątkiem i św. Stanisława - brakuje niestety jednej z desek - a wraz z nią namalowanej nań postaci. Lewe, zachowane skrzydło tryptyku, na awersie przedstawia Zmartwychwstanie i Wniebowstąpienie, na rewersie - Ukrzyżowanie i Opłakiwanie. W Chotelku można oglądać

wierną kopie tryptyku ze zrekonstruowaną brakującą deską. Oryginalny tryptyk znajduje się w kościele pw. św. Brata Alberta Chmielowskiego w Busku – Zdroju. Po przykościelnym cmentarzu pozostała jedyna pamiątka - eksponowana w kruchcie płyta nagrobna Anny z Gostyńskich Gniewoszowej z 1630 r.

Zdjęcie 17. Drewniany kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Chotelku.

- 4) **Kościół pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika w Świniarach** z połowy XVII w., nr w rejestrze A.68/1-2 z 15.01.1957 i z 23.06.1967r. Początki parafii sięgają 1250 r. Niewiele informacji zachowało się do czasów współczesnych. Wiemy, że w 1326 r. plebanem parafii był ks. Mikołaj. Jan Długosz zapisał w swojej „*Historia Polonica*”: „*Jan Grot, bp Krakowski, nadał Kościołowi w Świniarach dziesięcinę z Włosinowic, czyli Włosnowic, w 1346 r. za zgodą swej kapituły*”. Pierwsza, większa wzmianka o kościele w Świniarach pochodzi z 1440 r.: „*Stał w Świniarach Kościół parafialny, drewniany, którego plebanem był x. Maciej z Błogiego*”. Parafii nie ominęła klęska reformacji, kiedy właściciele ziemscy i szlachta przechodzili na protestantyzm. Pod koniec XVI w. tamtejszy dziedzic, Jan Palanowski, wypędziwszy plebana, zagarnął kościół wraz z uposażeniem. Drewniany Kościół w Świniarach przez wieki stał jedynie na podmurówce. Jego konstrukcja była nietrwała. W roku 1610 zbudowany został drugi kościół, konsekrowany w roku 1616, ale nie stał on długo – prawdopodobnie w latach 50. spalili go żołdacy Rakoczego. Od roku 1668 do 1685 proboszczem w Świniarach był Stanisław z Brzeszków Brzeszkowski. Według księdza Jana Wiśniewskiego: „*...metryki podają, że kapłan ten postawił tu kościół i dzwonnice ‘a fundamentis aedificavit’...*”. Kościół ten był konsekrowany w roku 1673, ale już w 1711 jego stan oceniono jako chylący się ku ruinie. Czwarty z kolei kościół „*wystawił*”, Michał Zieliński. W roku 1716 – budowy dokonano „*nie ruszając dawnej mensy która była pokonsekrowana przez Oborskiego, sufragana krakowskiego Gaudet patricinio s. Venceslai*”

– pisze ksiądz J. Wiśniewski. Obiekt ten, podobnie jak poprzednie, nie oznaczał się trwałością. Pod koniec XVIII stulecia uznano go za: „z gruntu spustoszony” i wizytator, bojąc się katastrofy, zabronił odprawiania w nim mszy. W roku 1798 r. dokonano gruntownego remontu – datę tę wryto na futrynie głównych drzwi kościoła. Prawdopodobnie nie był to tylko remont, ale i rozbudowa. Najprawdopodobniej wówczas od zachodu dobudowano murowaną kruchtę – wieżę, a po obu stronach prezbiterium, także murowane: zakrystię i skarbczyk. W roku 1835 wszystkie ściany kościoła pokrywały tynki, ale i tak drewniane ściany, na które zaciekała woda, określono jako „nadpsute”. Planik z roku 1846 ukazuje kościół niemal identyczny jak obecnie – brak na nim tylko przedsionka przy zakrystii i południowej kruchty. W roku 1944, skutkiem działań wojennych, kruchta – dzwonnica została uszkodzona. Wyremontowano ją, a w roku –1987 gontowe dachy zamieniono na blaszane. W prezbiterium Świątyni znajduje się późnobarokowy ołtarz z rokokowymi ornamentami; w jego centrum umieszczono krucyfiks, zaś po bokach – barokowe rzeźby. W nawie głównej po lewej stronie mieści się ołtarz Matki Bożej z obrazem św. Anny Samotrzec z początku XVII w. na zasuwie. Po stronie przeciwnej – ołtarz z XVIII w. z wyobrażeniem patrona św. Stanisława. W kościele uwagę zwraca XVIII-wieczna ambona oraz kamienna chrzcielnica. W stojącej na parafialnym cmentarzu kaplicy z 1884r. znajduje się ołtarz z obrazem św. Andrzeja Apostoła. Na szczególne zwrócenie uwagi zasługuje kamienna figura z 1694 r., wzniesiona na południowy wschód od świątyni na pamiątkę ustanowienia różańca. Masywny dwustopniowy postument opatrzony inskrypcjami podtrzymuje czworoboczny słup zdobiony płycinami i rytymi napisami, z głowicą w formie wydatnego, profilowanego gzymsu. Powyżej grupa rzeźb – Matka Boska z Dzieciątkiem adorowana przez św. Dominika i Katarzynę. Figura uszkodzona w czasie walk w 1945 r. została odnowiona i spięta klamrami.

Zdjęcie 18. Drewniany kościół pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika w Świniarach.

6.1.2. Obiekty architektury rezydencjonalno – obronnej.

- 1) **Zespół pałacowy w Zborowie**, nr w rejestrze A.70/1-6; data wpisu 08.05.2008, w skład którego wchodzi:
 - a) **Pałac**. Historia pałacu sięga XVI-XVII wieku. Pierwotny budynek został wzniesiony przez Zborowskich lub Tarnowskich. W 1803 r. został gruntownie przebudowany w stylu klasycystycznym.
 - b) **Spichlerz** z XVIII w.
 - c) **Gorzelnia** z XVIII w.
 - d) **Mur** ze strzelnicami.
 - e) **Brama** na dziedzińcu gospodarczym.
 - f) **Park** z XIX w.
- 2) **Zespół dworsko - parkowy w Gnojnie**, nr w rejestrze: A.45/1-2 z dnia 2.04.2008, w skład którego wchodzi:
 - a) **Dwór** (XVI-XIX w.). Renesansowy dwór murowany - obronny (do niedawna siedziba Domu Pomocy Społecznej). Dwór wzniesiono w czworobok wokół małego, prostokątnego dziedzińca z jednym traktem pomieszczeń w każdym skrzydle. W I połowie XVII w. dobudowany został następny trakt pomieszczeń od wschodu, natomiast w XVII w. rozbudowano pałac w kierunku południowym o zespół pomieszczeń mieszkalnych. Dopiero w I połowie XIX w. nadano mu obecny wygląd przez wykonanie klasycystycznej południowej fasady. Pałac otoczony jest murem kamiennym z XVI w.
 - b) **Park** - pochodzący z XIX w. znajdujący się wokół dworu, założony został na reliktych pierwotnego ogrodu z XVI/XVII w.
- 3) **Dwór w Szańcu**, nr w rejestrze: A.39 z dnia 02.04.2008. Ufundowany w latach 1580 - 1609 przez rodzinę Padniewskich. Jest zbudowany w stylu renesansowym z wykorzystaniem elementów wcześniejszej budowli gotyckiej. W chwili obecnej jest własnością prywatną.
- 4) **Zespół dworski w Widuchowie**, nr w rejestrze: A.42/1-2 z dnia 02.04.2008), w skład którego wchodzi:
 - a) **Dwór** późnorenesansowy zbudowany w 1620 r. przez ówczesnego właściciela majątku Mikołaja Krupko. W XVIII w. dwór wraz z majątkiem nabył biskup krakowski Konstanty Szaniawski, który w 1725 r. przeznaczył go na uposażenie seminarium kieleckiego. Po powstaniu styczniowym władze carskie skonfiskowały majątek. Dobra wraz z pałacem nabył gruziński książę Dawid Wachwawidze. W 1937 r. stał się własnością oficera Wojska Polskiego. Dwór zbudowany na planie kwadratu. Jest to budowla jednopiętrowa,

posiadająca niezwykle harmonijną elewację frontową, której głównym elementem jest pięcioarkadowe podcienie oparte na jońskich kolumnach. Nad wejściem umieszczona jest tablica fundacyjna z datą powstania budowli 1620 r.

b) **Ogród krajobrazowy.**

5) **Zespół dworski w Radzanowie**, nr w rejestrze A.34/1-2 z dnia 02.04.2008, w skład którego wchodzi:

a) **Dwór** z końca XVIII w. z łamanym polskim dachem gontowym, wejście od podwórza tworzy ryzalit z attyką (herby *Prus, Słońce*).

b) **Park** rozciągający się wokół dworu z lipowymi alejami.

6) **Zamek w Stopnicy**, nr w rejestrze A.76 z dnia 12.05.2008. Zamek wzniesiony ok. 1350 r. W czasach Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły zamek pełnił funkcję stacji królewskiej przy drodze z Krakowa do Sandomierza oraz ośrodka zarządzania okolicznymi dobrami. Po raz pierwszy dwór królewski w Stopnicy określony po łacinie jako „*curia regia*” został wzmiankowany w latach 1470-1480 przez Jana Długosza w „*Liber beneficiorum*”, jednak dwór królewski musiał istnieć w tym miejscu już wcześniej, ponieważ wzmiankowane są w tym miejscu wizyty królewskie. Odnotowane są dwa pobyty na stopnickim zamku królowej Jadwigi, a sam król Władysław Jagiełło zatrzymywał się tu pięciokrotnie - w roku 1405, 1410, 1411, 1412, 1414. Przebudowywany w późniejszym okresie zamek został zniszczony w czasie potopu szwedzkiego. Odbudowany został w 1661 r. w stylu włoskim przez Jana Klemensa Branickiego starostę stopnickiego i marszałka koronnego. Ponownie odnowiony i przebudowany na dwupiętrowy pałac w 1783 r. Po rozbiorach Polski zamek stał się siedzibą Naczelnika Powiatu Stopnickiego w 1809 roku. W 1859 roku w pałacu wybuchł pożar w wyniku którego spalił się dach i pierwsze piętro. Jako parterowy budynek pozostał do 1915 roku. W latach 1918 - 1933 mieściło się tu gimnazjum sejmikowe. Zniszczenia wywołane II wojną światową, które odcisnęły mocne piętno na całej Stopnicy, sprawiły, że zamek na wiele lat stał się ruiną. Podczas powojennej odbudowy zdjęto mury pierwszego piętra i obiekt ten, jako parterowy budynek pełnił rolę punktu skupu Rejonowej Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej w Busku- Zdroju. W wyniku drastycznej przebudowy zamek zatracił cechy stylowe. Front zwrócony był w kierunku północno zachodnim. Na narożniku obiektu zachowała się tylko skarpa gotycka. Od strony frontu widniał ganek klasycystyczny z portykiem kolumnowym o kapitelach w porządku doryckim. Okna umieszczono symetrycznie, a wewnątrz na osi zamku była sień. Pomieszczenia posiadały kolebkowe sklepienia. Obecnie, po odrestaurowaniu, mieści się w nim gminne centrum kultury.

Zdjęcie 19. Zamek w Stopnicy – widok współczesny.

- 7) **Zespół pałacowy w Słupi** obecnie Dom Pomocy Społecznej prowadzony przez Zgromadzenie Sióstr Albertynek obejmuje: pałac murowany z 1925 r., park z XIX w., przekomponowany na początku XX w.
- 8) **Zespół dworski w Kwasowie** z XIX w. (własność prywatna) obejmuje obiekty murowane: dwór, rządówkę, czworak (przebudowany ok. 1975 r.), 2 obory, spichlerz, budynek gospodarczy, kuźnię oraz pozostałości parku.
- 9) **Pozostałości zespołu dworskiego w Wójczy** z XIX w. (własność prywatna) obejmuje murowane: oborę, stajnię, spichlerz, budynek gospodarczy oraz pozostałości parku, a także oficynę stanowiącą własność Gminy Pacanów.
- 10) **Zespół dworski w Zborówku z XIX w.** (dawne nazwy Banszowa, Beszowa Biskupia lub Zborów). O Zborówku wspominał Jan Długosz w “Rocznikach” pod rokiem 1085. Za czasów Długosza wieś należała do biskupów krakowskich. W spisie poborowym z 1579 r. również figuruje jako własność biskupia. Przed II wojną światową właścicielami części wsi była rodzina Pileckich, którzy zbudowali na północ od kościoła piętrowy dwór. Dwór nie przypomina tradycyjnych polskich dworów z gankiem, zazwyczaj parterowych - jest budowlą jednopiętrową, do dziś zamieszkałą, należącą do prywatnego właściciela.
- 11) **Pozostałości dworu oraz zabudowań gospodarczych w Czarkowach z XVIII/XIX w.** wraz z parkiem podworskim. Na przestrzeni wieków wieś Czarkowy była własnością kolejno rodów Czartoryskich, Radziwiłłów, Moskorzewskich herbu Pilawa i Pusłowskich herbu Szeliga. We wrześniu 1914 r. wojska rosyjskie spaliły w Czarkowach pałac Pusłowskich wraz

z olbrzymią kolekcją dzieł sztuki (m.in. domniemany rysunek głowy Chopina autorstwa Delacroix). Zniszczenie pałacu było odwetem za użyczenie gościny legionistom przez ówczesnego właściciela Xawerego Pusłowskiego, którego aresztowano i uwięziono w Iwanogrodzie (Dęblin), następnie zaś w warszawskim Arsenale.

- 12) **Park podworski w Nieciesławicach**, nr w rejestrze A.78 z dnia 12.05.2008. Nazwa wsi Nieciesławice pochodzi od imienia Naczesław. Prawdopodobnie początkowo wieś nosiła nazwę Naczęsławice. W kronikach pojawiła się po raz pierwszy w 1423 r. Jeszcze na początku XX wieku znajdował się tam dwór, w którym dzieciństwo i młodość spędził Hugo Kołłątaj. Obecnie po posiadłościach Kołłątajów - został tylko ślad w postaci pozostałości parku dworskiego.
- 13) **Dwór z 1930 r. w Tuczępach**. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1190 r. Wieś została wówczas nadana klasztorowi w Busku przez Dzierżka, brata biskupa płockiego Wita. W połowie XV w. była własnością Abrahama Chrzastowskiego herbu Strzegomia. Następnie według rejestru poborowego z 1579 r. właścicielem Tuczap był Stanisław Dimitrowski. Jednym z kolejnych właścicieli Tuczap był Jan Złodzki (XVII w.). W XVIII wieku Tuczępy należały do rodziny Zamoyskich, a od 1790 r. do Kórnickich. W XIX wieku Tuczępy należały do rodziny Głuskich herbu Ciołek. Niestety do obecnych czasów nie zachowały się żadne ślady architektoniczne poza kościołem z 1674 r. (nr rej.: A.79 z 15.01.1957 i z 23.06.1967) oraz dworem, który jest stosunkowo nową budowlą, pochodzącą z pierwszej połowy XIX wieku (budynek powstał około 1930 roku). Obecnie w dworku mieści się Urząd Gminy Tuczępy. Jest to murowana willa z portykiem wspartym na dwóch filarach i czterech kolumnach.

6.1.3. Zabytek okresu reformacji.

Dawny zbór ariański w Pęczelicach, nr w rejestrze A.33 z dnia 02.04.2008. Zbudowany w latach 1570 - 1584, przebudowany w XX w. Z budynku do początku XXI w. zachowały się tylko wysokie piwnice, dwie izby ze śladami sklepienia kolebkowego i fragment późnorenesansowego obramienia okiennego.

6.1.4. Zabytkowe obiekty o charakterze uzdrowiskowym.

- 1) **Zespół szpitalny - cztery pawilony „Sanatorium Mikołaj” w Busku – Zdroju** przy ul. 1 Maja 3, nr w rejestrze A.19/1-4 z dnia 27.03.2008. Zespół obejmuje pawilony: północny, wschodni, południowy i zachodni. Wybudowany w 1837 r. według projektu inż. Jakuba Gaya jako szpital. Budynek powstał dzięki darowi cara Mikołaja I (15 tysięcy ówczesnych złotych polskich) oraz składek od okolicznych mieszkańców i gości kąpielowych. Szpitalowi nadano imię św. Mikołaja. Budynek posiadał cechy klasycystyczne, dziś już niemal całkowicie zatarte w wyniku licznych przebudów.
- 2) **Zespół uzdrowiskowy w Busku – Zdroju**, nr w rejestrze A.20/1-2 z dnia 22.04.2008 obejmujący:

- a) **Łazienki - sanatorium „Marconi”**. Późnoklasycystyczny gmach z 1836 r. projektu włoskiego architekta Henryka Marconiego. Wzorowany na starorzyskich obiektach użyteczności publicznej wybudowany na planie litery „T”, złożony z wysokiego korpusu głównego i dwóch parterowych skrzydeł bocznych, tworzących wraz z ryzalitowo wysuniętym czołem korpusu elewację czołową od północy. Przy narożnikach skrzydeł bocznych kolumnadowych, wybudowano dwie oficyny piętrowe, początkowo służące jako pawilony mieszkalne. Ryzolit frontowy ma otwarty portyk arkadowy, wsparty na kolumnach w stylu korynckim. W pierwszej sali, pijalni wód mineralnych, znajdują się kolumny z głowicami korynckimi tworząc swoiste bramy w czterech kierunkach z dekoracyjną galeryjką. Przy wejściu do sali koncertowej stoją posągi gipsowe Orfeusza i Eurydyki. W sali koncertowej, po obu stronach ścian pomiędzy lustrami, na kolumnach umieszczone są popiersia bogów rzymskich, lekarzy i filozofów greckich. Na głowicach kolumn dawny symbol uzdrowiska – delfiny.

Zdjęcie 20. Sanatorium „Marconi” w Busku - Zdroju.

- b) **Park zdrojowy**. Zaprojektowany w 1836 r. przez Ignacego Hanusza, krajobrazowy o cechach romantyczno - klasycystycznych. Rozciągający się na północ od łaźni, wzdłuż alei wiodącej do miasta ze śladami kolistego założenia na wzgórzu w części północno - wschodniej. Przed Łazienkami jest część parku o układzie geometrycznym.
- 3) **Zespół uzdrowiska w Solcu – Zdroju**. Obejmuje on obiekty murowane z lat 1923 - 1925, projektowane przez Romualda Daniewskiego. Do kompleksu należą:
- a) **Zakład Przyrodolecznicy** z lat 1922 - 1926 (arch. Jan Heurich mł. i Romuald Daniewski).

- b) **Pawilon parkowy** z ok. 1910 r. (arch. Jan Heurich mł.) oraz park zdrojowy z przełomu XIX i XX w.
- 4) **Sanatorium „Jasna” w Solcu – Zdroju.** Obiekt murowany z ok. 1910 r., powstał według projektu architekta Jana Heuricha. Do połowy XX wieku funkcjonował pod nazwą „Pensjonat” i pełnił rolę hotelu dla kuracjuszy. Obecnie jest to jeden z obiektów hotelowych Uzdrowiska Solec Zdrój.
- 5) **Sanatorium „Świt” w Solcu – Zdroju.** Obiekt zbudowany w obecnym kształcie w 1918 r. Obiekt mieścił obszerną salę teatralną i balową, salę restauracyjną i dancingową z zapleczem kuchennym, czytelną, bilard i 24 pokoje dla kuracjuszy. W czasie II wojny światowej w budynku tym kwatrowali Niemcy. Po wojnie „Hotel” zamieniono na magazyn materiałów sypkich. Po przejęciu Uzdrowiska przez Zarząd Uzdrowiska Busko-Zdrój w II połowie XX w. nastąpiła przebudowa budynku w kierunku zwiększenia części hotelowej, gabinetów lekarskich, pomieszczeń administracyjnych.
- 6) **Zespół willi „Prus” w Solcu – Zdroju.** Obiekt murowany z ok. 1920 r. wraz z budynkiem gospodarczym, murowanym z ok. 1920 r. Dom został wybudowany według projektu architekta J. Heuricha. Nazwa budowli nawiązuje do herbu rodowego rodziny Daniewskich - „Prus II”. Pierwotnie willa pełniła rolę rezydencji rodziny inż. Romualda Daniewskiego. Na piętrze znajdowały się pokoje dla ważnych gości. W 1944 roku obiekt został przejęty przez Niemców, którzy wykorzystali willę, jako siedzibę dowództwa odcinka pobliskiego frontu.
- 7) **Willa „Irena” w Solcu – Zdroju.** Obiekt murowany z ok. 1919 r. z ogrodzeniem i murowanym budynkiem gospodarczym (stróżówką). Nazwa budynku pochodzi od imienia żony Włodzimierza Daniewskiego - lekarza zakładowego, współwłaściciela i dyrektora Uzdrowiska Solec-Zdrój. Architektoniczny wystrój budynku przetrwał wojenne kataklizmy bez większego uszczerbku. Przebudowa dotknęła jedynie wnętrze, które uległo znacznej dewastacji, gdy budynek służył przez szereg lat przyrodolecznictwu. Wraz z „Ireną” przetrwała piękna, sięgająca ponad dach budynku magnolia, która stała się obecnie najbardziej znanym symbolem Solca- Zdroju.
- 8) **Willa „Bristol”** przy ul. 1 Maja 1 w Busku – Zdroju, nr w rejestrze A.23 z dnia 27.03.2008. Willa wybudowana w końcu XIX w., od początku XX w. była wykorzystywana jako hotel. Jest to narożny budynek z charakterystyczną kopułą zakończoną iglicą.
- 9) **Willa „Bagatela Mała”** przy ul. 1 Maja 15 w Busku – Zdroju, nr w rejestrze A.24 z dnia 27.03.2008. Mały parterowy, drewniany domek zbudowany w II poł. XIX w., którego właścicielem był Józef Tomaszewicz, dawny radny i jeden z założycieli buskiej Ochotniczej Straży Pożarnej. Do dziś zachowały się ażurowe kratownice i inne ozdoby willi. Obecnie jest to jedyna, drewniana willa na tzw. starówce zdrojowej.
- 10) **Willa „Obłęgorek”** przy ul. 1 Maja 19 w Busku – Zdroju, nr w rejestrze A.25 z dnia 27.03.2008. Duży dwupiętrowy obiekt, który od frontu posiada loggie podzielone tokańską kolumną i dwoma filarami. Po bokach elewacji frontowej są ryzality zakończone trójkątnymi naczółkami z tympanonami, a ich wewnętrzne gzymsy są bogato zdobione kroksztynami

akantowymi. Na szczytach ryzalitów znajdują się pinakle, czyli kamienne sterczyny z kwiatonem. Na lewym pinaklu jest wyryty napis Budowali Feliks i Maria Honowscy, natomiast na prawym jest wyryta data 1903 r. Nad loggiami znajduje się wieżyczka z dużym półkolistym oknem skierowanym na park zdrojowy. Wieżyczka jest sklepiona kwadratowym balkonem z balustradą żeliwną z motywami secesyjnymi. Takie same balustrady posiadają cztery balkony oraz loggie. Z południowej strony budynku jest klatka schodowa stwarzająca wrażenie, jakby była pionową przybudówką do budynku głównego.

- 11) **Willa „Zielona”**, ul. 1 Maja 39 w Busku – Zdroju, nr w rejestrze A.26 z dnia 27.03.2008. Przy rozwidleniu ul. 1 Maja i ul. Rzewuskiego stał drewniany dom z końca XIX w., który przetrwał do 1989 r. i nosił nazwę willa „Zielona”. Stan techniczny tego obiektu był bardzo zły i zgodnie z decyzją Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków został w 1989 r. rozebrany. Obiekt ten został ponownie odbudowany. Powstał budynek murowany, ale zachowano dawny styl, a część elewacji zewnętrznej została ozdobiona drewnem i pomalowana na kolor zielony. Obecny budynek przypomina wiernie willę Zieloną z lat jej świetności.
- 12) **Willa „Derśław”**, ul. Mickiewicza 18 w Busku – Zdroju, nr w rejestrze A.27 z dnia 27.03.2008. Obiekt zbudowany w latach 1911 - 1915 przez lekarza uzdrowiskowego Wasyla Jakobsa. W 1915 r. w willi miał swoją kwaterę gen. Stanisław Szeptycki. Willa przypomina niewielki zameczek, otoczony suchą fosą, do którego możliwe jest dojście po dość wysokim kamiennym moście. Nad wejściem, na balkonie stoi postać rycerza z halabardą, który według pomysłodawcy, kolejnego właściciela pensjonatu, Leona Sulmierskiego miał przedstawiać rycerza Dzierzka (Derśława).

6.1.5. Zabytki kultury judaistycznej.

- 1) **Synagoga w Nowym Korczynie**, nr w rejestrze: A.49/782 i 129; daty wpisu: 8.02.1958 22.06.1967. Zbudowana w stylu klasycystycznym w 1659 r. na mocy przywileju króla Jana II Kazimierza, do budowli której posłużyły cegły i kamienie po rozebranych zamku królewskim w Nowym Korczynie. W 1895 r. została częściowo przebudowana. Wówczas dobudowano przedsionek z kolumnadą oraz wzniesiono pozorne sklepienie pokryte malowidłami o motywach zwierzęcych i hebrajskimi inskrypcjami w głównej sali modlitwowej i babinie. W czasie II wojny światowej synagoga została zdewastowana. Synagogę wzniesiono na planie prostokąta. Wewnątrz, we wschodniej części znajduje się obszerna, prostokątna główna sala modlitwowa, do której prowadzi dwudzielny przedsionek. Nad nim na piętrze znajduje się otwarty na salę główną babiniec. Posiada frontowy klasycyzujący ośmiokolumnowy portyk na wysokim cokole, kryjący dwa symetryczne biegi schodów, które prowadzą na babiniec. Fasadę pierwotnie zdobiły symbole 12 plemion Izraela i znaki zodiaku. Do sali dla kobiet prowadzą trzy łukowato zakończone drzwi, oddzielone od siebie dwoma pilastrami. Wieńczą je tympanony, w środku których znajduje się kwiat. Główna sala modlitwowa przykryta była drewnianym sklepieniem zwierciadlanym. Na ścianie wschodniej zachowała się klasycystyczna oprawa *Aron hakodesz*. Jego wnękę ujmują dwie doryckie kolumny oraz wieńczą tablice Dekalogu oraz korona podtrzymywana przez parę lwów. Nad arką znajduje się murowany okulus. Na ścianach zachowały się pozostałości kolorowej polichromii. Na elewacjach znajdują się półokrągłe okna, które dawniej oświetlały obszerne wnętrza sali głównej.

- 2) **Synagoga w Busku – Zdroju** przy ul. Partyzantów 6, nr w rejestrze A.18 z dnia 27.03.2008. Wybudowana w 1927 r. Jest to budowla murowana, piętrowa zbudowana na planie prostokąta, elewacja frontowa wejściowa od ul. Partyzantów jest wyłożona białym wapieniem pińczowskim i posiada ciekawe dekoracyjne i architektoniczne elementy. Wnętrze synagogi stanowiła kwadratowa hala, na 9 filarach umieszczona była galeria. Na emporę (babiniec) prowadziły szerokie schody z oddzielnym wejściem w południowej części budynku. Obok empory znajdowały się także pomieszczenia dla rabina. We wschodniej części hali głównej, nie nakrytej galeriami, była wysoka sala główna. Na jej wschodniej ścianie, oświetlonej pięcioma oknami, był ołtarz na rodąły. Podczas II wojny światowej budynek synagogi hitlerowcy zamienili na magazyn. W 2014 roku została częściowo wyremontowana.
- 3) **Cmentarz żydowski w Busku- Zdroju** - kirkut społeczności żydowskiej niegdyś dość licznie zamieszkującej Busko. Cmentarz powstał po 1862 r. Jego powierzchnię powiększono w 1928 r., zakupując morgę gruntu. Przy wejściu znajdował się dom przedpogrzebowy z mieszkaniem grabarza. W trakcie II wojny światowej był miejscem licznych egzekucji.

6.1.6. Obiekty hydrotechniczne i techniczne.

- 1) **Młyn wodny drewniany w Skotnikach Małych** z 1929 r. (nr w rejestrze A.35 z dnia 02.04.2008).
- 2) **Młyn wodny w Skotnikach Małych** (nr w rejestrze A. 36 z dnia 02.04.2008).
- 3) **Młyn wodny w Stopnicy** z 1911 r.
- 4) **Młyn motorowy w Słupi**, murowany z początku XX w.
- 5) **Zespół cegielni w Słupi** obejmujący: budynek produkcyjny drewniano - murowany z ok. 1910 r.
- 6) **Murowany spichlerz z końca XIX w.** w zespole dworskim w Kwasowie.
- 7) **Murowany spichlerz z końca XIX w.** w zespole dworskim w Wójczy.
- 8) **Spichlerz dworski w Słupi** (nr w rejestrze A.64; daty wpisu: 8.02.1958, 11.02.1967).

6.1.7. Zabytkowe układy urbanistyczne.

- 3) **Układ urbanistyczny miasta Buska – Zdroju (1287r.).** Układ ten kształtował się na przestrzeni od XIII do XIX w. w procesach kolonizacyjnych na prawie magdeburskim. Centrum układu stanowi kwadratowy rynek, otoczony rzemieślniczą zabudową, zaś w panoramie miasta dominuje bryła kościoła i ponorbertański klasztor. Około kilometrowa aleja spacerowa łącząca park zdrojowy z miastem, posiada cechy klasycystycznych rozwiązań urbanistyczno - architektonicznych. Przy alei w drugiej połowie XIX w. zaczęto lokalizować nowe obiekty uzdrowiskowe - pensjonaty. Następnie wybudowano zespół pensjonatów, wzdłuż specjalnie wytyczonej ulicy graniczącej ze wschodnią częścią parku zdrojowego (obecnie ul. 1 Maja). Powstałe w tym zespole pensjonaty, przeważnie wówczas drewniane, reprezentowały swoiste rozwinięcie szwajcarskiego pierwowzoru. Najstarszą zachowaną do 1992 r. budowlą tego typu była willa „*Wiślica*” - wielopokojowy obiekt obecnie nieistniejący. Układ urbanistyczny miasta wpisany jest do rejestru zabytków po nr A.14 z dnia 27.03.2008. Zabudowa ul. 1 Maja (od nr 1 do nr 39) funkcjonuje w rejestrze zabytków w pozycji A.15 z 27.03.2008.

- 4) **Założenie urbanistyczne Nowego Korczyna (1257 r.).** Układ ten kształtował się na przestrzeni od XIII do XIX w. Nowokorczyński układ urbanistyczny (tzw. szachownica) ma regularną zabudowę, gdzie centralną część stanowi prostokątny plac rynkowy, z którego wybiegają prostopadłe ulice, przy których zlokalizowane są zabytkowe budowle. Założenie urbanistyczne Nowego Korczyna jest wpisane do rejestru pod nr A.471/842 z 14.02.1959.
- 5) **Układ urbanistyczny Stopnicy (1362 r.).** Układ ten kształtował się na przestrzeni kilku wieków: od XIV do XIX w. Układ urbanistyczny Stopnicy oparty jest na regularnej zabudowie z centralnie usytuowanym rynkiem, prostopadłymi ulicami i zabytkową zabudową.
- 6) **Wiślica - miasto (XIII w.).** Układ Wiślicy kształtował się na przestrzeni od XI do XVI w. Ośrodek zabytkowego układu urbanistycznego Wiślicy stanowi prostokątny rynek z okresu lokacji miasta. Stoją przy nim domy z XIX i XX w., częściowo postawione na starszych sklepionych piwnicach. Najstarsza kamienica pochodzi z XVII w. Całe dawne miasto Wiślica jest wpisane do rejestru pod nr A.84.
- 7) **Układ urbanistyczny Pacanowa (XII - XIII w.)** - układ ten kształtował się od XII w., m.in. w okresie kiedy Pacanów posiadał praw miejskie (1265 - 1869). Układ ten jest charakterystyczny dla małomiasteczkowej, regularnej zabudowy z centralnie usytuowanym rynkiem i prostopadłymi ulicami. Zgodnie z „*Wykazem obiektów zabytkowych wyznaczonych przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków*” układ jest objęty opieką konserwatorską.

6.1.8. Zabytkowe cmentarze.

- 1) **Cmentarz parafialny w Świniarach** (nr w rejestrze A. 69 z dnia 08.05.2008) obejmujący zespół zabytkowych nagrobków z XIX - XX w. oraz murowaną kaplicę z 1884 r.
- 2) **Cmentarz parafialny z I połowy XIX w. w Stopnicy** (nr w rejestrze A.75 z dnia 12.05.2008).
- 3) **Brama i kaplica na starym cmentarzu rzymskokatolickim w Stopnicy.**
- 4) **Cmentarz parafialny w Kargowie** (nr w rejestrze A.77 z dnia 12.05.2008).
- 5) **Cmentarz parafialny w Soleu - Zdroju** (nr w rejestrze A.67 z dnia 08.05.2008) z I połowy XIX w. obejmujący zespół zabytkowych nagrobków i drzewostan.
- 6) **Kaplica cmentarna na cmentarzu parafialnym w Szańcu** (nr w rejestrze A.38 z dnia 2.04.2008).
- 7) **Cmentarz wojenny w Czarkowach** (nr w rejestrze A.46 z dnia 5.11.1990).
- 8) **Cmentarz parafialny w Ostrowcach** (nr w rejestrze A.54 /1155 z dnia 27.08. 1992).
- 9) **Cmentarz wojenny w Uciskowie** (nr w rejestrze A.60 /1074 z dnia 5.11.1990).
- 10) **Cmentarz parafialny w Starym Korczynie** (nr w rejestrze A.58 /1166 z dnia 23.12.1992).
- 11) **Cmentarz parafialny w Piasku Wielkim** (nr w rejestrze A.56 / 1153 z dnia 9.08.1992).
- 12) **Cmentarz parafialny w Nowym Korczynie** (nr w rejestrze A.52 /1151 z dnia 1.07.1992).
- 13) **Cmentarz stary, tzw. ruski w Nowym Korczynie** (nr w rejestrze A.51 /1152 z dnia 1.07.1992).
- 14) **Cmentarz parafialny w Pacanowie** (nr w rejestrze A.63 z dnia 23.06.1992).

15) **Cmentarz parafialny w Zborówku** (nr w rejestrze A.66 z dnia 5.08.1992).

6.1.9. Grodziska i osady.

- 1) **Wiślica** - relikty kościoła św. Mikołaja, teren Placu Solnego i okolicy (całość osady wczesnośredniowiecznej, nr w rejestrze 113 z dnia 22.12.1986). Grodzisko położone jest pośród łąk, ok. 600 m na południowy wschód od centrum i zarysem przypomina owalny trójkąt. Prace archeologiczne prowadzone tu w latach 1949 - 1960 wykazały istnienie pierwszego grodu już w XI w. Był to mały gródek, otoczony wałem o konstrukcji rusztowej o wysokości 4 m. Jego zadaniem było strzec osady i kontrolować szlak handlowo - komunikacyjny. Gród padł ofiarą pożaru. Kolejny gród powstał tu na przełomie XII i XIII w. i obejmował swym zasięgiem całą wyspę. Otoczony był kamiennym murem o długości 440 m. Prace badawcze odsłoniły tu plan zabudowy domów i ulic, zbiornik wodny i studnię wykutą w skale. Gród ten podczas najazdu tatarskiego w 1241 r. został opuszczony i spalony. W zachodniej części grodziska znajduje się wypiętrzona na wysokość 5 m gipsowa skała uznana prawnie za chroniony pomnik przyrody nieożywionej.
- 2) **Rezerwat archeologiczno - architektoniczny REGIA w Wiślicy** nr w rejestrze 529 (obecnie nr C.4) z dnia 19.12.1986 z relikdami romańskiej zabudowy palatyno – sakralnej wraz z gotyckimi murami miejskimi na obrzeżu. W najwyższej partii Wiślicy (zwanej Regią) odkryto ślady najstarszego osadnictwa z II połowy IX w. Odsłonięto tu resztki grodu z fragmentami palisady i fosy. Gród miał kształt nieregularnego owalu. Za czasów panowania Kazimierza Sprawiedliwego, który po śmierci Henryka Sandomierskiego otrzymał Księstwo Wiślickie istniejące w latach 1166 – 1173, powstał tu zespół rezydencjonalny palatium z kolumnadą oraz rotundy z konchami (wnęki w grubości murów). W tym czasie książę odbudował Wiślicę i uczynił ją centrum życia artystycznego na skalę ogólnopolską. Żona księcia Helena uczyniła z rezydencji książęcej ośrodek kultury romańskiej.
- 3) **Grodzisko wczesnośredniowieczne w Skotnikach Małych.** Gród był jednym z tzw. wielkich grodów wiślańskich - charakterystycznego dla Małopolski typu budownictwa najprawdopodobniej o charakterze refugialnym, z okresu plemiennego VIII - XI w. Brak jest jednoznacznego stanowiska na temat okresu pochodzenia. Jest to jednoczłonowe założenie, zbliżone w kształcie do wydłużonego owalu, o jednym boku spłaszczonym, co upodabnia je w formie do żelazka (analogicznie jak człon główny grodu w Stradowie), otoczone potrójną linią wałów. Pierwotnie gród zajmował obszar o wymiarach ok. 300x200 m. Jego powierzchnia wynosiła około 5 ha. Majdan miał około 110x200 m. Od strony południowo-wschodniej pomiędzy wałami znajdowały się dwie „suche” fosy. Około 1706 roku Adam Szmigielski odnowił wały na grodzisku, nazwane przez to „Wałami Szwedzkimi”. Niestety nie znany jest dokładny zakresu tych prac. W czasach współczesnych północna i zachodnia część grodziska zostały zniszczone przez nieczynny dziś kamieniołom, następnie ucierpiało ono na skutek zlokalizowania tu w 1939 roku stanowiska artyleryjskiego (nr w rejestrze C 8 z dnia 25. 09. 1986 r.).
- 4) **Grodzisko w Mikułowicach** (nr w rejestrze C 7 z dnia 15. 10. 1986 r.).
- 5) **Osada z młodszej epoki kamienia w Palonkach** (nr w rejestrze 581 z dnia 07. 03. 1972 r.).

- 6) **Osada prahistoryczna w Palonkach** (nr w rejestrze 579 z dnia 07. 03. 1972 r.).
- 7) **Osada prahistoryczna w Balicach** (nr w rejestrze 592 z dnia 07.03.1972).
- 8) **Osada wczesnośredniowieczna w Gnojnie** (nr w rejestrze 60 z dnia 20.08.1986).
- 9) **Osada mezolityczna i ze schyłkowego paleolitu - Gorzakiew** (nr w rejestrze 590 z dnia 07.03.1972).
- 10) **Osada ze środkowej epoki kamienia - Jarząbki** (nr w rejestrze 586 z dnia 07.03.1972).
- 11) **Osada prahistoryczna - Jarząbki** (nr w rejestrze 587 z dnia 07.03.1972).

6.1.10. Obiekty użytkowe.

- 1) **Dom, ul. Bohaterów Warszawy 4 w Busku - Zdroju** (nr w rejestrze A.21 z dnia 27.03.2008). Budynek z I połowy XIX w. murowany, z facjatką nad wejściem w środku głównej elewacji, rozdzielonej rustykowanymi pilastrami.
- 2) **Dom, ul. Bohaterów Warszawy 6 w Busku - Zdroju** (nr w rejestrze A.22 z dnia 27.03.2008). Budynek z I połowy XIX w. murowany, elewacja i wnętrze są przebudowane. Dom nazywany jest Dworkiem Rzewuskiego bowiem został wybudowany przez tę rodzinę.
- 3) **Dom, pl. Zwycięstwa 10 w Busku - Zdroju** (nr w rejestrze A.28 z dnia 27.03.2008). Budynek piętrowy, narożny z wieżyczką, budynek po byłej poczcie z początków XX w.
- 4) **Dom, pl. Zwycięstwa 27 w Busku - Zdroju** (nr w rejestrze A.29 z dnia 27.03.2008). Murowany dom z I połowy XIX w. Wejście we wnęce flankowej z dwiema kolumnami tokańskimi i dwoma pilastrami. Na narożach płaskie wnęki z tokańskimi pilastrami. Do 1980 r. w tym budynku mieściła się apteka. W 1992 r. budynek ten został zrekonstruowany.
- 5) **Zabudowa, ul. 1 Maja w Busku - Zdroju** (nr w rejestrze A.15 z dnia 27.03.2008) - zabytkowe wille zdrojowe z XIX w.
- 6) **Dom, ul Rynek 25 w Nowym Korczynie - zwany Domem Długosza** (nr w rejestrze A.53 /130 z dnia 6.08.1971) - budynek z zachowanymi w przyziemiu i piwnicy sklepieniami kolebkowymi. Mieszkał tu i pobierał nauki Jan Długosz. Kamienica - dawna Akademia z XVI w. - była siedzibą szkoły, a w XVII w. kolonii akademickiej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- 7) **Domy murowane z początku XX w. w Pacanowie** nr: 1; 2; 5; 40; 7/9; ul. Oleśnicka nr: 15, 8.
- 8) **Domy drewniane z początku XX w. w Pacanowie** nr: 14, 152, 147; ul. Mleczna nr 29.

- 9) **Budynek stacyjny Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej w Koniecmostach** (nr w rejestrze A.83 z dnia 15.05.2008). Jędrzejowska Kolej Dojazdowa zwana Ciuchcią Express Poniemie - powstała w czasie I wojny światowej, jej część jest zlokalizowana na terenie Powiatu Buskiego; jest to budynek stacyjny Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej w Koniecmostach zbudowany po 1918 r.

6.1.11. Kurhany i kopce.

- 1) **Kurhan - kopiec pradziejowy w Kikowie** (nr w rejestrze 21 z dnia 16.09. 1986) - zabytek archeologiczny.
- 2) **Kurhan w Żernikach Górnych** - (nr w rejestrze 816 (obecnie nr C.7) z dnia 01. 09. 1986 r.) - mogiła z okresu kultury trzcinieckiej sprzed 3,5 tys. lat (neolit /epoka brązu - 1450 - 1200 lat p.n.e.). Kurhan ma 3,6 m wysokości i 35 m średnicy u podstawy.
- 3) **Kopiec pradziejowy w Czarkowach** (nr w rejestrze 32 (obecnie nr C.8) z dnia 29.09.1986).
- 4) **Kopiec wczesnośredniowieczny w Szańcu** (nr w rejestrze 814 z dnia 05. 02. 1973 r.).

6.2. Stan utrzymania zabytków nieruchomych.

Na terenie Powiatu Buskiego w najlepszym stanie zachowania znajdują się zabytki architektury sakralnej, głównie poprzez stały i jednolity sposób użytkowania, a także dzięki właściwej ochronie konserwatorskiej i funduszom płynącym ze strony wiernych, państwa i samorządów. W dobrym stanie są zachowane też zazwyczaj obiekty użyteczności publicznej np. dwór w Gnojnie i pałac w Zborowie będący siedzibą Domu Pomocy Społecznej, synagoga w Busku - Zdroju, a także obiekty uzdrowiskowe. W znacznie gorszym stanie znajdują się zabytkowe budynki takie, jak np. synagoga w Nowym Korczyniu, zbór ariański w Pęczelicach, zespoły dworsko - parkowe, które wykorzystywano przez długi czas niezgodnie z ich pierwotną funkcją np. dwór w Szańcu. Zły stan techniczny wykazują też zabytki o przeznaczeniu przemysłowym (np. młyny wodne), które niezagospodarowane ulegają postępującej autodestrukcji. Największym zagrożeniem dla zachowania zabytków jest niski stan świadomości społecznej oraz problem braku środków finansowych na ich zabezpieczenie, konserwację i renowację. Mimo prawnego obowiązku dbania o dobry stan zabytku, jaki ciąży na jego posiadaczu, często bardzo wysokie koszty konserwacji i renowacji sprawiają, że zabytki te nie są poddawane koniecznym, czego skutkiem jest postępujący, często nieodwracalny, proces ich degradacji.

6.3. Muzea znajdujące się na terenie Powiatu Buskiego.

Muzea to instytucje kultury gromadzące, rejestrujące, konserwujące, przechowujące i udostępniające publiczności w formie wystaw ruchome dobra i wytwory kultury w zakresie sztuki, wiedzy i przyrody. Prowadzą też działalność naukową, oświatową i popularyzatorską. Na terenie powiatu funkcjonują zarówno publiczne jak i prywatne muzea.

W Gminie Wiślica, (Plac Solny 35, 28-16 Wiślica) funkcjonuje publiczna placówka „*Muzeum Archeologiczne w Wiślicy*”, które w roku 2017 zostało włączone w struktury Muzeum Narodowego w Kielcach. W muzeum tym znajduje się unikatowy podziemny szlak łączący najważniejsze wiślickie artefakty. Jedna ścieżka turystyczna objęła, dotychczas odrębne, elementy ekspozycji muzealnej –

pawilon archeologiczny oraz rezerwat archeologiczny w podziemiach bazyliki mniejszej. Przeprowadzone w ramach modernizacji prace konserwatorskie i budowlane pozwoliły zabezpieczyć skarby Wiślicy. W nowo otwartym Muzeum wyodrębniono miejsce dla zabytków specjalnie sprowadzonych do Wiślicy, a także wydobytych podczas prac archeologicznych prowadzonych w ramach modernizacji obiektu. W stałej ekspozycji istnieje możliwość obejrzenia historycznych poziomów budowlanych, wątków kamiennych i reliktyw odsłoniętych obiektów, drobnych artefaktów archeologicznych w postaci ceramiki, sprzętów i narzędzi metalowych, numizmatyki, pochodzących z prac badawczych wokół kolegiaty. Muzeum wykorzystuje najnowsze techniki wizualizacji obiektów, dzięki czemu zwiedzający mogą zobaczyć m.in. animację budowy bazyliki romańskiej i jej transformację do kolegiaty oraz trójwymiarowe modele budowli i przedmiotów używanych przez naszych przodków od IX do XVI wieku.

Samorząd Miasta i Gminy Busko – Zdrój prowadzi lokalną izbę pamięci zwaną „*Muzeum Ziemi Buskiej*”, które zlokalizowane jest w zabytkowym obiekcie „Willi Polonia” przy al. Mickiewicza 7 w Busku – Zdroju. Obiekt ten w ostatnim okresie przeszedł gruntowną renowację na czas której wszystkie obiekty i ekspozycje znajdujące się w izbie pamięci zostały przeniesione do budynku po byłej szkole podstawowej w Szczaworyżu. Wśród licznie zgromadzonych eksponatów zobaczyć muzeum to posiada w swoich zbiorach eksponaty z zakresu sztuki, archeologii, etnografii, historii, militariów i numizmatyki. Zwiedzający mogli zobaczyć bardzo następujące stałe ekspozycje: „*Historia Miasta Buska, uzdrowiska i Ziemi Buskiej*”, „*Busko i Ziemia Buska w malarstwie, grafice i rzeźbie*”, „*Martyrologia miasta Buska*”, „*Mieszkańcy Buska i Ziemi Buskiej - więźniowie obozów koncentracyjnych i łagrów sowieckich*”, ekspozycja pamiątek Krystyny Jamroz - sławnej śpiewaczki operowej i innych osób zasłużonych dla Buska i kultury narodowej w tym również ekspozycje dotyczącą znalezisk archeologicznych z terenu Miasta i Gminy Busko i okolic.

Przy ul. Żeromskiego 24 w Busku – Zdroju funkcjonuje prywatne „*Muzeum Techniki Wojskowej i Obrony Przeciwlotniczej*”. Wśród wielu zgromadzonych eksponatów obejrzyć można m.in. radziecki samolot myśliwski MiG-15 z 1956 roku, działko przeciwlotnicze 2cm Flak 38 z 1943 roku, radzieckie działko przeciwlotnicze KS-12 kaliber 85 milimetrów oraz wiele innych ciekawych eksponatów, mundurów i militariów.

We wsi Podgaje w pobliżu Buska Zdroju znajduje się prywatne „*Muzeum Polskiej Motoryzacji XX w.*” - „*Polska na Kołach*”. Muzeum to posiada liczne eksponaty zabytków techniki, w tym wiele zabytkowych pojazdów osobowych, pojazdów specjalnych, autobusów, motocykli i ciągników.

Największa liczba zabytków ruchomych na terenie powiatu znajduje się w zabytkowych obiektach sakralnych zlokalizowanych na terenie poszczególnych gmin.

6.4. Zasoby archeologiczne.

Stanowiska archeologiczne lokalizowane są przede wszystkim na podstawie informacji dostarczanych przez planowe badania terenowe, realizowane w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski (AZP). Prace te polegają na systematycznej prospekcji terenowej, połączonej z weryfikacją powierzchniową stanowisk i obiektów znanych już wcześniej. Ich rezultaty pozwalają na rozpoznanie intensywności osadnictwa w różnych rejonach, w kolejnych epokach i okresach pradziejów, średniowiecza i nowożytności, są też wykorzystywane w bieżących działaniach konserwatorskich.

Wyróżnia się dwa typy zabytków archeologicznych: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, wytwory pracy ludzkiej, takie jak

naczynia, narzędzia, ozdoby, broń, itp. Znacznie ważniejsze z perspektywy nauki i ochrony dziedzictwa są jednak nieruchome zabytki archeologiczne, nazywane też stanowiskami archeologicznymi. Są to obszary, w obrębie których występują źródła archeologiczne wraz z otaczającym je niezwykle ważnym - kontekstem, czyli bezpośrednim otoczeniem, układem warstw glebowych oraz zespołem danych, określających ich położenie. Mogą to być grodziska, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad, nawarstwienia miast, nawarstwienia związane z funkcjonowaniem zamków, wsi historycznych, itd.

Jedną z form ochrony zabytków jest wpis do rejestru zabytków. Wpisu do rejestru dokonuje wojewódzki konserwator zabytków. Zabytki archeologiczne wpisywane są do księgi „C” rejestru na zasadach określonych w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (*t.j. Dz. U. z 2021r. 56*). Na terenie powiatu zlokalizowano 27 stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach. Są wśród nich relikty kościołów, grodziska, kurhany, struktury archeologiczne, nawarstwienia kulturowe. Szczegółowe ich wykaz przedstawia tabela nr 7.

Wśród stanowisk archeologicznych znajdują się obiekty unikatowe w skali regionu a nawet kraju: grodziska (w Wiślicy, Skotnikach Małych i Mikułowicach), kurhany (w Żernikach Górnych i w Kikowie), pozostałości związane z układami urbanistycznymi historycznych osad i miast, np. Busko-Zdrój, Wiślica, Stopnica, Nowy - Korczyn oraz stanowisko archeologiczne w Książnicach, gmina Pacanów, obejmującym kompleks osadniczo - sepulkralny z epoki neolitu i wczesnej epoki brązu.

6.5. Miejsca pamięci.

Na terenie Powiatu Buskiego miały miejsca ważne wydarzenia historyczne, które zostały upamiętnione pomnikami, kopcami czy mogiłami. Są one poświęcone głównie powstańcom z 1863 r., żołnierzom Wojska Polskiego i Armii Krajowej, ofiarom terroru oraz osobom zasłużonym dla regionu. W tabeli nr 7 przedstawiono wykaz miejsc pamięci zlokalizowanych na terenie powiatu.

6.6. Przyrodnicze walory kulturowe.

Ochronę wartości kulturowych uwzględnia ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Na terenie Powiatu Buskiego występują formy ochrony przyrody, uwzględniające ochronę wartości kulturowych, takie, jak: rezerwaty przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne i użytki ekologiczne.

Obiektem uznanym za rezerwat przyrody są tereny obejmujące zachowane w stanie naturalnym lub mało zmienionym ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, zwierząt i grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, wyróżniające się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na terenie Powiatu Buskiego występuje 5 rezerwatów przyrody: słonoroślowy Owczary (jeden taki rezerwat na terenie Niecki Nidziańskiej) oraz stepowe: Góry Wschodnie, Przęślin, Skorocice i Skotniki Górne.

Parki krajobrazowe to obszary o ściśle określonych granicach, o powierzchni od kilku do kilkudziesięciu tysięcy hektarów. W ich granicach znajdują się tereny o cennym i mało przekształconym krajobrazie oraz o dużej wartości przyrodniczej, dorównującej w niektórych wypadkach walorom parków narodowych. Parki krajobrazowe chronią wiele cennych ekosystemów

oraz ostoi i stanowisk rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Obok obszarów o krajobrazie zbliżonym do naturalnego parki obejmują również krajobrazy kulturowe ukształtowane przez kilkuwiekową tradycję. Do cennych walorów kulturowych parków krajobrazowych należą zabytki architektury i budownictwa wiejskiego, tradycyjne układy osadnicze i typy zabudowy oraz regionalne formy użytkowania ziemi i innej działalności gospodarczej. Na terenie Powiatu Buskiego zlokalizowane są dwa parki krajobrazowe: Szaniecki i Nadnidziański.

Obszar chronionego krajobrazu obejmuje tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych. Na terenie Powiatu Buskiego zlokalizowane są cztery obszary chronionego krajobrazu: Chmielnicko - Szydłowski, Nadnidziański, Solecko - Pacanowski oraz Szaniecki.

Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głazy narzutowe oraz jaskinie. Do pomników przyrody ożywionej należą: pojedyncze krzewy, drzewa i grupy drzew odznaczające się sędziwym wiekiem, wielkością, niezwykłymi kształtami lub innymi cechami, a także zabytkowe aleje drzew. Natomiast do pomników przyrody nieożywionej należą: największe głazy narzutowe, tzw. eratyki oraz interesujące formy powierzchni ziemi np.: źródła, wodospady, jary, skałki, wywierzyska, przełomy rzeczne, jaskinie, odkrywki itp.

Stanowiska dokumentacyjne są to niewyodrębniające się na powierzchni lub możliwe do wyodrębnienia, ważne pod względem naukowym i dydaktycznym, miejsca występowania formacji geologicznych, nagromadzeń skamieniałości lub tworów mineralnych, jaskinie lub schroniska podskalne wraz z namuliskami oraz fragmenty eksploatowanych lub nieczynnych wyrobisk powierzchniowych i podziemnych. Stanowiskami dokumentacyjnymi mogą być także miejsca występowania kopalnych szczątków roślin lub zwierząt. Na terenie Powiatu Buskiego zlokalizowane są 2 stanowiska dokumentacyjne: odsłonięcia geologiczne: Zajęcza Góra w Skotnikach Małych (stanowisko geologiczne o znaczeniu europejskim na którym znajduje się m.in. trzeciorzędowe głazowisko klifowe) oraz łom skalny w Młynach.

Użytki ekologiczne to pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej - naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza, wychodnie skalne, skarpy, kamieńce, siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów, ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania.

Ukształtowanie terenu, swoistość form geologicznych, różnorodność biologiczna wpływała na usytuowanie obiektów archeologicznych (kurhanów, grodzisk, rezerwatów). Ich sposób zagospodarowania podyktowany był często walorami przyrodniczymi, tak aby stanowiły istotny, charakterystyczny element krajobrazu. I tak na przykład grodziska wyróżniają się w terenie formą widocznego do dziś obrysu wałów lub fosy, albo nasypu w postaci stożka, usytuowane często na terenach podmokłych, bagnistych. W większości grodziska są wyłączone spod użytku rolnego lub ich

powierzchnia jest zalesiona. Kurhany usytuowane są w taki sposób, że mogły pełnić funkcję organizacji przestrzeni, czegoś w rodzaju punktów orientacyjnych w terenie.

6.7. Zabytki o istotnym znaczeniu dla powiatu.

Poniższe zestawienie przedstawia szczególnie cenne ze względu na historię i znaczenia zabytki nieruchome, posiadające wysoką wartość historyczną i artystyczną znajdujące się na terenie Powiatu Buskiego:

1) Zabytki architektury sakralnej:

- a) Bazylika Wiślicka z XIV w.
- b) Dzwonnica w Wiślicy z lat 1460 – 1470.
- c) Kościół pw. św. Stanisława w Nowym Korczynie z 1257 r.
- d) Kościół pw. św. Marcina z Tours w Pacanowie z XIII w.
- e) Kościół pw. św. Bartłomieja w Chotlu Czerwonym z ok. 1450 r.
- f) Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Szańcu z XV w.
- g) Kościół pw. św. Marii Magdaleny w Dobrowodzie z XIV w.
- h) Kościół pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Piasku Wielkim z ok. 1340 r.
- i) Kościół pw. św. Mikołaja w Starym Korczynie z XIV w.
- j) Kościół farny pw. św. Apostołów Piotra i Pawła w Stopnicy z 1362 r.
- k) Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Strożyskach z 1378 r.
- l) Zespół Kościoła parafialnego pw. Św. Jana Chrzciciela w Gnojnie z 1470 r.
- m) Kościół pw. św. Wawrzyńca w Gorysławicach z 1535 r.
- n) Kościół pw. Św. Trójcy w Nowym Korczynie z XVI w.
- o) Kościół pw. św. Jakuba Apostoła Starszego w Szczaworyżu z 1630 r.
- p) Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Busku - Zdroju z ok. 1621 r.
- q) Zespół klasztoru oo. Sercanów w Kątach Starych z 1639 r.
- r) Kościół pw. św. Teresy z Avila w Jurkowie z 1875 r.
- s) Kaplica pw. Matki Boskiej Anielskiej w Widuchowie z 1791r.
- t) Kościół parafialny pw. Matki Boskiej Częstochowskiej w Kargowie z XIV w (zniszczony w 1944r, odbudowany w lata 1958-1966).
- u) Zespół Kościoła parafialnego pw. św. Jana Chrzciciela w Tuczępach z 1666r.
- v) Kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa w Balicach z 1923 r.,
- w) Zespół kościoła parafialnego pw. św. Wojciecha w Janinie z 1679 r.

2) Zabytki sakralnej architektury drewnianej:

- a) Kościół pw. św. Idziego Opata w Zborówku z 1459 r.
- b) Kościół cmentarny pw. św. Leonarda w Busku - Zdroju z 1699 r.
- c) Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Chotelku Zielonym z 1527 r.
- d) Zespół kościoła parafialnego pw. św. Stanisława w Świniarach z 1716 r.

3) Zabytki architektury rezydencjonalnej i rezydencjonalno – obronnej:

- a) Pałac w Zborowie (XVI/XIX w.) w stylu klasycystycznym.
- b) Dwór w Gnojnie (XVI-XIX w.) renesansowy dwór obronny.
- c) Dwór w Szańcu (XVI-XVII w.) renesansowy z elementami gotyckimi.

- d) Dwór w Widuchowie (XVII w.) późnorenesansowy.
 - e) Dwór w Radzanowie z końca XVIII w.
 - f) Zamek w Stopnicy.
- 4) **Zabytek okresu reformacji** - zbór ariański w Pęczelicach zbudowany w latach 1570 – 1584.
- 5) **Obiekty o charakterze uzdrowiskowym:**
- a) Zespół szpitalny św. Mikołaja w Busku - Zdroju z 1837 r.
 - b) Łazienki w Busku - Zdroju (Sanatorium „Marconi”) - późnoklasycystyczne z 1836 r.
 - c) Willa „Bristol” w Busku - Zdroju wybudowana w końcu XIX w.
 - d) Willa „Oblęgorek” w Busku - Zdroju z 1903 r.
 - e) Willa „Derśław” w Busku - Zdroju zbudowana w latach 1911 – 1915
- 6) **Zabytki kultury judaistycznej:**
- a) Synagoga w Nowym Korczynie z ok. XVIII w.
 - b) Synagoga w Busku - Zdroju z 1927 r.
- 7) **Obiekty hydrotechniczne:**
- a) Młyn wodny drewniany w Skotnikach Małych z 1929 r.
 - b) Młyn wodny w Skotnikach Małych.
- 8) **Zabytkowe układy urbanistyczne.**
- a) Założenie urbanistyczne miasta Busko - Zdrój (1287 r.).
 - b) Założenie urbanistyczne miasta Nowego Korczyna (1257 r.).
 - c) Układ urbanistyczny miasta Stopnicy (1362 r.).
 - d) Miasto Wiślica (XIII w.).
 - e) Układ urbanistyczny Pacanowa (XII - XIII w.)
- 9) **Cmentarze - parafialne i wojenne:**
- a) Cmentarz parafialny w Świniarach (zespół nagrobków z XIX / XX w. i kaplica z 1884 r.).
 - b) Cmentarz parafialny w Solcu - Zdroju z XIX w. (zespół nagrobków i drzewostan).
 - c) Kaplica cmentarna na cmentarzu parafialnym w Szańcu.
 - d) Cmentarz wojenny w Czarkowach.
 - e) Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej w Uciskowie.
 - f) Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej w Busku – Zdroju.
 - g) Cmentarz parafialny stary, tzw. ruski w Nowym Korczynie.
- 10) **Grodziska, osady:**
- a) Wiślica - miasto – osada.
 - b) Grodzisko wczesnośredniowieczne w Wiślicy.
 - c) Grodzisko wczesnośredniowieczne na Kapturowej Górze w Szczaworyżu.
 - d) Palonki - osada z młodszej epoki kamienia.
 - e) Palonki - osada prahistoryczna.
 - f) Balice - osada prahistoryczna.
 - g) Gnojno - osada wczesnośredniowieczna.
 - h) Gorzakiew - osada mezolityczna i ze schyłkowego paleolitu.

- i) Jarząbki - osada ze środkowej epoki kamienia.
- j) Jarząbki - osada prahistoryczna.

11) Rezerваты:

- a) Rezerwat archeologiczno - architektoniczny - Regia w Wiślicy.
- b) Rezerwat archeologiczny w Szczaworyżu - Skotnikach Małych wczesnośredniowieczny kompleks osadniczo - obronny.

12) Zabudowy:

- a) Dom Długosza w Wiślicy z 1460 r.
- b) Dom, ul. Rynek 25 w Nowym Korczynie - zwany Domem Długosza z XVI w.

13) Budynek stacyjny Jędrzejowskiej Kolei Dojazdowej w Konieczmostach.**14) Kurhany:**

- a) kopiec pradziejowy w Kikowie.
- b) Kurhan w Żernikach Górnych.

6.8. Wartości niematerialne i czynniki regionalnej tożsamości.

Najważniejsze elementy niematerialne świadczące o obrazie kulturowym Powiatu Buskiego to:

- strój ludowy,
- kultywowane elementy kultury ludowej z przywiązaniem do obrzędów religijnych, świąt roku liturgicznego oraz zwyczajów, tradycji i podań ludowych,
- ośrodki kultu religijnego (m.in. Wiślica).

Pod względem językowym na terenie Powiatu występuje tzw. mazurzenie, tzn. głoski *sz, ż, cz, dż* wymawiane są jako *s, z, c, dz* (np. szyja - syja, czapka - copka). Występuje też zanik rezonansu samogłosek nosowych *ę* i *ą* (np. będę - bede, rzucają - rzucajo). Ponadto gwarowymi odpowiednikami samogłosek *a, o, e* są samogłoski *o, u, i* (np. chłopak - chłopok, kobieta - kobita).

Na terenie powiatu występuje grupa etnograficzna zwana Krakowiakami Wschodnimi.

W stroju męskim najbardziej charakterystycznym elementem była sukmana kierzaja, zwykle brązowa z dużym, haftowanym trójkątnym kołnierzem. Okryciem wierzchnim była płótnianka. Pod sukmanę wkładano płócienną koszulę, spodnie sukienne granatowe lub płócienne w czerwone albo niebieskie prążki, czasem sukieny kaftan. Niebieskie lub granatowe, miały metalowe guziki i trójkolorowe karminowo - zielono - żółte chwasty z jedwabnych nici. W narożach pól przednich haftowano duże motywy kwiatowe, czasem też datę wykonania i nazwisko właściciela. Strój dopełniał skórzany pas, czarne buty i czerwona czapka rogatywka lub wełniana magierka. Typowe były wąskie, białe pasy z metalowymi kółkami brzękadłami lub nieco szersze, zdobione plecionką z zielonego safianu.

Strój kobiecy, podobnie jak męski, miał szereg lokalnych odmian. Charakterystycznymi jego elementami były koszule z okrągłą krezą zdobione haftem czerwono - czarnym lub białym oraz płócienne, białe haftowane spódnice, do których noszono zwykle zapaski czerwone z haftem białym lub kolorowym. Występowały także spódnice z gładkich wełenek, wzorzystych perkali i tybetów czy płócienne zapaski z haftem białym ażurowym. Gorsety szyto z gładkich wełenek, z kwiecistego tybetu i z czarnego aksamitu. Te z wełenek i tybetu wyszywano aksamitką i koralikami. Aksamitne

dekorowano złotymi cekinami. Wierzchnie katany, przeważnie z jednokolorowych wełenek, zdobiono czarnym aksamitem i haftem koralikowym. Kobiety zamężne nosiły płócienne, wiązane w czepiec chusty z haftem białym lub czerwonym. Stroju dopełniały czarne buty z cholewami lub sznurowane trzewiki, czasem naramienna chusta i korale.

Na terenie Powiatu Buskiego zachowało się tradycyjne budownictwo mieszkalne nadwiślańskie: najstarsze budynki posiadają dachy czterospadowe, a późniejsze naczółkowe i dwuspadowe - kryte przeważnie słomą, węglowa konstrukcja ścian (starsza nakładka dwustronna, prosta, a późniejsza nakładka dwustronna, ukośna) i konstrukcja sumikowo - łątkowa oraz rzadko budynki gospodarcze o ścianach wypełnionych wiklinową plecionką, domy jedno i półtoratraktowe - głównie szeroko frontowe, o przewodzie drewna jako budulca.

6.9. Szlaki tematyczne.

Na terenie powiatu wyznaczono pięć szlaków tematycznych: *królewski*, *drewniany*, *murowany*, *zielarski*, *kapliczek i świątków*, *szlak drewnianego budownictwa sakralnego wzdłuż Maskalisu*, trzy szlaki turystyczne: *czerwony* - z Buska do Solca - Zdroju, *zielony* - z Buska - Zdroju do Wiślicy oraz *niebieski* - z Pińczowa do Wiślicy. Przez obszary Wiślicy (Bazylika Wiślicka oraz kościół św. Mikołaja) przebiega również *Europejski Szlak Romański* o charakterze kulturowo - oświatowym. Ponadto powiat przecina *Małopolska Droga św. Jakuba* (Sandomierz – Szczyrk).

6.9.1. Szlaki tematyczne:

- 1) **Szlak królewski** – obejmujący następujące miejscowości:
 - a) Chotel Czerwony (kościół pw. św. Bartłomieja, rezerwat Przęślin).
 - b) Goryslawice (kościół pw. św. Wawrzyńca, figura św. Jana Nepomucena, pomnik przyrody - odsłonięcie gipsów krystalicznych).
 - c) Wiślica (początki osady datowane na X i XI w., Bazylika Wiślicka, dzwonnica, Dom Długosza, fundamenty kościoła pw. św. Mikołaja z X - XI w. i misa chrzcielna z ok. 880 r., figura Męki Pańskiej z II poł. XVII w. przy pl. Solnym, grodzisko zwane Zamczyskiem Łokietka, figura św. Jana Nepomucena w pozie modlitewnej, ul. Tysiąclecia Państwa Polskiego).
 - d) Koniecmosty (kapliczka z figurą św. Jana Nepomucena - XVIII w.).
 - e) Czarkowy (park podworski, pozostałości ruin dworu oraz zabudowania gospodarcze z przełomu XVIII/XIX w., cmentarz Legionistów Polskich oraz żołnierzy Wojska Polskiego, kapliczka barokowa z 1666 r., figura św. Michała).
 - f) Winiary (zespół dworski, pola lawendowe i aromaterapia).
 - g) Nowy Korczyn (osada lokowana w 1258 r., kościół pw. św. Stanisława, dawny klasztor franciszkanów, rynek z szachownicowym układem ulic, Synagoga, Dom Długosza, kościół farny pw. Św. Trójcy, św. Wawrzyńca i św. Elżbiety, figura św. Kingi z 1820 r., cmentarz stary tzw. „ruski” z kapliczką neogotycką i drzewo cierniowe, dawna strażnica graniczna).
 - h) Welnin (figury Jezusa Frasobliwego z przełomu XVIII/XIX w. i 1734 r., figura Matki Boskiej z 1637 r., figura Jezusa Ukrzyżowanego z 1717 r.).
 - i) Solec - Zdrój (zespół uzdrowiskowy, Łazienki w Parku Zdrojowym, sanatorium Świt, Willa Prus, sanatorium Jasna, kościół pw. św. Mikołaja, krzyż drewniany z XIX w. i figura Chrystusa z XX w.).

- j) Zborów (pałac z zabytkowym parkiem).
 - k) Stopnica (zamek Kazimierza Wielkiego, kościół pw. św. Piotra i Pawła, zespół klasztorny oo. Sercanów, cmentarz z XIX/XX w. i kaplica).
- 2) **Szlak kapliczek i świątków I** – obejmujący następujące miejscowości:
- a) Solec - Zdrój (krzyż drewniany z XIX w. i figura Chrystusa z XX w. w Parku Zdrojowym).
 - b) Zborów (figura Męki Pańskiej z XVII w., figury Jezusa Frasobliwego z 1790 r. i ok. 1858 r., figura Jezusa Ukrzyżowanego z 1865 r.).
 - c) Żuków (figura Jezusa Frasobliwego z 1686 r., głaz narzutowy).
 - d) Piasek Mały (krzyż z podnóżem z rzeźbionego kamienia z 1884 r., kapliczka kamienna z XVII w., kamienna okrągła figura z krzyżem z XVII w.).
 - e) Kików (figura Jezusa Frasobliwego z 1686 r.).
 - f) Sułkowice (figura Jezusa Ukrzyżowanego z XVII w., figura Jezusa Frasobliwego z XIX w., figura Matki Boskiej, figura św. Antoniego z Dzieciątkiem z XIX w.).
 - g) Smogorzów (barokowa figura Matki Boskiej Niepokalanej z Dzieciątkiem z II poł. XVII w., figura Chrystusa Frasobliwego na kolumnie z XVII/XVIII w., figura św. Tekli z 1820 r. obok dawnego dworu).
 - h) Stare Prusy (figura Chrystusa Frasobliwego w pozie siedzącej z 1890 r., kapliczka domkowa).
 - i) Stopnica (figura św. Antoniego Padewskiego obok bramy wejściowej na cmentarz klasztoru, kamienna figura św. Jana Nepomucena z 1730 r.).
 - j) Kąty Nowe (kapliczka słupowa szwedzka kamienna z XVIII w., kapliczka domkowa z 1794 r., figura św. Floriana z 1806 r., figura Matki Boskiej Niepokalanej na kolumnie z II poł. XIX w.).
 - k) Szklanów (figura Chrystusa Frasobliwego z 1790 r. kamienna z kwiatowym kapitelem, ufundowana na pamiątkę kościoła pw. św. Zofii).
- 3) **Szlak kapliczek i świątków II** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Welnin (figura Jezusa Frasobliwego z przełomu XVIII/XIX w., figura Matki Boskiej z 1637 r., figura Jezusa Ukrzyżowanego z 1717 r.).
 - b) Świniary (kościół drewniany pw. św. Stanisława, figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem i św. Dominika i św. Katarzyny z 1691 r.).
 - c) Piestrzec (figura „szwedzka” z 1655 r., figury z 1689 r.: Jezus Frasobliwy i 4 Ewangelistów: Mateusz, Marek, Jakub, Jan, figura św. Jana Nepomucena z XIX w.).
 - d) Zborów (figura Męki Pańskiej z XVII w., figury Jezusa Frasobliwego z 1790 r. i ok. 1858 r., figura Jezusa Ukrzyżowanego z 1865 r.).
 - e) Włosnowice (figura z XVIII w. - Matka Boska z Dzieciątkiem).
- 4) **Szlak zielarski** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Winiary (pola lawendowe).
 - b) Młyńczyska (ekspozycja ziół ponidziańskich w młynie, nauka zbierania i poznawanie właściwości ziół).
 - c) Stopnica (klasztor księży Sercanów - ogrody klasztorne z roślinami egzotycznymi).
- 5) **Szlak murowano – drewniany** obejmujący następujące miejscowości:

- a) Bronina (zakład kowalstwa artystycznego).
 - b) Żerniki Górne (mogiła kurhan, figura św. Jana Nepomucena).
 - c) Szczaworyż (kościół pw. św. Jakuba Starszego).
 - d) Skotniki Małe (młyn drewniany z 1929 r., grodzisko średniowieczne).
 - e) Skotniki Duże (figura Św. Tekli z 1796 r., pomnik przyrody wzgórze z wapieni kredy z roślinnością ciepłolubną).
 - f) Owczary (rezerwat ścisły słonoroślowy Owczary).
- 6) **Szlak murowany I** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Busko-Zdrój (kaplica pw. św. Anny z 1886 r., Park Zdrojowy, Łazienki z 1836 r. - obecnie Sanatorium „*Marconi*”, Starówka Zdrojowa – wille zdrojowe z przełomu XIX i XX w. wzdłuż ul. 1 Maja, Zamek „*Derślaw*”).
 - b) Wolica (kapliczka słupowa kamienna z XVII w.).
 - c) Bilczów (figura św. Rocha, kamienna z XVIII w.).
 - d) Chotel Czerwony (gotycki kościół pw. św. Bartłomieja, rezerwat Przęślin, rezerwat Góry Wschodnie).
 - e) Gorysławice (kościół pw. św. Wawrzyńca, figura św. Jana Nepomucena).
 - f) Wiślica (początki osady datowane na X i XI w., Bazylika Wiślicka, dzwonnica z lat 1460 - 1470, Dom Długosza (1460 r.), fundamenty kościoła pw. św. Mikołaja z X - XI w., misa chrzcielna z ok. 880 r., figura Męki Pańskiej z II poł. XVII w. przy pl. Solnym, grodzisko zwane „*Zamczyskiem Łokietka*”).
 - g) Dobrowoda (kościół pw. św. Marii Magdaleny, drewniana dzwonnica z XVIII w., barokowa figura św. Jana Nepomucena z XVII w., kapliczka z 1610 r.).
 - h) Baranów (kapliczka kamienna słupowa z XVIII w.).
 - i) Radzanów (dwór z końca XVIII w.).
- 7) **Szlak murowany II** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Busko - Zdrój (kościół parafialny Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, klasztor norbertanek, kamienna tablica renesansowa z XVI - XVII w., rynek z zachowanym układem ulic).
 - b) Mikułowice (grodzisko).
 - c) Szaniec (kościół gotycki pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny z 1499 r., figura św. Jana Nepomucena z 1820 r., dwór renesansowy, figury: św. Floriana, późnobarokowa z II poł. XVIII w., na cmentarzu - figury: św. Judy Tadeusza z 1818 r., św. Tekli, klasycystyczna z 1823 r.).
 - d) Kotki (figura św. Tekli z XVIII w.).
 - e) Janina (kościół pw. św. Wojciecha).
 - f) Widuchowa (dwór późnorenesansowy z 1620 r., kapliczka kamienna słupowa z kolumnkami i daszkiem z przeł. XVI/XVII w., figura Chrystusa Frasobliwego z XVIII w.).
 - g) Kuchary (figura św. Antoniego Padewskiego z 1707 r., figura Chrystusa Frasobliwego na kolumnie z XVIII w., figura Chrystusa Frasobliwego na postumencie z XIX w.).
 - h) Kąty Stare (zespół klasztorny oo. Sercanów).
 - i) Wolica (kapliczki domkowe murowane - XVIII w., 1895 r., 1905 r., figura św. Wojciecha z 1746 r.).
 - j) Kików (murowany dwór z XIX w., murowana z kamienia studnia z pocz. XX w.).

- k) Szczaworyż (kościół pw. św. Jakuba Starszego).
 - l) Skotniki Małe (grodzisko).
 - m) Pęczelice (zbór ariański, figura Chrystusa Miłosiernego z pocz. XIX w., figura św. Floriana z płaskorzeźbami świętych i NPM z 1910 r.).
 - n) Bronina (zakład kowalstwa artystycznego).
- 8) **Szlak drewniany** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Kameduły (pomnik przyrody - 3 dęby szypułkowe o obwodach pni 280, 320, 340 cm).
 - b) Młyny (młyn z II poł. XIX w., młyn murowany z drewnianym dachem z 1913 r., młyn z 1914 r. w przysiółku Psia Górka, młyn z 1913 r. w przysiółku Schodnia z zabytkowymi maszynami i żarnami).
 - c) Słabkowice (lipa zasadzona przez gen. Józefa Bema, a na niej kapliczka szafkowa).
 - d) Skorzów (drewniany dom z końca XIX w.).
 - e) Łagiewniki (Zimne Wody - geologiczny pomnik przyrody, 2 odsłonięcia geologiczne, wielokryształiczne gipsy, tzw. szklicowe o wysokości ok. 4 m, drewniany dom z początku XX w.),
 - f) Busko - Zdrój (Willa Polonia z 1900 r.).
- 9) **Szlak drewnianego budownictwa sakralnego wzdłuż Maskalisu** obejmujący następujące miejscowości:
- a) Busko - Zdrój (drewniany kościół pw. św. Leonarda, stary cmentarz).
 - b) Siesławice (figura św. Floriana murowana z 1920 r., Karabosy - geologiczny pomnik przyrody).
 - c) Chotelek (drewniany kościół pw. św. Stanisława).
 - d) Skorocice (rezerwat stepowy Skorocice).

6.9.2. Szlaki turystyczne.

Na terenie Powiatu Buskiego wyznaczono trzy szlaki turystyczne:

- 1) *Szlak czerwony* - z Buska Zdroju do Solca - Zdroju - o długości 27 km, prowadzi przez Garb Pińczowski i Niekę Solecką oraz przez miejscowości: Busko Zdrój, Owczary, Pęczelice, Szczaworyż, Skotniki Małe, Sułkowice, Piasek Mały, Żuków, Zborów, Solec Zdrój.
- 2) *Szlak zielony* - z Buska - Zdroju do Wiślicy - szlak o długości 94 km. Prowadzi częściowo przez tereny Nadnidziańskiego i Szanieckiego Parku Krajobrazowego. Na trasie szlaku znajdują się m.in. zabytkowe kościoły, pałac Tarnowskich w Zborowie oraz uzdrowisko w Solcu - Zdroju. Szlak prowadzi przez miejscowości: Busko - Zdrój, Szczaworyż, Stopnica, Solec - Zdrój, Nowy Korczyn, Stary Korczyn, Strożyska, Wiślica.
- 3) *Szlak niebieski* - z Pińczowa do Wiślicy o długości 39 km. Przechodzi przez florystyczne rezerваты przyrody: Pieczyska, Skorocice oraz Przęślin. Na trasie szlaku znajdują się zabytkowe kościoły w Chotlu Czerwonym i Gorzysławicach oraz Bazylika w Wiślicy. Prowadzi przez Garb Pińczowski, Niekę Solecką częściowo na terenie Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego oraz przez miejscowości: Pińczów, Grochowiska, Wełecz, Skorocice, Chotel Czerwony, Wiślica.

7. ANALIZA SWOT

7.1. Mocne strony.

Analiza SWOT to jedna z najpopularniejszych technik analitycznych, służąca do porządkowania informacji. Bywa stosowana we wszystkich obszarach planowania strategicznego, jako uniwersalne narzędzie pierwszego etapu analizy strategicznej.

Wśród mocnych stron lokalnego dziedzictwa kulturowego należy wyróżnić takie elementy, jak:

- 1) Duża liczba i różnorodność zabytków o szczególnych walorach, w tym:
 - Wiślica - jako kolebka państwowości polskiej,
 - Liczne zabytki sakralne,
 - kościoły drewniane,
 - stanowiska archeologiczne,
 - dziedzictwo kulturowe wsi,
 - wysokie nasycenie zabytkami nieruchomymi,
 - wyróżniające się układy staromiejskie o znaczeniu regionalnym,
 - występowanie zabytkowych grodów i grodzisk,
 - zachowane zabytkowe układy urbanistyczne.
- 2) Dziedzictwo działalności zakonów: Norbertanek, Franciszkanów, Sercanów i Reformatów.
- 3) Dziedzictwo wybitnych postaci: Jan Długosz czy Jan Chryzostom Pasek, Józef Piłsudski.
- 4) Obszary ochrony krajobrazu kulturowego w granicach istniejących parków krajobrazowych.
- 5) Zabytki dokumentujące kulturę żydowską.
- 6) Złaki turystyczne promujące dziedzictwo kulturowe.
- 7) Rozwijająca się turystyka uzdrowiskowa.
- 8) Rozwijająca się agroturystyka.
- 9) Kulturowanie miejscowych tradycji ludowych.
- 10) Zabytkowe groby i cmentarze.
- 11) Miejsca upamiętnienia (miejsca o szczególnej wartości historycznej).
- 12) Dokonane rozpoznanie i ewidencja dóbr kultury.

7.2. Słabe strony.

Wśród słabych stron lokalnego dziedzictwa kulturowego należy wyróżnić:

- 1) Zły stan zachowania obiektów zabytkowych zwłaszcza o charakterze niesakralnym, wynikający z niszczenia zabytków gospodarczą działalnością człowieka, braku bieżącej konserwacji i systematyczności działania.
- 2) Trudności ze znalezieniem użytkownika lub nabywcy, mogącego podjąć wymagom rewaloryzacyjnym.
- 3) Ograniczona możliwość adaptacji obiektów zabytkowych na współczesne cele użytkowe, wysokie koszty remontów - niewspółmierne do możliwości właścicieli, prowadzące obiekty do ruiny i rozbiórki.
- 4) Nieuregulowana własność obiektów zabytkowych.
- 5) Brak doświadczenia we wdrażaniu ochrony zintegrowanej.
- 6) Brak strategii w zakresie restrukturyzacji dziedzictwa kulturowego na obszarze niektórych samorządów gminnych.

- 7) Niska świadomość społeczna dotycząca zasobów dziedzictwa kultury materialnej i niematerialnej, w tym prawnych zobowiązań właścicieli do należytego utrzymania obiektów historycznych.
- 8) Niedostateczna świadomość środowisk inwestorskich i projektowych.
- 9) Niedostateczna promocja roli zabytków, jako szansy rozwojowej.
- 10) Niewystarczający udział mediów lokalnych w propagowaniu i promocji zabytków.
- 11) Zbyt niskie nakłady na wspieranie kultury.
- 12) Słaba obsługa szlaków turystycznych.

7.3. Szanse.

Wśród szans lokalnego dziedzictwa kulturowego należy wyróżnić:

- 1) Możliwość pozyskiwania środków finansowych z funduszy europejskich i krajowych na renowację zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- 2) Rosnącą rolę samorządu lokalnego w odnowę, restaurację zabytków poprzez przyznawanie dotacji.
- 3) Wzrost wartości zabytku i lokalnych tradycji, jako produktu turystycznego.
- 4) Włączanie obiektów zabytkowych w obieg gospodarczy.
- 5) Rozwój organizacji pozarządowych, które poprzez realizację zadań promują dziedzictwo kulturowe ziemi buskiej.
- 6) Rozwój agroturystyki.
- 7) Rozwój turystyki uzdrowiskowej.

7.4. Zagrożenia.

Wśród zagrożeń lokalnego dziedzictwa kulturowego należy wyróżnić:

- 1) Brak spójnego systemu finansowania oraz brak funduszy na organizację zadań z zakresu opieki nad zabytkami.
- 2) Brak spójności przepisów różnych ustaw aktów prawnych odnoszących się do ochrony zabytków.
- 3) Brak realnych zachęt dla inwestorów prywatnych do inwestowania w zabytki.
- 4) Brak środków finansowych właścicieli obiektów na konserwację.
- 5) Brak mechanizmów efektywnego wdrażania strategii.
- 6) Niestabilność przepisów prawa.
- 7) Brak strategii rewitalizacji wsi i małych miasteczek.
- 8) Brak doradztwa dla osób prywatnych inwestujących w obiekty zabytkowe.
- 9) Brak infrastruktury turystycznej przy obiektach zabytkowych i efektywnej ich promocji.
- 10) Zły stan zabytków i brak środków na ich renowację.

7.5. Wnioski z analizy SWOT.

Regionalna tożsamość kulturowa może istotnie wzbogacić kulturę danego społeczeństwa, ograniczyć negatywne przejawy globalizacji. Region świętokrzyski, którego częścią jest Powiat Buski, posiada bogatą specyfikę kulturową ściśle związaną z historią Polski, sięgającą czasów najdawniejszych. Specyfika kulturowa Powiatu Buskiego wyraża się poprzez:

- **ciągłość tradycji osadniczych** bardzo wcześnie zapoczątkowanych (osady z początków państwowości polskiej);
- **wpływy kulturowe i polityczne Krakowa** (Nowy Korczyn - sejmiki generalne prowincji małopolskiej), której skutkiem stało się wytworzenie kulturowej więzi subregionalnej;
- **tradycje kultury katolickiej** współistniejącej z innymi kulturami (judaizm, arianizm);
- **wybitną rolę Wiślicy** - kolebki polskiej państwowości - w utrwalaniu tożsamości narodowej i regionalnej;
- **bogate tradycje patriotyczne regionalne powiązane z narodowymi** - miejsca historyczne oraz cmentarze wojenne (Bronina - miejsce bitwy stoczony w czasie kampanii wrześniowej 1939 r., cmentarze wojenne w Uciskowie i Czarkowych, kapliczka na mogile powstańców z 1863 r. w Skrobaczowie);
- **żywość tradycyjnej kultury ludowej** - folklor uzewnętrzniany zwłaszcza podczas świąt religijnych i imprez regionalnych, tradycyjne rzemiosło i sztuka ludowa, lokalne zwyczaje, żywe legendy i podania.

Bogactwo zasobów dziedzictwa kulturowego powiatu, zarówno tych formalnie wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostałych daje szansę ich pełnego wykorzystania dla promocji turystycznej regionu. Bogactwo kulturowe stanowi o lokalnej tożsamości kulturowej mieszkańców oraz powód do dumy. Szczególnie dużą rolę odgrywają tu obiekty unikatowe. Unikatowe zbiory w zakresie zabytków ruchomych posiada Muzeum w Wiślicy, jak też zabytki gromadzone przez klasztory i kościoły.

Do najważniejszych zagrożeń lokalnego dziedzictwa kulturowego powiatu należy lokalnie zaniedbany krajobraz kulturowy, który stwarza ograniczenia rozwoju funkcji turystycznej. Opuszczone obiekty niszczą i powodują wymazywanie materialnych śladów wielokulturowej historii regionu. Podstawowym problemem podmiotów posiadających zabytki są ograniczone środki finansowe lub ich brak – na cele związane z prawidłową ich konserwacją i restauracją.

8. CELE I KIERUNKI DZIAŁAŃ PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POWIECIE BUSKIM.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w artykule 87 wytycza cele dla wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami nie różnicując celów poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego. Zgodnie z wskazaną podstawą prawną programy te mają na celu w szczególności:

- 1) Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
- 2) Uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
- 3) Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
- 4) Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.

- 5) Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opieką nad zabytkami.
- 6) Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków.
- 7) Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy Program ukierunkowany jest na ochronę zasobów dziedzictwa kulturowego Powiatu Buskiego. Czynnikiem niezbędnym do zrealizowania tych zamierzeń jest stałe dokonanie zmian w świadomości mieszkańców powiatu, a w szczególności samorządów oraz właścicieli zabytkowych obiektów. Wyznacznikiem założeń Programu są:

- zadania związane z planowaniem i realizacją ochrony dziedzictwa kulturowego na szczeblu powiatowym;
- wspieranie działań mających na celu zwiększenie odpowiedzialności właścicieli obiektów zabytkowych, współpraca z nimi w zakresie opieki nad zabytkami;
- wykorzystanie dziedzictwa kulturowego w promocji powiatu;
- aktywne działania na rzecz powstawania projektów i wspieranie wszelkich inicjatyw dotyczących kreowania form opieki nad zabytkami;
- niwelowanie niekorzystnych efektów niewłaściwych, wcześniejszych oddziaływań na stan krajobrazu kulturowego i zasoby zabytkowe;
- wykorzystywanie dostępnych funduszy na renowację zabytków.

Założenia Programu wynikają z dokonanej analizy zasobów zabytkowych. Zabytki mają wartość dzieł sztuki, która zależy od stanu ich zachowania. Tylko dobrze zabezpieczony i zachowany obiekt jest postrzegany jako wartościowy. Zabytek pojmowany w ten sposób może oddziaływać na stan gospodarki i przyczyniać się do rozwoju regionalnego. W tym rozumieniu zabytek włączony w procesy gospodarcze ma wartość ekonomiczną. Mając powyższe na uwadze sformułowano następującą wizję Programu:

Dziedzictwo kulturowe Powiatu Buskiego elementem lokalnej tożsamości i rozwoju gospodarczego.

8.1. Priorytety i działania przewidziane do realizacji w ramach Programu.

Aby wizja ta mogła być zrealizowana, konieczne jest podjęcie działań związanych z materią zabytków i ze świadomością społeczną. Temu służą przedstawione w Programie Priorytety w ramach których ujęte zostały poszczególne, skonkretyzowane działania.

Tab. 2. Priorytety Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Buskim.

PRIORYTET I:	Ochrona i wsparcie świadomego kształtowanie krajobrazu kulturowego.
PRIORYTET II:	Dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Buskiego.

Szczegółowe działania wyznaczone w poszczególnych priorytetach programowych sformułowano zostały w perspektywie wieloletniej, która dla osiągnięcia poszczególnych celów często

wykracza poza czteroletni okres obowiązywania niniejszego opracowania. Zakładane do realizacji zadania ujęte zostały w formie tabelarycznej z jednoczesnym wskazaniem wskaźników mających na celu monitorowanie realizacji programu celem sporządzenia okresowych sprawozdań, analiz oraz założeń działań na kolejne okresy.

Tab. 3 Kierunki i zadania określone dla Priorytetu I.

PRIORYTET I:			
Ochrona i wsparcie świadomego kształtowanie krajobrazu kulturowego.			
Kierunki działań:	Zadania:	Realizator:	Sposób weryfikacji i monitorowania:
<p>Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających podejmowanie działań mających na celu zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie.</p>	<p>Zadanie 1: Opracowanie i uzgodnienie z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków a następnie przyjęcie przez Radę Powiatu <i>Programu opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim</i></p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>
	<p>Zadanie 2: Okresowe sporządzanie sprawozdań z realizacji <i>Programu opieki nad zabytkami w Powiecie Buskim</i></p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>
<p>Kierunek 2: Zachamowanie procesu degradacji zabytków i poprawa stanu ich zachowania.</p>	<p>Zadanie 1: Udzielanie dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.</p>	<p>Liczba i wartość udzielonych dotacji.</p>
	<p>Zadanie 2: Publikowanie w Biuletynie Informacji Publicznej i wzajemne informowanie się u dotacjach udzielonych na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach – przez podmioty uprawnione</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami; - podmioty uprawnione do udzielania dotacji.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>
	<p>Zadanie 3: Prowadzenie wykazu udzielonych przez powiat dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>
	<p>Zadanie 4: Umieszczanie przez Starostę, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek tn podlega ochronie.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>
	<p>Zadanie 5: Ustanawianie przez starostę, na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków,</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds.</p>	<p>Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.</p>

	społecznych opiekunów zabytków	ochrony zabytków i opiece nad zabytkami.	
	<p>Zadanie 6: Podejmowanie działań w celu pozyskania środków zewnętrznych na dofinansowanie lub finansowanie prac przy zabytkach, w tym przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu. Podejmowanie działań w celu pozyskania środków zewnętrznych na dofinansowanie lub finansowanie prac przy zabytkach, w tym przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu oraz adawanie nowych funkcji społecznych i kulturowych obiektom zabytkowym powiatu.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna właściwa ds. inwestycji i promocji powiatu.</p>	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 7: Wspieranie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w procesach pozyskiwania funduszy w zakresie opieki nad zabytkami ze środków z poza budżetu powiatu</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna właściwa ds. inwestycji i promocji powiatu.</p>	

Tab. 4. Kierunki i zadania określone dla Priorytetu II.

PRIORYTET II : Dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Powiatu Buskiego.			
Kierunki działań:	Zadania:	Realizator:	Sposób weryfikacji i monitorowania:
Kierunek 1: Budowa bazy na temat zasobów kulturowego dziedzictwa Powiatu Buskiego	<p>Zadanie 1: Opracowanie i okresowa aktualizacji wykazu obiektów znajdujących się na terenie powiatu wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opiece nad zabytkami.</p>	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 2: Opracowanie i okresowa aktualizacja wykazu stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie Powiatu Buskiego wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opiece nad zabytkami.</p>	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 3: Budowa bazy fotograficznej wybranych obiektów zabytkowcy, stanowisk archeologicznych, miejsc pamięci oraz zasobów przyrodniczych znajdujących się na terenie powiatu.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/ - komórka organizacyjna ds. ochrony zabytków i opiece nad zabytkami. - komórka organizacyjna</p>	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.

		właściwa ds. promocji powiatu	
Kierunek 2: Działania edukacyjne i promocja dziedzictwa kulturowego powiatu.	<p>Zadanie 4: Organizacja, powierzanie lub wspieranie zadań publicznych oraz imprez o charakterze ponad gminnym, w tym zadań realizowanych przez organizacje pozarządowe z zakresu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - kultury; - odnoszących się do dziedzictwa kulturowego i regionalnego powiatu; - dotyczących tematyki krajoznawczej i przyrodniczej. 	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/</p> <ul style="list-style-type: none"> - komórki organizacyjne właściwe w poszczególnych zakresach merytorycznych. 	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 5: Promocja walorów kulturowych i historycznych powiatu poprzez wykorzystanie bazy fotograficznej obiektów zabytkowych i przyrodniczych walorów znajdujących się na terenie Powiatu Buskiego przy produkcji materiałów promocyjnych powiatu w tym promowanie potencjału kulturowego powiatu.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/</p> <ul style="list-style-type: none"> - komórka organizacyjna właściwa ds. promocji powiatu. 	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 6: Organizowanie i prowadzenie działalności kulturalnej poprzez wspieranie działalności instytucji kultury.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/</p> <ul style="list-style-type: none"> - komórka organizacyjna właściwa ds. edukacji i kultury. 	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 7: Ustalenie zasad i przyznawanie nagród w dziedzinie kultury.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/</p> <ul style="list-style-type: none"> - komórka organizacyjna właściwa ds. edukacji i kultury. 	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.
	<p>Zadanie 8: Opracowywanie i rozpowszechnianie materiałów promocyjno-informacyjnych oraz ich publikowanie na stronie powiatu ze szczególnym uwzględnieniem walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych i turystycznych Powiatu Buskiego.</p>	<p>Starostwo Powiatowe w Busku – Zdroju/</p> <ul style="list-style-type: none"> - komórka organizacyjna właściwa ds. promocji powiatu. 	Liczba i rodzaj przeprowadzonych działań.

8.2. Instrumenty wdrażania Programu.

Po przyjęciu przez Radę Powiatu w Busku - Zdroju Programu zakłada się następujące działania:

- 1) Opublikowanie Programu w Dzienniku Urzędowy Województwa Świętokrzyskiego oraz w Biuletynie Informacji Publicznej Starostwa Powiatowego w Busku – Zdroju.
- 2) Uaktualnianie i uzupełnianie Programu w związku ze zmieniającymi się uwarunkowaniami prawnymi, kulturowymi i społecznymi, a także w przypadku uzyskania uzasadnionych wniosków samorządów lokalnych i innych podmiotów.

Organem odpowiedzialnym za wdrażanie *Programu* jest Zarząd Powiatu w Busku - Zdroju. Przyjmuje się, że zadania określone w Programie będą realizowane poprzez:

- 1) Dofinansowywanie zadań realizowanych przez instytucje kultury prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego.
- 2) Dofinansowywanie zadań realizowanych przez organizacje pozarządowe.
- 3) Wspieranie organizacji i osób prywatnych w staraniach o środki finansowe ze źródeł zewnętrznych.
- 4) Dotacje na prace remontowe, konserwatorskie i budowlane prowadzone przy zabytkach.
- 5) Działania promocyjno – edukacyjne.

Powodzenie realizacji *Programu* będzie wymagało współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za poszczególne zadania, w tym m.in.: właściciele prywatnych, władz lokalnych samorządów terytorialnych, służb wojewódzkiego konserwatora zabytków, organizacji pozarządowych.

W ramach wyznaczonych kierunków działań zostały określone rodzaje zadań. Dla każdej grupy zadań zostały wyznaczone podmioty odpowiedzialne za realizację poszczególnych zadań.

8.3. Monitoring Programu.

Celem monitoringu jest zbieranie informacji dotyczących realizacji *Programu* na każdym etapie jego wdrażania. Monitoring stanowi bazę do oceny uzyskanych efektów (liczba i rodzaj poszczególnych działań) oraz do formułowania ewentualnych wytycznych i propozycji zmian.

Proces monitorowania będzie polegał na okresowym gromadzeniu informacji na temat stopnia i sposobu realizacji poszczególnych zadań określonych w Programie, oraz na dokonaniu niezbędnych analiz zebranych danych i opracowaniu raportów. Na podstawie zebranych informacji opracowywane będą dwuletnie sprawozdania z realizacji Programu, które przedstawione zostaną Radzie Powiatu w Busku – Zdroju.

9. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POWIECIE BUSKIM.

9.1. Ogólne zasady finansowania opieki nad zabytkami.

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami - w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami podmiot dysponujący tytułem prawnym do zabytku (prawo własności, użytkowanie wieczyste, trwałe zarząd, ograniczone prawo rzeczowe, stosunek zobowiązaniowy) ma obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy tym zabytku. Finansowanie prac konserwatorskich oraz sprawowanie opieki nad zabytkiem, do którego tytuł prawny posiada jednostka samorządu terytorialnego jest jej zadaniem własnym. Jednostki organizacyjne zaliczane do sektora finansów publicznych finansują opiekę nad zabytkiem ze środków przyznanych odpowiednio przez dysponentów części budżetu lub jednostek samorządu terytorialnego, którym te jednostki podlegają.

Podmiot będący właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru, posiadający taki zabytek w trwałym zarządzie oraz właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac

konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru albo prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 73 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dotacje na dofinansowanie zadań wynikających z opieki nad zabytkiem wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków mogą być również udzielane przez organ stanowiący gminy, powiatu lub województwa na zasadach określonych w stosownej uchwale podjętej przez ten organ (art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Źródła finansowania ochrony i opieki nad zabytkami można ogólnie podzielić na:

- 1) środki publiczne pochodzące z:
 - a) budżetu państwa:
 - dotacje celowe będące w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego w ramach ogłaszanych corocznie przez ministerstwo programów;
 - dotacje celowe będące w dyspozycji wojewody;
 - b) dotacje jednostek samorządu terytorialnego (szczebla gminnego, powiatowego i wojewódzkiego);
 - c) dotacje unijne (środki pochodzące z budżetu Unii Europejskiej) w ramach odpowiednich programów i działań w sferze ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego.
- 2) pozostałe źródła finansowania:
 - a) środki własne;
 - b) partnerstwo publiczno – prywatne;
 - c) środki pochodzące od:
 - osób fizycznych;
 - osób prawnych;
 - osób kościelnych i związków wyznaniowych;
 - fundacji, stowarzyszeń;
 - zbiorów publicznych.

Finansowanie środkami publicznymi zadań z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami realizowane jest na wszystkich szczeblach administracji publicznej. Źródłem finansowania zadań są środki planowane w rocznych ustawach budżetowych. Składają się na nie zarówno środki własne, jak i pochodzące z zagranicy (w tym z Unii Europejskiej). Środkami przeznaczonymi na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego dysponują ministrowie i wojewodowie, przy czym część środków pozostaje w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Dotacje z budżetu państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami mogą mieć charakter dotacji celowych, dotacji przedmiotowych i dotacji podmiotowych.

Dotacje celowe z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, mogą być udzielone przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Podstawę prawną dla tego rodzaju działań stanowi 74 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego

w sprawie szczegółowych warunków i trybu udzielania dotacji wydane na podstawie art. 80 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego stanowią podstawę do ubiegania się o środki na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje pozarządowe, placówki doskonalenia zawodowego nauczycieli szkół artystycznych oraz podmioty gospodarcze. Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego ogłasza m.in. programy w następujących zakresach: twórczości artystycznej i edukacji kulturalnej, literatury i promocji czytelnictwa, dziedzictwa kulturowego oraz programy infrastrukturalne i inne.

Wydatki na ochronę i opiekę nad zabytkami realizowane są również w ramach budżetów gminnych jednostek samorządu terytorialnego. Realizacja tych zadań wynika z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Tryb i zasady udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określa organ stanowiący danej jednostki samorządu terytorialnego. Każdy właściciel lub posiadacz zabytku ma obowiązek właściwego utrzymania i dbania o jego stan.

9.2. Zasady finansowania opieki nad zabytkami z budżetu Powiatu Buskiego.

Podstawę prawną do udzielania dotacji z budżetu powiatu w zakresie opieki nad zabytkami stanowi art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na podstawie której Rada Powiatu w Busku – Zdroju podjęła uchwałę określającą zasady udzielania dotacji w tym zakresie.

W trybie określonym w uchwale Nr XVIII/201/2020 Rady Powiatu w Busku - Zdroju z dnia 14 sierpnia 2020 r. w *sprawie określenia zasad udzielania dotacji na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub umieszczonych w gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie Powiatu Buskiego* (Dz. Urz. Woj. Św. 2020 poz. 3043). mogą być udzielone dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub umieszczonych w gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie Powiatu Buskiego.

Zgodnie z wskazaną uchwałą – Zarząd Powiatu w Busku – Zdroju ogłasza w każdym roku budżetowym nabór wniosków na dofinansowanie przedmiotowych prac. Wysokość środków przeznaczonych na ten cel określa uchwała budżetowa powiatu.

Dotacja może być udzielona podmiotowi będącemu właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub posiadającym zabytek w trwałym zarządzie w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych. Jeżeli dany zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja również może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków - dotacja może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzeniu ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- 2) przeprowadzeniu badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych,
- 3) wykonaniu dokumentacji konserwatorskiej,
- 4) opracowaniu programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- 5) wykonaniu projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- 6) sporządzeniu projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- 7) zabezpieczeniu, zachowaniu i utwaleniu substancji zabytku,
- 8) stabilizacji konstrukcyjnej części składowych zabytku lub ich odtworzeniu w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- 9) odnowieniu lub uzupełnieniu tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowitym odtworzeniu, z uwzględnieniem charakterystycznej dla zabytku kolorystyki,
- 10) odtworzeniu zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- 11) odnowieniu lub całkowitym odtworzeniu okien, w tym ościeżnic i okiennic zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- 12) modernizacji instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- 13) wykonaniu izolacji przeciwwilgociowej,
- 14) uzupełnianiu narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
- 15) wyeksponowaniu istniejących oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- 16) zakupie materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15,
- 17) zakupie i montażu instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Łączna kwota dotacji udzielonych ze środków publicznych tj. budżetu Powiatu Buskiego i innych źródeł publicznych na dofinansowanie prac lub robót przy zabytku, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków organy uprawnione do udzielania dotacji mają obowiązek prowadzić wykazy udzielonych dotacji oraz informować się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Zgodnie z Uchwałą Nr XXI/243/2020 Rady Powiatu w Busku – Zdroju z dnia 18 grudnia 2020 r. w sprawie chwalenia „Programu współpracy Powiatu Buskiego z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego w latach 2021-2025” - zlecenie zadań i udzielanie dotacji organizacjom pozarządowym m.in w zakresie zadań z dziedziny kultury odbywa się zgodnie z przepisami ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (*Dz. U. z 2022 r. poz. 1327 ze zm.*). W tym trybie wspieranie realizacji zadań publicznych poprzez ich dofinansowanie w ramach udzielanych dotacji odbywa się w drodze otwartego konkursu ofert ogłaszanego corocznie przez Zarząd Powiatu lub w trybie ofert uproszczonych (art. 19a o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie). Wysokość środków przeznaczonych na ten cel corocznie określa uchwała budżetowa powiatu.

10. ZAŁĄCZNIKI.**10.1. Obiekty małej architektury sakralnej podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.****Tab. 5. Wykaz obiektów małej architektury sakralnej na terenie Powiatu Buskiego.**

Gmina	Lp.	Nazwa zabytku
Pacanów	1.	Figurka Pana Jezusa na postumencie betonowym w Kwasowie.
	2.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie murowanym w Kwasowie.
	3.	Kapliczka Matki Boskiej Fatimskiej na postumencie murowanym w Kwasowie.
	4.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Kwasowie.
	5.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Kwasowie.
	6.	Figurka Pana Jezusa na postumencie murowanym w Pacanowie.
	7.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie murowanym w Pacanowie.
	8.	Figurka Pana Jezusa przy ul. Oleśnickiej w Pacanowie.
	9.	Krzyż na murowanym cokole z wizerunkiem Pana Jezusa w Pacanowie.
	10.	Krzyż żeliwny, na postumencie kamiennym, z wizerunkiem Pana Jezusa w Pacanowie.
	11.	Figurka Matki Boskiej na postumencie murowanym w Pacanowie.
	12.	Krzyż żeliwny z 1863 r. z wizerunkiem Pana Jezusa (cokół wykonany z elementów piaskowca, podstawa cementowa na postumencie z kamienia, wokół ogrodzenie ze słupków metalowych połączone łańcuchem) w Pacanowie.
	13.	Krzyż granitowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Pacanowie.
	14.	Figurka Matki Boskiej ul. Książnicka w Pacanowie.
	15.	Figura Św. Barbary w Pacanowie.
	16.	Krzyż na postumencie kamiennym ul. Beszowska w Pacanowie.
	17.	Figura Pana Jezusa w Pacanowie.
	18.	Figurka Matki Boskiej Fatimskiej umieszczona na kamieniu w Pacanowie.
	19.	Figura Św. Floriana w parku w Rynku w Pacanowie.
	20.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Sroczkowie.
	21.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie murowanym z cegły czerwonej w Sroczkowie.
	22.	Kapliczka Matki Boskiej na słupku metalowym w Sroczkowie.
	23.	Kapliczka Matki Boskiej na słupku metalowym w Sroczkowie.
	24.	Kapliczka Matki Boskiej na słupku w Sroczkowie.
	25.	Kapliczka Matki Boskiej w Sroczkowie.
	26.	Figurka Matki Boskiej na postumencie kamiennym na posesji nr 8 w Zborówku Nowym.
	27.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie kamiennym w Zborówku Nowym.
	28.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie z czerwonej cegły w Zborówku Nowym.
	29.	Krzyż z wizerunkiem Pana Jezusa na postumencie murowanym w Biskupicach.
	30.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie z cegły w Biskupicach.
	31.	Krzyż na postumencie murowanym z wizerunkiem Pana Jezusa w Biskupicach.
	32.	Figura Chrystusa Frasobliwego w Zborówku Starym.
	33.	Figurka Matki Boskiej na cokole murowanym w Zborówku Starym.
	34.	Figurka Matki Bożej na postumencie murowanym w Zborówku Starym.
	35.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Grabowicy.
	36.	Figurka Matki Boskiej w Komorowie.
	37.	Figurka Matki Boskiej na postumencie murowanym w Komorowie.
	38.	Figurka Matki Boskiej na postumencie kamiennym w Kółku – Żabieckim.
	39.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Kółku – Żabieckim.
	40.	Figura Św. Jan Nepomucena w Kółku – Żabieckim.
	41.	Figura Matki Boskiej na postumencie murowanym w Żabcu.
	42.	Figura Serca Pana Jezusa na postumencie murowanym z metalowym ogrodzeniem w Ratajach Karskich.
	43.	Figurka Matki Boskiej w Ratajach Karskich.
	44.	Figurka Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej na postumencie murowanym w Kępie Lubawskiej.
	45.	Figurka Matki Boskiej Niepokalanej na postumencie murowanym w Ratajach Słupskich.

	46.	Kapliczka Matki Boskiej, słupkowa z szafką, oszklona w Ratajach Słupskich.
	47.	Figurka Pana Jezusa w Ratajach Słupskich.
	48.	Figurka Matki Boskiej na postumencie w Zołczy –Ugory.
	49.	Figurka na postumencie w Wójczy.
	50.	Figurka na postumencie w Wójczy.
	51.	Krzyż metalowy w Wójczy.
	52.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Wójczy.
	53.	Krzyż metalowy z wizerunkiem Pana Jezusa w Wójeczce.
	54.	Figurka w Wójeczce.
	55.	Krzyż metalowy w Chrzanowie.
	56.	Figurka Pana Jezusa na cokole murowanym w Słupi.
	57.	Krzyż drewniany z wizerunkiem Pana Jezusa w Słupi.
	58.	Krzyż metalowy w Słupi.
	59.	Figurka Matki Boskiej w Słupi.
	60.	Figurka św. Józefa w Słupi.
	61.	Figurka Chrystusa Frasobliwego w Słupi.
	62.	Figurka Matki Bolesnej w Oblekoniu.
	63.	Krzyż na postumencie murowanym w Oblekoniu.
	64.	Figurka Trójcy Świętej w Oblekoniu.
	65.	Krzyż przydrożny na postumencie kamiennym w Oblekoniu.
	66.	Krzyż na postumencie kamiennym w Oblekoniu.
	67.	Figurka Matki Boskiej na postumencie w Trzebicy.
	68.	Kapliczka Matki Boskiej Cudownej na słupie drewnianym w Podwalu.
	69.	Figura Wniebowzięcia wzniesiona na kopcu w Biechowie.
	70.	Figura św. Jana Nepomucena w Biechowie.
	71.	Figura Rodziny Świętej wzniesiona na kamieniu w Biechowie.
	72.	Figura Niepokalanie Poczęta Dziecina Maryja w Biechowie.
	73.	Figurka w Książnicach.
	74.	Figurka Św. Jana Nepomucena na postumencie w Książnicach.
	75.	Kapliczka Matki Boskiej na postumencie murowanym w Książnicach.
	76.	Krzyż na kamiennym postumencie w Karsach Małych.
	77.	Kapliczka Matki Boskiej szafkowa na drzewie w Karsach Dolnych.
	78.	Kapliczka Matki Boskiej szafkowa umieszczona na drzewie w Niegosławicach.
	79.	Kapliczka Matki Boskiej szafkowa umieszczona na drzewie w Niegosławicach.
	80.	Figurka Matki Boskiej kamienna w Niegosławicach.
	81.	Kapliczka Matki Boskiej na słupie drewnianym w Niegosławicach.
	82.	Kapliczka Matki Boskiej Częstochowskiej w Niegosławicach.
	83.	Kapliczka Matki Boskiej Częstochowskiej na słupie drewnianym w Niegosławicach.
Tuczępy	84.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Tuczępach.
	85.	Ogrodzenie wokół kościoła w Tuczępach.
	86.	Dzwonnica w Tuczępach.
	87.	Wikarówka w Tuczępach.
	88.	Figura św. Jana Chrzciciela w Tuczępach.
	89.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Górze.
	90.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Sieczkowie.
	91.	Krzyż metalowy na kamiennym postumencie w Chałupkach.
	92.	Krzyż metalowy na kamiennym postumencie w Chałupkach.
	93.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Chałupkach.
	94.	Krzyż metalowy na kamiennym postumencie w Grzymale.
	95.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Grzymale.
	96.	Krzyż przydrożny w Wierzbicy.
	97.	Figura Najświętszej Marii Panny w Wierzbicy.
	98.	Figurki przydrożna św. Antoniego w Dobrowie.
	99.	Krzyż przydrożny na kamiennym postumencie w Dobrowie.
	100.	Krzyż metalowy na kamiennym postumencie w Januszkowicach.
	101.	Krzyż metalowy na kamiennym postumencie w Jarosławicach.
	102.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Nizinach.
	103.	Figura przydrożna św. Antoniego w Kargowie.

	104.	Figura św. Józefa w Kargowie.
	105.	Figurka Matki Bożej w Kargowie.
	106.	Figura Matki Boskiej w Kargowie.
	107.	Krzyż żeliwny na kamiennym postumencie w Kargowie.
	108.	Figura Matki Boskiej w Brzozówce.
Wiślica	109.	Figura „Męki Pańskiej” w Wiślicy.
	110.	Kapliczka w Wawrowicach.
	111.	Kapliczka w Jurkowie.
	112.	Figura w Jurkowie.
	113.	Kapliczka na słupie drewnianym w Jurkowie.
	114.	Krzyż przydrożny w Szczytnikach.
	115.	Krzyż przydrożny w Chotlu Czerwonym (Stara Wieś).
	116.	Figura Chrystusa Frasobliwego w Górkach.
	117.	Figura w Kobylnikach.
	118.	Krzyż przydrożny w Kobylnikach.
	119.	Figura „Anioła” w Kobylnikach.
	120.	Krzyż przydrożny w Kobylnikach.
	121.	Krzyż przydrożny w Skotnikach Dolnych.
	122.	Figura przydrożna w Skotnikach Górnych.
	123.	Figura przydrożna w Skotnikach Górnych.
Solec - Zdrój	124.	Figura Chrystusa Frasobliwego z ok. XVIII w. w Wehnie.
	125.	Figura Chrystusa Frasobliwego z 1734 r. w Wehnie.
	126.	Figura Matki Boskiej Różańcowej z 1937 r. w Wehnie.
	127.	Krzyż kamienny z ok. XVIII lub XIX w. w Wehnie.
	128.	Figura Serca Jezusa 1818-1928 w Solcu – Zdroju.
	129.	Figura Marii Niepokalanej z 1920 r. w Solcu – Zdroju.
	130.	Figura Marii Niepokalanej z 1904 r. w Solcu – Zdroju.
	131.	Figura św. Mikołaja z 1982 r. w Solcu – Zdroju.
	132.	Figura Chrystusa Frasobliwego z 1884 r. w Piasku Małym.
	133.	Krzyż żeliwny z 1938 r. w Piasku Małym.
	134.	Kapliczka „szwedzka” z ok. 1655 r. w Piasku Małym.
	135.	Kapliczka pasyjna z 1951 r. w Piasku Małym.
	136.	Figura św. Rozalii z XVII w. w Zagórzanach.
	137.	Figura Marii Niepokalanej z ok. XIX w. w Zagórzanach.
	138.	Krzyż kamienny z ok. I poł. XIX w. w Zagórzanach.
	139.	Figura Chrystusa Frasobliwego z 1858 r. w Zborowie.
	140.	Krzyż kamienny z ok. XIX w. w Zborowie.
	141.	Krzyż żeliwny z 1880 r. w Zborowie.
	142.	Krzyż drewniany z XIX w. w Zborowie.
	143.	Krzyż drewniany z XIX w. w Zborowie.
	144.	Kapliczka pasyjna z ok. XVII w. w Zborowie.
	145.	Figura Chrystusa Frasobliwego z 1688 r. w Żukowie.
	146.	Figura Marii Niepokalanej z 1951 r. w Żukowie.
	147.	Figura Matki Boskiej Różańcowej z 1934 r. w Zielonkach.
	148.	Figura Matki Boskiej Różańcowej z 1928 r. w Zielonkach.
	149.	Figura Marii Niepokalanej z 1904 r. w Chinkowie.
	150.	Figura Chrystusa Frasobliwego z ok. XVII w. w Kikowie.
	151.	Krzyż kamienny z ok. XIX w. w Kikowie.
	152.	Kapliczka pasyjna w Kikowie.
	153.	Kapliczka pasyjna z ok. XVII w. w Kikowie.
	154.	Figura św. Floriana z ok. XIX w. w Kikowie.
	155.	Krzyż kamienny z 1917 r. w Magierowie.
	156.	Krzyż żeliwny z 1863 r. w Magierowie.
	157.	Figura Chrystusa Frasobliwego i 4 Ewangelistów z 5.05.1689 r. w Piestrzcu.
	158.	Krzyż żeliwny z 1907 r. w Piestrzcu.
	159.	Kapliczka „szwedzka” z ok. XVII w. w Piestrzcu.
	160.	Figura św. Jana Nepomucena z XIX w. w Piestrzcu.
	161.	Figura Chrystusa Frasobliwego z ok. XIX w. w Sułkowicach

	162.	Krzyż kamienny z ok. XIX w. w Sułkowicach
	163.	Kapliczka pasyjna z XVIII/XIX w. w Sułkowicach.
	164.	Figura św. Antoniego Padewskiego z XIX w. w Sułkowicach.
	165.	Figura św. Jana Kantego z 1835 r. w Sułkowicach.
	166.	Kapliczka z Figurą Chrystusa Frasobliwego w Świniarach.
	167.	Figura Matki Boskiej Różańcowej z Dzieciątkiem i św. Katarzyny Sieneńskiej i Dominika z 1691 r. w Świniarach.
	168.	Figura Matki Boskiej Różańcowej z 1922 r. w Świniarach.
	169.	Krzyż kamienny z 1891 r. we Włosnowicach.
	170.	Krzyż żeliwny z XIX w. we Włosnowicach.
	171.	Figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z XIX w. we Włosnowicach
Stopnica	172.	Kaplica przy ul. Polnej w Stopnicy.
Busko - Zdrój	173.	Kapliczka z XVIII w. w Baranowie.
	174.	Figura św. Rocha z k. XVIII w. w Bilczowie.
	175.	Krzyż przydrożny z 1858 r. w Bilczowie.
	176.	Figura NMP Niepokalanie Poczętej z 1821 r. w Broninie.
	177.	Figura św. Stanisława z pocz. XIX w. w Broninie.
	178.	Zespół kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia NMP - figura Chrystusa Miłościwego Serca na cmentarzu przykościelnym (1934 r.) w Busku - Zdroju.
	179.	Zespół kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia NMP- figura NMP na cmentarzu przykościelnym z 1738 r. w Busku - Zdroju.
	180.	Zespół kościoła św. Leonarda - nagrobek Pawła Sołtyka na cmentarzu przykościelnym z 1829 r. w Busku - Zdroju.
	181.	Zespół kościoła św. Leonarda - kamienna kolumna z motywem wici roślinnej z przełomu XVII/XVIII w. w Busku - Zdroju.
	182.	Figura św. Jana Nepomucena z 1925 r. w Busku - Zdroju.
	183.	Figura św. Antoniego z 1823 r. w Busku - Zdroju.
	184.	Kapliczka przydrożna w pobliżu kościoła po stronie zachodniej z 1605 r. w Dobrowodzie.
	185.	Zespół kościoła parafialnego - figura przydrożna św. Jana Nepomucena na cmentarzu przykościelnym z 2 poł. XVIII w. w Dobrowodzie.
	186.	Figura św. Jana Nepomucena z 1860 r. w Galowie.
	187.	Krzyż przydrożny z 1922 r. w Galowie.
	188.	Figura św. Jana Nepomucena z 2 poł. XVIII w. w Janinie.
	189.	Figura św. Tekli, zapewne z XVIII w. w Janinie.
	190.	Figura św. Tekli z XVIII w. w Kotkach.
	191.	Figura Anioła Stróża z 1807 r. w Młynach.
	192.	Figura św. Antoniego z lat 1817 - 1827 w Młynach.
	193.	Figura św. Sebastiana z 1808 r. w Młynach.
	194.	Krzyż żeliwny z 1862 r. w Młynach.
	195.	Krzyż przydrożny z XIX/XX w. w Olganowie
	196.	Figura Chrystusa Miłosiernego z początku XIX w. w Pęczelicach.
	197.	Figura NMP Niepokalanie Poczętej z 1796 r. w Szańcu.
	198.	Figura św. Floriana z 2 połowa XVIII w. w Szańcu.
	199.	Figura św. Judy Tadeusza z 1818 r. w Szańcu.
	200.	Figura św. Jana Nepomucena z 1810 r. w Szańcu.
	201.	Figura św. Tekli z 1823 r. w Szańcu
	202.	Krucyfiks z rzeźbami Matki Boskiej i św. Jana (na kanelowanym trzonie) z 1 poł. XIX w. w Welczu.
	203.	Figura św. Pawła z 1840 r. w Welczu.
	204.	Figura Chrystusa Frasobliwego z XVIII w. w Widuchowie.
	205.	Kapliczka przydrożna z XVI/ XVII w. w Widuchowie.
	206.	Kapliczka przydrożna z początku XVII w. w Wolicy.
207.	Figura Chrystusa Frasobliwego na kolumnie z 1726 r. w Żernikach Górnych.	
208.	Figura św. Jana Nepomucena z 1741 r. w Żernikach Górnych.	
Nowy Korczyn	209.	Kapliczka barokowa z 1666 r. w Czarkowach.
	210.	Figura Św. Michała w Czarkowach.
	211.	Figura Św. Kingi z 1820 r. w Nowym Korczynie.

212.	Kapliczka barokowa z II poł. XVII w. w Strożyskach.
213.	Kapliczka słupowa z XVII w. w Strożyskach.
214.	Figura Św. Franciszka z 1820 r. w Rzegocinie.
215.	Figura barokowa w Ostrowcach
216.	Figura kamienna słupowa w Ostrowcach.
217.	Figura kamienna z XIX/XX w. <i>Cztery sceny z życia Chrystusa</i> w Pawłowie.
218.	Krzyż przydrożny drewniany z 1876 r. w Błotnowoli.
219.	Kapliczka latarniowa, kamienna z figurkami świętych z XVII/XVIII w. w Brzostkowie
220.	Figura Chrystusa Frasobliwego z XVII w. w Piasku Wielkim.
221.	Figura przydrożna św. Jana Nepomucena z XVIII w. w Winiarach Dolnych.

10.2. Obiekty przyrodnicze podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.

Tab. 6. Wykaz obiektów przyrodniczych podlegających ochronie na terenie Powiatu Buskiego.

Lp.	Forma ochrony	Gminy Powiatu Buskiego	Nazwa	Rok utworzenia	Opis
1.	Stanowisko dokumentacyjne	Busko - Zdrój	Odsłonięcie geologiczne Zajęcza Góra Skotniki Małe	2002	Profil wapienny z gładzowiskiem w miejscu byłego kamieniołomu, o powierzchni 11,19 ha położony w miejscowości Skotniki Małe na działkach nr 225 i 237 stanowiących własność gminy Busko – Zdrój.
2.			Odsłonięcie geologiczne łom skalny Młyny		Ściana tomiku odsłaniająca przekątnie warstwowanie bloki skalne, o wysokości ok. 4 m, położona w miejscowości Młyny na działce nr 152.
3.		Busko Zdrój Solec - Zdrój, Stopnica	Szaniecki Park Krajobrazowy	2005	Szaniecki Park Krajobrazowy (SzPK) zajmuje powierzchnię 11 289,6 ha. Celami ochrony parku są m. in.: zachowanie cennych biocenoz z chronionymi i rzadkimi gatunkami flory, fauny i grzybów; zachowanie różnorodności geologicznej; racjonalne wykorzystanie zasobów złóż kopalin; zachowanie naturalnych fragmentów ekosystemów wodnych i wodnoblotnych; zachowanie populacji roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową; zachowanie siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; zachowanie układów i obiektów zabytkowych, a także miejsc pamięci narodowej.

4.	Parki krajobrazowe	Wiślica, Nowy Korczyn, Busko - Zdrój	Nadnidziański Park Krajobrazowy	2005	Nadnidziański Park Krajobrazowy (NPK) zajmuje powierzchnię 22 888,6 ha. Celami ochrony parku są m. in.: zachowanie cennych biocenoz z chronionymi i rzadkimi gatunkami flory, fauny i grzybów; zachowanie różnorodności geologicznej; racjonalne wykorzystanie zasobów złóż kopalin; zachowanie naturalnych fragmentów ekosystemów wodnych i wodno - błotnych; zachowanie populacji roślin, zwierząt i grzybów objętych ochroną gatunkową; zachowanie siedlisk zagrożonych wyginięciem, rzadkich i chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; zachowanie układów i obiektów zabytkowych, a także miejsc pamięci narodowej; preferowanej zabudowy nawiązującej do regionalnej tradycji i otaczającego krajobrazu; zachowanie wartości historycznych, kulturowych i etnograficznych.
5.	Obszar Chronionego Krajobrazu	Gnojno Busko- Zdrój Stopnica Tuczępy	Chmielnicko - Szydłowski Obszar Chronionego Krajobrazu	2005	Chmielnicko-Szydłowski Obszar Chronionego Krajobrazu obejmuje powierzchnię 60 733 ha. Działanie na terenie Obszaru dotyczy m. in.: zachowania i ochrony zbiorników wód powierzchniowych naturalnych i sztucznych; zachowania śródpolnych i śródleśnych torfowisk, terenów podmokłych, oczek wodnych, polan, wrzosowisk, muraw, niedopuszczenie do ich uproduktywnienia lub też sukcesji; utrzymania ciągłości i trwałości ekosystemów leśnych; zachowania i ewentualne odtwarzania lokalnych i regionalnych korytarzy ekologicznych; ochrona stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów; szczególna ochrona ekosystemów i krajobrazów wyjątkowo cennych, poprzez uznawanie ich za rezerwy przyrody, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe i użytki ekologiczne.
6.	Obszar Chronionego Krajobrazu	Wiślica, Nowy Korczyn, Busko - Zdrój	Nadnidziański Obszar Chronionego Krajobrazu	2005	Nadnidziański Obszar Chronionego Krajobrazu (NOChK) - położony na terenie otuliny Nadnidziańskiego Parku Krajobrazowego - zajmuje powierzchnię 26 312 ha. Tereny te obejmuje się ochroną ze względu na: ochronę dużych kompleksów leśnych dla zachowania różnorodności biologicznej lasu; szczególną ochronę ekosystemów i wyjątkowo cennych krajobrazów; zachowanie naturalnych stanowisk roślinności kserotermicznej i halofitowej; zachowanie naturalnych fragmentów obszarów wodnych i wodno-błotnych; zachowanie tworów i składników przyrody nieożywionej.

7.	Obszar Chronionego Krajobrazu	Pacanów Stopnica Solec - Zdrój Busko - Zdrój Nowy Korczyn	Solecko - Pacanowski Obszar Chronionego Krajobrazu	2005	Solecko-Pacanowski Obszar Chronionego Krajobrazu (S-POCHK) obejmuje powierzchnię 47 347 ha. Cele działania na terenie Obszaru w zakresie czynnej ochrony ekosystemów to m. in.: zachowanie i ochrona zbiorników wód powierzchniowych naturalnych i sztucznych; zachowanie śródpolnych i śródleśnych torfowisk, terenów podmokłych, oczek wodnych, polan, wrzosowisk, muraw; utrzymanie ciągłości i trwałości ekosystemów leśnych; zachowanie i ewentualne odtwarzanie lokalnych i regionalnych korytarzy ekologicznych; ochrona stanowisk chronionych gatunków roślin, zwierząt i grzybów.
8.	Obszar Chronionego Krajobrazu	Busko Zdrój Solec - Zdrój, Stopnica	Szaniecki Obszar Chronionego Krajobrazu	2005	Szaniecki Obszar Chronionego Krajobrazu (SzOChK), położony na terenie otuliny Szanieckiego Parku Krajobrazowego, zajmuje powierzchnię 13 757 ha. Tereny te obejmuje się ochroną ze względu na: ochronę dużych kompleksów leśnych; szczególną ochronę ekosystemów i wyjątkowo cennych krajobrazów; zachowanie naturalnych stanowisk roślinności kserotermicznej i halofitowej; zachowanie naturalnych fragmentów obszarów wodnych i wodno – błotnych.
9.	Rezerwat Przyrody	Busko-Zdrój	Rezerwat roślinności słonolubnej Owczary	1959	Rezerwat o powierzchni 1,5 ha zlokalizowany w miejscowości Owczary, na działce oznaczonej nr ewidencyjny 99/3. Położony jest w kotlinowatym zagłębieniu wśród pól. Specyfika terenu związana z występowaniem słanego bagna, zdecydowała o rozwoju charakterystycznej dla tego rodzaju siedliska roślinności słonolubnej.
10.		Wiślica	Rezerwat stepowy Góry Wschodnie Chotel Czerwony	1959	Rezerwat ścisły obejmujący fragment niewielkiego wzniesienia zbudowanego z grubokrystalicznych, szklcowych gipsów ustanowiony w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnych stanowisk zespołów roślinności stepowej. W murawach rosną chronione i rzadkie gatunki roślin jak: miłek wiosenny, ostnica włosowata, ostrożeń pannoński, mikołajek polny, ożota zwyczajna, dziewięciśń bezłodygowy, kostrzewa walezyjska, traganek duński, oman wąskolistny i zagorzałek żółty.

11.	Rezerwat Przyrody	Wiślica	Rezerwat stepowy Przęślin Chotel Czerwony	1960	<p>Rezerwat częściowy obejmujący gipsowe wzgórze zwane Przęślin ustanowiony w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska roślinności stepowej oraz odsłonięć gipsów wielokrystalicznych widocznych w południowej i zachodniej ścianie wzgórza. W jego południowo - zachodnim stoku odsłaniają się duże wykształcone kryształy gipsu, zwane szklicą. W składzie florystycznym tych zbiorowisk występują chronione i reliktowe gatunki roślin jak: ostnica włosowata, stuliusz miotłowy, wiechlina cebulkowata w odmianie żyworodnej, len włochaty, len złocisty, miłek wiosenny, dziewięciśń bezłodygowy i inne. Żyją tu również rzadkie gatunki ciepłolubnych owadów, m.in. cykady.</p>
12.			Rezerwat stepowy Skorocice	1960	<p>Rezerwat częściowy ustanowiony w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska roślin stepowych. Unikatowa dolina krasowa powstała w wyniku zawalenia się fragmentów jaskiń krasowych i działalności erozyjnej potoku, który płynie dnem wąwozu, a miejscami fragmentami korytarzy Jaskini Skorocickiej. Dolina charakteryzuje się występowaniem wielu form krasu gipsowego, m.in. są tu jaskinie, mosty skalne, wywierzyska, ostańce i lejki krasowe. Strome zbocza porasta roślinność kserotermiczna z udziałem takich zbiorowisk, jak: step ostnicowy, step łąkowy i murawa kserotermiczna z węży mordem stepowym i seslerią błotną. Rośnie tu też wiele chronionych i rzadkich roślin: ostnica Jana, ostnica włosowata, węży mord stepowy, śniedek wąskolistny, sierpik różnolistny, przetacznik wczesny. W rezerwacie występuje interesująca fauna kserotermiczna, zwłaszcza owady i pajęczaki stepowe i troglobiotyczne.</p>

13.			Rezerwat stepowy Skotniki Górne	1962	Rezerwat ścisły stanowiący fragment pasma wzniesień o charakterze progu skalnego czyli kuesty, rozciągające się pomiędzy Skotnikami Górnymi a Wolą Zagojską. Rezerwat ustanowiony w celu zachowania ze względów naukowych i dydaktycznych naturalnego stanowiska roślin stepowych. Podnóże progu zbudowane z margli kredowych, a być może także z margli podgipsowych, podatnych na wietrzenie i erozję. Czoło progu, miejscami skaliste i strome, tworzą znacznie odporniejsze gipsy szklicowe. Margle odślaniają się na południowo - zachodnich stromych zboczach pasma, gipsy natomiast w górnych partiach wzniesień. Zbocza południowo - wschodnie są słabiej nachylone. Rezerwat znajduje się na południowym krańcu opisanego pasma. Obejmuje on szczytową część wzgórza oraz zbocza o ekspozycji płd. i zach. Ma kształt wąskiego pasa o zmiennej szerokości wzdłuż dłuższych boków nieregularnie powycinanego. Rezerwat otaczają pola orne i łąki wykształcone na odłogu. Obszar rezerwatu odznacza się bogatą florą kserotermiczną roślin naczyniowych - ciepłolubne murawy o charakterze stepowym. Występują tu gatunki objęte całkowitą ochroną prawną: miłek wiosenny, zawilec wielkokwiatowy i ostnica włosowata.
14.	Użytek ekologiczny	Wiślica	Łąka - Słone źródło w Szczerbakowie	2002	Na terenie łąki występują halofity: muchotrzew solniskowy, sitowie nadmorskie, przewierceń wąskolistny.
15.		Solec - Zdrój	Łąka śródleśna z roślinnością błotną	2002	Łąka w dużym stopniu zarośnięta przez samosiewy brzozy i olchy. Zagrożenie dla obiektu wynika z naturalnej sukcesji lasu.
16.			Wąwóz z wychodniami wapiennymi Wąwóz Kikowski		Naturalny wąwóz o deniwelacji do 30 m z wapiennymi wychodniami skał ambon, porośnięty roślinnością kserotermiczną. Podłoże geologiczne wąwozu stanowią wapienie i piaskowce jurajskie i kredowe.
17.		Busko-Zdrój	Ostra Góra w Skotnikach Małych	2002	Użytek ekologiczny o powierzchni 1,5 ha zlokalizowany w miejscowości Skotniki Małe na działce oznaczonej nr 6, stanowiącej własność Wspólnoty Wsi Skotniki Małe. Obejmuje on fragment wzniesienia z dobrze wykształconą roślinnością kserotermiczną.
18.	Pomnik Przyrody	Nowy Korczyn	Dąb szypułkowy - 2 sztuki	1960	Rzegocin.
19.		Gnojno	Dąb szypułkowy	1986	O pierścieniu 450 cm, wys. 20 m.
20.			Źródła szczelinowe	1987	Typ źródła podływowe, szczelinowe.
21.			Dąb szypułkowy	1986	O pierścieniu 375 cm, wys. 20 m.
22.			Źródło	1987	Skadla - źródło stanowią dwa wypływy podzboczowe.
23.		Pacanów	Dąb szypułkowy	2006	Dąb szypułkowy w wieku ok. 250 lat w Oblekoniu.
24.			Dąb szypułkowy	2014	Dąb szypułkowy w wieku ok. 250 lat Wójcza.
25.			Solec-	Głaz narzutowy	1987

26.		Zdrój	Zespół jaskiń krasowych	2001	Kików - jaskinie powstałe w wapieniach oraz piaskowcach jurajskich i kredowych.
27.		Stopnica	Modrzew europejski	2003	Obwód pnia 282 cm. Rośnie w Smo- gorzowie.
28.		Busko-Zdrój	Grupy drzew: <i>Trzy Dęby Szypułkowe</i> w Kamedulach	2002	Pomnik przyrody ożywionej <i>Trzy dęby szypułkowe</i> (<i>Quercus robur</i>) o obwodach pni 280 cm, 320 cm, 340 cm, rosnące w miejscowości Kameduły, na działkach oznaczonych nr ewid. 161 i 162.
29.	Skałki: Odslonięcie geologiczne w Siesławicach		2002	Odslonięcie geologiczne zlokalizowane jest w Siesławicach na działkach oznaczonych numerami ewidencyjnymi 523 i 525. Jest to ściana starego wyrobiska o długości 70 m i wysokości 5 m, w której odsłania się środkowa część profilu serii gipsowej badenu.	
30.	Odslonięcie geologiczne <i>Zimne wody</i> w Busku - Zdroju		2002	Twór przyrody nieożywionej <i>Odslonięcie geologiczne - Zimne Wody</i> znajduje się w Busku - Zdroju koło miejscowości Łągiewniki, na działce oznaczonej numerem ewidencyjnym 17. Ma ono formę progu skalnego o wysokości 5m. W dolnej części, na długości 8 m i wys. 3,5 m odsłaniają się wielkokrystaliczne gipsy szklicowe wykształcone w formie „jaskółczych ogonów”.	
31.	Odslonięcie geologiczne - (próg skalny) w Busku - Zdroju		1987	Odslonięcie geologiczne - stanowiące próg skalny w górnej części wzniesienia o długości 12 m i wysokości 4 m, zbudowany z gipsów wielkokrystalicznych, tzw. szklicowych, w skarpie ciągnącej się na zachód od Łągiewnik, ok. 200 m na północ od drogi polnej Busko - Zdrój - Łągiewniki i ok. 1 km od drogi Busko - Zdrój - Kielce w kierunku wschodnim. Odslonięcie geologiczne znajduje się na działce nr ewidencyjny 17 w obrębie 5 w Busku - Zdroju.	
32.	Pomnik przyrody	Busko - Zdrój	Sosna pospolita	2002	Pomnik przyrody ożywionej - Sosna pospolita o obwodzie pnia ok. 200 cm, rosnąca w miejscowości Wełecz na działce oznaczonej nr ewid. 28/627.
33.			„Ryszard” dąb szypułkowy w Busku - Zdroju	2013	Pomnik przyrody - drzewo gatunku dąb szypułkowy (<i>Quercus robur</i> L.), o nazwie „Ryszard”, obwód pnia 355 cm, rosnące na działce nr 93/3 obr. 13 w Busku - Zdroju.

10.3. Miejsca pamięci podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.**Tab. 7. Wykaz miejsc pamięci zlokalizowanych na terenie Powiatu Buskiego.**

Gmina	Lp.	Miejscowość	Opis miejsca pamięci
Busko - Zdrój	1.	Busko - Zdrój	Willa „Polonia” drewniany budynek z 1900 r. W okresie II wojny światowej posterunek policji bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) oraz Sąd Specjalny (Sondergericht) z aresztem zlokalizowanym w piwnicach. Miejsce kaźni i zbrodni niemieckich. Po zakończeniu działań wojennych budynek wykorzystywany był również jako siedziba Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego.
	2.	Busko - Zdrój	Budynek klasztoru ponorbertańskiego z I poł. XVIII w. Miejsce kaźni i zbrodni z okresu okupacji niemieckiej, gdzie w okresie II wojny światowej zlokalizowane było więzienie. Po zakończeniu działań wojennych miejsce represji komunistycznych – siedziba i więzienie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego.
	3.	Busko - Zdrój	Dawny cmentarz żydowski z II poł. XIX w. W okresie II wojny światowej - miejsce kaźni i zbrodni niemieckich.
	4.	Las Welecki	Fragment kompleksu leśnego. Podczas II wojny światowej miejsce największej liczby egzekucji dokonywanych przez niemieckiego okupanta na terenie ówczesnego Kreishauptmannschaft Busko.
	5.	Busko - Zdrój	Cmentarz parafialny z II poł. XIX w. na terenie którego znajduje się zbiorowa mogiła powstańców styczniowych z 1863 r. oraz mogiły żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939r., partyzantów a także osób pomordowanych w okresie okupacji niemieckiej.
	6.	Busko – Zdrój	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej. Spoczywa na nim 167 żołnierzy rosyjskich i 37 żołnierzy austrowęgierskich.
	7.	Dobrowoda	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa żołnierzy Wojska Polskiego poległych we wrześniu 1939r.
	8.	Szczaworyż	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się największa na terenie gminy mogiła zbiorowa żołnierzy Wojska Polskiego poległych w bitwie pod Broniną 9 września 1939r.
	9.	Szaniec	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa partyzantów poległych w 1944 r.
	10.	Kameduły	Pomnik poświęcony powstańcom 1863 poległych w bitwie pod Grochowiskami 18 marca 1863 r. wystawiony w 1916 w miejscu nieistniejącego klasztoru Kamedułów
	11.	Bronina	Pomnik upamiętniający bitwę stoczoną przez oddziały 22 dywizji Piechoty Górskiej z niemieckim najeźdźcą 9 września 1939r.
Wiślica	1.	Jurków	Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się mogiły żołnierzy poległych okresu II wojny światowej, partyzantów i osób pomordowanych przez okupanta.
	2.	Gorysławice	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa ofiar terroru hitlerowskiego i stalinizmu.
Nowy Korczyn	1.	Ucisków	Cmentarz wojenny z czasów I wojny światowej. Spoczywa na nim 1366 żołnierzy rosyjskich i 479 austrowęgierskich, poległych w latach 1914 i 1915.

	2.	Czarkowy	Cmentarz wojenny zlokalizowany w pobliżu miejsca bitwy I Brygady Legionów pod Nowym Korczynem w 1914, gdzie znajdują się mogiły żołnierzy Legionów Polskich, żołnierzy Wojska Polskiego z 1939 r. oraz Armii Krajowej.
	3.	Nowy Korczyn	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła poświęcona ofiarom Powstania z 1863 r.
	4.		Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa pomordowanych przez hitlerowców.
	5.		Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa żołnierzy Armii Krajowej.
	6.		Pomnik ku czci bohaterów poległych w latach 1939- 1945 (rynek).
	7.	Stary Korczyn	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła weterana z 1863 r. - Antoniego Schabowskiego.
	8.		Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się 3 mogiły pojedyncze działaczy ruchu oporu.
	9.	Ostrowce	Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się 3 mogiły zbiorowe 6 żołnierzy Wojska Polskiego z 1939 r.
	10.	Strożyska	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa żołnierzy Wojska Polskiego z 1939 r.
	11.	Piasek Wielki	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się mogiła zbiorowa 12 ofiar terroru hitlerowskiego.
			Pomnik w Piasku Wielkim upamiętniający manifestację chłopską z 1933.
Solec - Zdrój	12.	Solec - Zdrój	Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się mogiły zbiorowe żołnierzy Wojska Polskiego z 1939 r. i 1945 r. oraz członków ruchu oporu.
	13.	Magierów	Mogiła pojedyncza żołnierza Wojska Polskiego z 1939 r.
Stopnica	14.	Stopnica	Cmentarz parafialny tzw. „stary” (nr w rejestrze A. 75).
			Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się mogiły zbiorowe żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1939 i 1944 roku.
		Skrobaczów	Mogiła powstańców z 1863 r.
Tuczępy	15.	Tuczępy	Tablice (3 szt.) upamiętniające zbrodnię katyńską.
	16.	Tuczępy	Cmentarz parafialny na terenie którego znajduje się zbiorowa mogiła ofiar terroru hitlerowskiego pomordowanych w 1944r.
	17.	Kargów	Tablica (1 szt.) upamiętniająca zbrodnię katyńską.
	18.	Niziny	Grób żołnierza w lesie.
Pacanów	1.	Słupia	Pomnik upamiętniający partyzantów Batalionów Chłopskich poległych w bitwie pod Słupią 2 sierpnia 1944r.
	2.	Pacanów	Cmentarz parafialny na terenie którego znajdują się pojedyncze i zbiorowe mogiły żołnierzy Wojska Polskiego z lat 1939 – 1945 oraz partyzantów.
	3.	Pacanów	Pomnik upamiętniający 70 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę oraz 75 rocznicę pobytu Józefa Piłsudskiego w Pacanowie.
Gnojno	1.	Wólka Bosowska	Krzyż poświęcony bohaterom Powstania Styczniowego 1863r.

	2.	Gnojno	Cmentarz parafialny na którym znajdują się pojedyncze mogiły ofiar II wojny światowej.
--	----	--------	--

10.4. Stanowiska archeologiczne podlegające szczególnej trosce w okresie trwania programu.

Tab. 8. Stanowiska archeologiczne na terenie Powiatu Buskiego wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Gmina	Lp.	Miejscowość - określenie obiektu	Nr rejestru	Data wpisu
Busko - Zdrój	1.	Mikułowice - grodzisko	7	15. 10. 1986 r.
	2.	Palonki - osada z młodszej epoki kamienia	581	07. 03. 1972 r.
	3.	Palonki - osada prahistoryczna	579	07. 03. 1972 r.
	4.	Palonki - osada wczesnośredniowieczna i prahistoryczna	580	07. 03. 1972 r.
	5.	Skotniki Małe - grodzisko	8	25. 09. 1986 r.
	6.	Służów - osada z okresu wpływów rzymskich	593	07. 03. 1972 r.
	7.	Szaniec - kopiec wczesnośredniowieczny	814	05. 02. 1973 r.
	8.	Szczaworyż, Skotniki Małe - rezerwat archeologiczny, wczesnośredniowieczny kompleks osadniczo - obronny	523 (obecnie nr C.3)	17. 11. 1986 r.
	9.	Żerniki Górne - kopiec pradziejowy	816 (obecnie nr C.7)	01. 09. 1986 r.
Gnojno	10.	Balice - osada prahistoryczna	592	07.03.1972
	11.	Gnojno - osada wczesnośredniowieczna	60	20.08.1986
	12.	Gorzakiew - osada mezolityczna i ze schyłkowego paleolitu	590	07.03.1972
	13.	Gorzakiew - osada z epoki kamienia	588	07.03.1972
	14.	Jarząbki - cmentarzysko (wpl. rzym.) i osada (epoka kamienia)	585	07.03.1972
	15.	Jarząbki - osada ze środkowej epoki kamienia	586	07.03.1972
	16.	Jarząbki - osada prahistoryczna	587	07.03.1972
	17.	Jarząbki - osada ze środkowej epoki kamienia	589	07.03.1972
Nowy Koczyn	18.	Czarkowy - kopiec pradziejowy	32 (obecnie nr C.8)	29.09.1986
	19.	Podzamcze - reliktury gotyckiego zamku „nowokorczyńskiego”	84	29.03.1993
Solec - Zdrój	20.	Kików - kopiec pradziejowy	21	16.09. 1986
Stopnica	21.	Stopnica - teren zamku królewskiego	67	26.08.1986
Wiślica	22.	Wiślica - reliktury kościoła św. Ducha	15	22.12.1986
	23.	Wiślica - reliktury kościoła św. Marcina	16	22.12.1986
	24.	Wiślica - reliktury kościoła św. Mikołaja, teren placu Solnego i okolicy (całość osady wczesnośredniowiecznej)	113	22.12.1986
	25.	Wiślica - rezerwat archeologiczny - architektoniczny REGIA	529 (obecnie nr C.4)	19.12.1986
	26.	Wiślica - reliktury I i II kościoła romańskiego	111/179	22.12.1986
	27.	Wiślica - grodzisko	329/508	20.01.1987